

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUSTA'LI
MVAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

IJTIMOIIY-IQTISODIYOT FAKULTETI

«IQTISODIY NAZARIYA» KAFEDRASI

MAKROIQTISODIYOTFANIDAN MA'RUZALAR MATNI

Tuzuvchi: O`qit: A.B.Mirzaxodjayev.,

S A M A R Q A N D - 2 0 1 3

Mundarija

1-Mavzu. KIRISH Makroiqtisodiyot va chegaralangan resurslar.....	
2-Mavzu. Makroiqtisodiy taxlil metodologiyasi.....	
3-Mavzu. Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va ularni hisoblash.....	
4-Mavzu. Makroiqtisodiy bekarorliklar: inflyasiya va ishsizlik.....	
5-Mavzu. Iste'mol va investisiya funksiyalari.....	
6-Mavzu. «AD – AS» Modeli.....	
7-Mavzu. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli.....	
8-Mavzu. Iqtisodiy muvozanatlik konuni va uning amal kilish	
9- Mavzu. Pul bozori va undagi muvozanat mexanizmlari.....	
10-Mavzu. Bozor iqtisodiyotida davlatning roli.....	
11-Mavzu. Fiskal siyosat.....	
12-Mavzu. Pul-kredit siyosati va bank tizimi.....	
13-Mavzu . Iqtisodiy o'sish modellari.....	
14- Mavzu . Xalkaro savdo nazariyasi.....	
15-Mavzu. Tashki savdo siyosati.....	
16-Mavzu. Tulov balansi.....	
17-Mavzu. Valyuta kursi.....	

K I R I S H

Ushbuma'ruzamatnlaridamamlakatiqtisodiyotinimakroiqtisodiyjixatdanrivojlantirishning moxiyati, uning tarkibi yoki qismi, rivojlantirish bosqichlariva ularni tashkilot bilan bog'lik masalalar yoritilgan. Chunki, Uzbekiston Respublikasi iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tish bilan bog'lik bulgan tubuzgarish lari yangi chaboshkarish uslublarini, uning amos ravishda esa bozor iqtisodiyoti amalkilishning va davlat tomonidan uzgacharaxbarlarni talab etadi. Bularchukurvakup kirralib ilimlarga ega bulgan, yaxshimushoxadavamuloxazakilibkarorlarkabulkilishgakodirbulgan, uzishining mutaxassislaribulishshart.

Ayni kunda makroiqtisodiyot utamurakkabvauznavbatidanozikbulgan soxadabandbulgan amaliyotchilarga juda yuqoritalab larkuyiladi. Barchamavjud bulgan resurslardan optimal foydalanish, hamdaiqtisodiy ushunchun zarur bulgan shart-sharoitlarni muvaffakiyat bilanta'minlash uchun iqtisodchimakroiqtisodiy jarayonlarni taxlil kilabilishi, iqtisodiyotning uziga xos xususiyatlarini yaxshibilish, iqtisodiy jixatdan turlixulosalar chikaraolishi, hamdabuxulosalarning tugrivaasoslangan ekani isbotlabberaolish kerak.

Bunday mutaxassislar tayyorlashda “makroiqtisodiyot” kursini ukish muxim rol uynaydi. Kursni urganish makroiqtisodiy jarayonlarning ilmiy asoslarini hamdailgormamlakatlardagibujarayonlarni tartibgasolish amaliyotvatuuplangan boytajribani uzlashtirishimkoniniberadi.

Respublika iqtisodiyoti yangi chamonosabatlarga o'tish bosqichidaturgan sharoitdabumasalalarayni ksaahamiyatlidir.

Chunkibozoriqtisodiyoti oldingitizim danna fakat prinsip jixatdan farkkiluvchixujalik modeli, balki uzaxloktalablariga ega bulgan boshkabir falsafahamdir.

Inflyasiya sur'atlarining jilovlanishi, davlat byudjetitakchilligini tanolingan me'yorlardan hampastdarajadabo'lishini ta'minlanishirespublikamizda olibborilayotgan makroiqtisodiy siyosat samaradorligidan dalolatberibginakolmasdan, iqtisodiyotimizgakiritiladigan investisiyalarko'lamining oshishi,

tovarlar va xizmatlar ishlab chikarishni kengaytirish hamda axoli real daromadlarini o'stirishning muxim sharti hamdir.

Zamonaviy tarakkiyot jarayonlari iqtisodchikadrlardan makroiqtisodiy nazariyaga eng zamonaviy makroiqtisodiy konsepsiyalar bilan yaxshitaniş bo'lishni, makroiqtisodiy tahlil malakasiga, nazariy bilimlarni amaliyot bilan boglash ko'nikmalariga ega bo'lishni talab etadi.

Shu sababli ham makroiqtisodiy jarayonlarning kechishikoni uniylatlarini, makroiqtisodiy muammolarni,

makroiqtisodiy siyosatni yuritgan xolda ularni echiş hyo'llarini turlimodellar vositasida mantiqiy izchillikka amalkilgan xolda o'rganish dolzarb vazifa dir.

«Makroiqtisodiyot» ukuv fanisi sifatida boshka iqtisodiy fanlar, ayniksa «mikroiqtisodiyot» bilan chambarchas boglangan.

Chunki ularning barchasi uchun iqtisodiyotni yagona tadqiqot obyektibulib xizmatkiladi.

Bundan tashkari makroiqtisodiyot fani ko'rilayotgan masalalarga boglik tarzda iqtisodiyot fanlari tizimidagi «Mexnat iqtisodi», «Bank ishi», «Pul.Kredit.Bank.», «Moliya», «Soliklar va solikka tortish», «Xalkaro iqtisodiy munosabatlar», «Jaxon iqtisodiyoti», «Makroiqtisodiy statistika», «Iqtisodiy matematik modellashi tirish» hamda boshka fanlar bilan alokadorlikka ega.

«Makroiqtisodiyot» fanibo'yicha tayyorlangan mazkur ma'ruzalar matnida O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gikonuni, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va oliyo'quv yurtlarida bakalavrlar tayyorlash davlat andozalarini o'rganib ko'rgan. Ma'ruzalar matnibarcha «iqtisodiyot» yo'nalishdagibakalavrlar uchun mo'ljallangan.

1-MAVZU. MAKROIQTISODIYOT VACHEGARALANGAN RESURLAR

Reja :

1. «Makroiqtisodiyot» fanining predmeti va subyektlari.
2. Makroiqtisodiyot fanining tadqiqot usullari.
3. Chegaralangan resurslar va «daromadlar – xarajatlar»ning doiraviy okimi modeli.

1.«Makroiqtisodiyot» fanining predmeti va subyektlari.

Makroiqtisodiyotni amaliyotda kundalik foydalanishga nisbatan yanikundagina kiritilgan bo'lsada makroiqtisodiy tahlil elementlarini iqtisodiyot fanibilan deyarlibir gapaydobo'ldi.

Mamlakat iqtisodiyotirivojlanishini yaxlit bir jarayon sifatida tadqiq kilish, ungaturlil elementlarining o'zaroboglikligi va o'zarota'sirixos bo'lgantizimsifatidayondoshişda astlab F. Kene asarlarida uchraydi. Fransiyaki roli Lyudovik XV saroyiv rachi F.Kene 1758 yilda,

milliy maxsulot ishlab chikarish jarayonipulokimlarining doiraviy aylanishisifatidatasvirlangan «Kene jadvali»ni tuzishda ilk bormakroiqtisodiy tahlil elementlarini ko'lladi.

Makroiqtisodiy tahlilning tamal toşlari, shuningdek, J.B.Sey, L.Valras, V.Paret va boshka olimlartomonidan XIX asrdan okko'yilgan edib to'g'rikidlash mumkin.

Keyinchalik, K.Markso'zining amaliyotimoiy maxsulot (JIM)ni takror ishlab chikarish sxemasi, V.Leontevesao'zining tarmoqlararo balansibilan makroiqtisodiyotni iqtisodiy nazariyaning aloxida bo'limisifatida ajralib chikishi uchun mustaxkamasosyati shdi.

J.M. Keynesao'zining «Ish bilan bandlik, foiz vapulning umumiy nazariyasi» (1936 yil) asaribilan bu jarayonni mantiqiy yakuniga etkazdi.

Shu sababli ham J.M. Keyns makroiqtisodiyot fanining asoschisi sifatida tanolinadi.

Shunday kilib,

makroiqtisodiyotni zpredmeti va tadqiqot usullariga ko'ramustakil fan sifatida XX asrning o'rtalarigak elib shakllanib bo'ldi.

Makroiqtisodiyot umumiy iqtisodiy nazariyaning bo'limi hisoblanib, unda milliy xo'jalik darajasida iqtisodiyotning fundamental muammolarini tadqiq kilinadi.

Makroiqtisodiy nazariyaning kiko'rinishi o'zaro farglanadi:

a) pozitiv makroiqtisodiyot;

b) normativ makroiqtisodiyot.

Pozitiv makroiqtisodiyot real iqtisodiy xodisalar ni va ularning alokadorliklarini o'rganadi.

Normativ makroiqtisodiyot esa kaysi sharoitlari yoki jixatlar makbulyo kinomakbulekanligini belgilaydi, xarakatning anikyo'nalishlarini taklifetadi.

Shujoydaiqtisodiy nazariyaning kiko'rinishi fatidamakroiqtisodiyot va mikroiqtisodiyot fanlarining predmetlarini o'zaro farglab olishimiz zarur.

Mikroiqtisodiyot predmeti bo'lib "belgilangan" iqtisodiy shart-sharoitlarda uyxo'jaliklari va firmalar darajasidaiqtisodiy karor kabulkilish mexanizmi hisoblanadi.

Mikroiqtisodiy taxlilobyektibo'lib aloxdatovarlar bozorlari, resurslar bozorlari, ular dagitalabvataklif hisoblansamakroiqtisodiyot damilliy iqtisodiyot darajasidamexnat, pul, tovarlar va xizmatlar bozorlarining o'zaromunosabatlarivao'zarota'sirini taxlil kilinadi..

Mikroiqtisodiyotda "belgilangan" deb kabulkilingan, ya'nimikroiqtisodiyotdakilotpredmeti hisoblanmaydiganko'pginako'rsatkichlar, jumladan iste'molchilarning daromadlari, jamgarmalari, foizstavkasining dinamikasini va buni belgilovchi omillarni makroiqtisodiyotdakil kiladi.

Makroiqtisodiyot yalpi ishlab chikarishining barkaror o'sishini, resurslarning to'lik bandligini, inflyasiyaning past sur'atlarini va to'lov balansining muvozanatini ta'minlash nuktai nazaridan mamlakat iqtisodiyotini bir butun xolda tadkik kiladi va uni makroiqtisodiy tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini o'rganadi.

Keltirilganta'rifdanko'rinib turibdikimakroiqtisodiyot predmetidao'zarobogikkuchjixatniaj ratibko'rsatish mumkin. Bular:

1) milliy iqtisodiyot;

2) davlat tomonidan iqtisodiy siyosatini yuritish va iqtisodiyotni tartibga solish;

3)

jaxonxo'jaligidoiarasidamilliy iqtisodiyotni boshkamamlakatlari iqtisodiyotibilano'zaromunosabatlarimasalasi.

1-jadvaldakil tirilgan iqtisodiy nazariyaning kiko'rinishidako'riladigan

1-jadval.

Iqtisodiy nazariyaning asosiy masalalarivata'rkibi*

Iqtisodiy nazariyaning masalalari	Iqtisodiy nazariyaning bo'limlari
Mikroiqtisodiyot	
Iste'molchilar bozordagi talab xajmi va tarkibi nika nday belgilaydilar ? Ishlab chikaruvchilarning maxsulot ishlab chikarish xajmi va usullarini nika nday aniqlashadi? Bozorbaxosi kanda ytash kil topadi? Milliy daromad kanda ytaksimlanadi? Davlat ishlab chikarish omillarini tarkimoklararo taksimlash va milliy daromadni individlararo taksimlashda ishtiroketish kerakmi?	Iste'molchilarning nazariyasi Maxsulot ishlab chikarish va taklifetish nazariyasi Tarkimok va umumiy iqtisodiy muvozanat nazariyasi Ishlab chikarish omillar baxosi nishakllantirish nazariyasi Ijtimoiy farovonlik nazariyasi
Makroiqtisodiyot	
Milliy daromadni kichikdorini nika belgilab beradi? Pulni mavauning rolikanday? Baxolar darajasini mavauning dinamikasini kaysiomillar belgilab beradi?	Statik makroiqtisodiy muvozanat nazariyasi Pul nazariyasi Inflyasiya nazariyasi

*Tarasevich L.S., Grebnikov P.I., Lusskiy A.I. Makroekonomika: Uchebnik. - 5-ye izd., ispr. i dop. - M.: Yurayt-Izdat, 2004, 13 s.

Bandlikdarajasininimabelgilabberadi?	Ishbilanbandliliknazariyasi.
Iqtisodiykon'yukturao'zgarishlarinnikaysiomillarbelgilabberadi?	Iqtisodiydavrlatnazariyasi
Barkaroriqtisodiyo'sishningshartlarikanday?	Iqtisodiyo'sishnazariyasi
Mamlakatningiqtisodiykon'yukturasigatashkidunyokandayta'sirk o'rsatadi?	To'lovbalansivavalyutakursi nazariyasi
Davlatbarkaroriqtisodiyo'sishgaerishishnikandayta'minlashimum kin?	Davlatningbarkarorlashtirish siyosatnazariyasi

masalalarro'yxatimikroiqtisodiyotvamakroiqtisodiyotfanlaripredmetlariniyaxshirokfarklabolishg ayordamberadi.

Nisbatanmustakilbo'lganbuikkifanningiqtisodiyxodisalarvakonuniyatlar to'grisidagixulosalaribirb irinito'ldiribturadi..

Uyxo'jaliklari, firmalar, davlatvatashkidunyomakroiqtisodiyotsubyektlarihisoblanadilar.

Busubyektlarorasidadavlatningrolibaxslimasalahisoblanibkeltmokda.

Keynschilarbozortizimimexanizmlariningiqtisodiyotnibarkaroro'sishnita'minlashgadoimhamko diremasvadavlatningiqtisodiyotgaaralashuvizarurdebbisoblashishsaiqtisodiy nazariyaningklassik maktabinamoyondalaribundayaralashishgakarshifikrlarbildirishadi.

Bugungikungakelibko'pchilikmamlakatlardadavlatningiqtisodiyotdagirolisezilarlidarajadakattaek anliginihisobgaolsak,

davlatningiqtisodiyriyojlanishstrategiyasinibelgilash,

bozormexanizmlarigaputuretkazmaganxoldaiqtisodiyotnitartibgasolishimumimekanligigaikrorbo' lamiz.

Davlatmakroiqtisodiyotningboshkasubyektlarixatti-

xarakatinibelgilovchiomillarnikisobgaolganxolda,

barkaroriqtisodiyriyojlanishnita'minlashmaksadida,

o'ztasarrufidamavjudbo'lganvositalarorkaliularniyo'naltiribturadi. Buvositalaresafiskal (byudjet-solik) vamonetar (pul-kredit) siyosatdir.

Xulosakilibaytgandamakroiqtisodiyotfanialoxidamamlakatdaiqtisodiy siyosatningvajaxonxo'jalik alokalarinitashkiletishningnazariyasosihisoblanadi.

2. Makroiqtisodiyot fanining tadkikot usullari.

Makroiqtisodiyot fanining tadkikot usullariga ilmiy mavxumlashish, analiz va sintez, deduksiya, induksiya, statistikkuztatuv, iqtisodiy matematik modellashtirish usullari kiradi. .

Juda murakkab tizim hisoblangan milliy iqtisodiyotni tadkik qilish o'ziga xos usullardan foydalanishni talab etadi. Son-sanoksiz faktlarni, minglab ko'rsatkichlarni aloxida-aloxida o'rganib chikish va ular borasida ilmiy asoslangan xulosalar chikarish o'ta kiyin vazifadir. Shu sababli ham makroiqtisodiyot fanida **agregat kattaliklardan** foydalanishga asoslangan tadkikot usullaridan foydalaniladi.

Agregatlash, ya'ni bir kancha iqtisodiy ko'rsatkichlar va kategoriyalarni yagona makroiqtisodiy ko'rsatkich yoki kategoriyaga umumlashtirish orkali milliy iqtisodiyotdagi makroiqtisodiy jarayonlarni tadkik qilish imkoniyati yuzaga keladi.. Agregat ko'rsatkichlar yordamida minglab aloxida bozorlarni mamlakatning yagona bozori sifatida ko'rib chikish mumkin bo'ladi. Makroiqtisodiy taxlil jarayonida aloxida tovarlar va xizmatlarning baxosi, ularga bo'lgan talab va ularni taklif etish xajmlari ko'rsatkichlari emas, balki agregat ko'rsatkichlar hisoblangan baxolarning o'rtacha darajasi, yalpi talab va yalpi taklif ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Davlat obligasiyalari bo'ycha foiz stavkalari, Markaziy bankning hisob stavkasi, tijorat banklarining kreditlar uchun belgilagan foiz stavkalari kabi kapital uchun to'lov stavkalari umumlashtirilib ularning o'rtacha mikdori bozor foiz stavkasi deb yuritiladi va makroiqtisodiy taxlil jarayonida bu agregat ko'rsatkichdan foydalaniladi.

Makroiqtisodiy taxlilda asosiy tadkikot usuli makroiqtisodiy jarayonlarni agregat ko'rsatkichlardan foydalangan xolda iqtisodiy matematik modellashtirishdir.

Makroiqtisodiy modellar iqtisodiy ko'rsatkichlar va jarayonlar o'rtasidagi mikdoriy, sabab- okibat boglanishlarini matematik formula, grafik va chizmalar ko'rinishida ifodalaydi.

Bunga yalpi talab-yalpi taklif (AD-AS) modelini, Keynes xochini, Fillips egri chizigini, IS-LM modelini, iqtisodiy o'sishning Domar, Xarrod va Solou modellarini keltirish mumkin. Bu modellarni bir vaktning o'zida ham grafik ko'rinishda, ham algebraik formula ko'rinishida tasvirlash mumkin. Algebraik formulalar kabi makroiqtisodiy modellar o'am ikki, uch yoki bundan ko'p o'zgaruvchili bo'lishi mumkin.

AD-AS modelida yalpi talab va yalpi taklif xajmlarining baxolarning umumiy darajasi dinamikasi ta'sirida o'zgarishi va makroiqtisodiy muvozanatga erishish mexanizmi o'rganilsa, Fillips egri chizigi yordamida ishsizlik va inflyasiya ko'rsatkichlari o'rtasidagi bogliklik tadkik kilinadi.

Yukorida sanab o'tilgan modellar barcha mamlakatlar iqtisodiyotini taxlil kilishda ko'llanaveradi. Ammo ularda keltirilgan empirik koyeffisientlar, turli iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zaro boglikligi xususiyati bir mamlakatda ikkinchisidan fark kilishi mumkin. Xar kaday makroiqtisodiy modelda, u kanchalik sodda yoki murakkab bo'lmasin, ma'lum darajada mavxumlikka yo'l ko'yiladi. Masalan, makroiqtisodiy taxlil davomida milliy iqtisodiyot ba'zan yopik iqtisodiy tizim, ya'ni tashki iqtisodiy alokalari mavjud bo'lmagan "yopik iqtisodiyot" deb karaladi. Amaldva esa barcha mamlakatlar tashxi dunyo bilan iqtisodiy alokalarga ega, ya'ni "ochik iqtisodiyot"ga ega. Xech bir model iqtisodiy xodisa va jarayonlar o'rtasidagi bog'likliklarni to'la-to'kis kamrab olmaydi. Shunga karamasdan makroiqtisodiy modellardan foydalanish eng muxim iqtisodiy konuniyatlarni aniklash, kabul kilinadigan turli iqtisodiy karorlarning olinishi mumkin bo'lgan ko'p variantli natijalarini oldindan aniklab olish, makroiqtisodiy siyosatning turli yo'nalishlarini muvofiklashtirish imkonini beradi.

Makroiqtisodiy modellarda tashkaridan belgilanadigan, ya'ni modelda tayyor kattalik sifatida kabul kilinadigan **ekzogen** o'zgaruvchilar hamda modelni echish natijasida topiladigan **ichki-yendogen** o'zgaruvchilar farklanadi. Bir modelda ekzogen hisoblangan o'zgaruvchi (ko'rsatkich) ikkinchi model uchun endogen hisoblanishi mumkin.

Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar ekzogen va endogen o'zgaruvchilarga guruxlanibgina kolmasdan zaxiralarni tavsiflovchi va okimlarni tavsiflovchi o'zgaruvchilarga ajratiladi. Birinchi gurux ko'rsatkichlar tadkikot obyektining ma'lum sanadagi xolatini tavsiflaydi. Bularga kapital bilan kurollanganlik darajasi, ishsizlik darajasi, davlat karzi kabi ko'rsatkichlar misol bo'ladi. Ikkinchi gurux ko'rsatkichlar ma'lum davr oraligida iqtisodiy jarayonlarning kechishini tavsiflaydi. Bularga yil davomida ishlab chikilgan YaIM xajmi, iste'mol va investisiya xarajatlari mikdori, inflyasiya sur'ati kabi ko'rsatkichlar misol bo'ladi. Okimlar ma'lum davr mobaynida zaxiralarning o'zgarishini keltirib chikaradi. Masalan yil davomida kilingan investisiyalar iqtisodiyotda to'plangan kapital xajmi, o'z navbatida esa mexnatni kapital bilan kurollanganligi darajasining ham oshishigaolib keladi.

3. Chegaralangan resurslar va "daromadlar –xarajatlar"ning doiraviy okimi modeli

Makroiqtisodiyetda mamlakat iqtisodiyoti va uning yalpi ishlabchikarishning usishi, pasayishi, turgunlik davrlarini iqtisodiy taxlil kiladi va uni tartibga solish iqtisodiy mexanizmlarini yaratadi.

Makroiqtisodiyotdagi muammolarni kiskacha kuyidagicha ifodalash mumkin: Insonlar chegaralangan imkoniyatlar doirasida yashaydilar. Jamiyatdayokiumumandunyomikyosidabarcharesurslar, mablaglar, vakt, insonlarning jismoniy va aqliy imkoniyatlarichegaralangandir. Masalan, vaktning chegaralanganligi uyokibu ishlabchikarishnima'lumvaktda amalga oshirish nitakozoetadi. Mablaglarining chegaralanganligi uyokibu maksadniamalga oshirishnimoliyaviy jixatdan mushkulla shtiradi.

Resurslarning chegaralanganligi barchaning bir vaktning uzidahamma ehtiyojlarini kondirish mumkin emasligi muammaosipaydobuladivaxokazo.

Shuninguchun makroiqtisodiyot davlatdanimalarni, kandyavakimlaruchunishlabchikarishmuammaosixalkilishgakaratilgandir.

Bundan tashkari resurslarning chegaralanganligi okibatida rakobat yuzaga keladi. Bu kishilar urtasidagi rakobat bulmasdan, balki alternativ maksadlar urtasidagi rakobatdir, chunki bir resursni uzi bir necha maksadlarga ishlatilish mumkin. Bu vaktida ma'lum bir variantda resurslardan samarasiz foydalanishi xollari vaboshka salbiy xolatlar paydo bulishi mumkin. Bularning natijasidaiqtisodiyot bir tekis rivojlanmaydi.

Buiqtisodiyetdaginotekisliknidavlatmakroiqtisodiy siyosatolibborilib, ma'lumdarajadabarkarorlikkaerishiladi.

Iqtisodiyetgadavlatikkiyulbilanta'sirutkazishimumkin.

Ulardanbiridavlatnisoliklardanfoydalanishivabyudjetmablaglarinisarflashibilanboglikbulib, ufiskalsiyesatdeyiladi. Ikkinchisi iqtisodiyotda pul muomalasini va kredit pullar mikdorini tartibga solishdan iborat bulib, u monetar siyosat deyiladi.

Bundantashkarixukumatiqtisodiyetgamaoshlarvanarxlarnichegaralashtirish, valyutakurslarnivatashkisavdosiyesatiorkalihamkeskinta'sirutkazishimumkin.

Harkandaiqtisodiytizimdatovarlarvaxizmatlarnitakrorishlabchikarishumumiyjarayoninires urslar, tovarvaxizmatlar, daromadlarhamdaxarajatlarning**doiraviyokimimodeli**ko'rinishidasavvurkilishmumkin.

Busoddamodelmakroiqtisodiytaxlilasosinitashkiletadi. Fakatxususiy mulk katayangan (ya'ni davlatishtirokimavjudbo'lmagan)

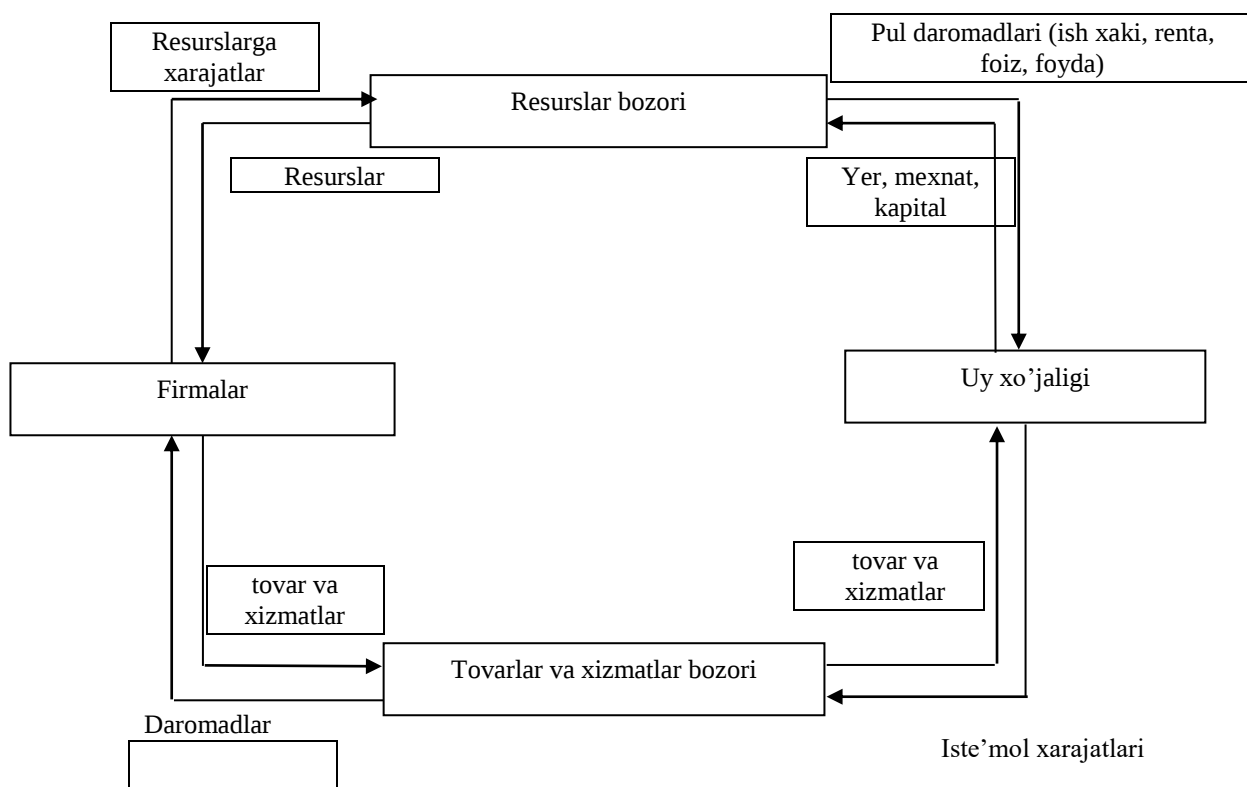
yopikiqtisodiyotdabundaydoiraviyokimifirmalarva uy xo'jaliklarior'tasida amalga oshiriladi (1-chizma).

Uy xo'jaliklari ishlabchikarish uchun zarur bo'lgan barcha iqtisodiy resurslarni resurslar bozoriga etkazib beradilar, korxonalar esa bu resurslarni sotib olib turli xil maxsulotlarga, xizmatlarga aylantiradilar, so'ngra esa ularni tayyor maxsulotlar va xizmatlar bozoriga etkazib beradilar. Ayni paytda "resurslar - tovarlar va xizmatlar" okimigakaramakarshiyo'nalishda "daromadlar - xarajatlar" ning ham doiraviy okimi amalga oshiriladi. Ya'ni,

uy xo'jaliklarior'ta iqtisodiy resurslar evaziga daromad oladi hamda ularni tovarlar va xizmatlar iste'mol qilish uchun sarflaydi yoki aksincha korxonalar resurslar uchun sarf-xarajatlarni qiladilar hamda tayyor maxsulotlarni sotish evaziga daromad oladilar.

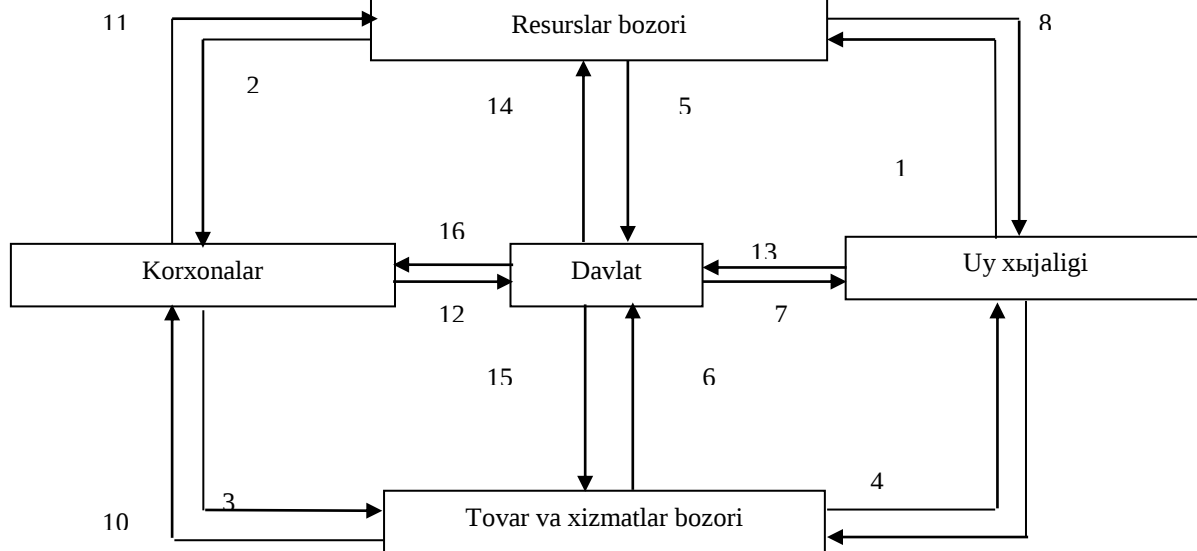
Resurslar hamda tovarlar va xizmatlar okimijamitaklifni, daromadlar va xarajatlarni okimijamitalabni ko'rsatadi.

Davlatishtirokimavjudbo'lmagan yopikiqtisodiyotda yalpi talab va yalpi taklifningo'zarotengbo'lishi firmalarning yalpi sotuvi, yoki yalpi ishlabchikarish xajmi uy xo'jaliklarining yalpi daromadlari, yoki yalpi daromadlariga tengbo'lishishaklidanamoyonbo'ladi.

1-chizma. Sof bozor iqtisodiyoti sharoiti “resurslar - maxsulotlar” va “daromadlar – xarajatlar”ning doiraviy aylanish modeli.

Buko’rsatkichlar o’rtasidagi tenglikning buzilishi ishlabchikarishning pasayishi, inflyatsiya va ishsizlik darajalarining ko’tarilib ketishiga sabab bo’ladi. Davlatalaralashuv mavjud bo’lgan iqtisodiyotda bu model anchamurakkab ko’rinish oladi.

2-chizma. “Resurslar-tovarlar va xizmatlar” hamda “daromadlar – xarajatlar”ning davlatalaralashuv mavjud iqtisodiyotdagi doiraviy aylanish modeli.

Bunda:

Yer, mehnat, kapital.
Resurslar.
Tovar va xizmatlar.
Tovar va xizmatlar.
Resurslar.
Tovar va xizmatlar
Transferts.
Pul daromadlar (ish xaki, renta,
foiz, foyda)

Iste'mol xarajatlari.
Sotishdagi tushgan daromad.
Resurs xarajatlari.
Soliklar.
Soliklar.
Xarajatlar.
Xarajatlar.
Subsidiyalar.

Bunda iqtisodiyotda resurslar - tovarlar va xizmatlar, daromadlar - xarajatlarning uzluksiz xarakati ham bozorni mexanizmlari orqali, ham davlatalaralashuv bilan ta'minlanadi.

Bunda xukumat ishlabchikaruvchilarga iste'molchilarning xarakatini bevosita boshqarmaydi, balki resurslar va tovarlar bozorlaridagi ta'riflash hokimiyatining iqtisodiy faoliyatiga qulay sharoitlarni yaratadi. Davlat korxonalarga va uy xo'jaliklarini soliklarni to'lov bilan birga korxonalarga subsidiyalarni berish, axoliqatni transfert to'lash hokimiyatining ishlabchikarishimkoniyatlarini yaxshilashga qaratilgan tadbirlariga ta'sir etadi.

Ayni paytda davlat resurslar bozori dan hamda tovarlar va xizmatlar bozori da sotib olovchi sifatida ishtirok etadi.

Davlat o'z ishtirok bilan firmalarning ishlab chikarish xajmlarini va uy xo'jaliklarining tovarlar va xizmatlarini arxarid qilishni mikdolar to'g'risida qaratadigan zaror mos kelmaydigan xollarda o'z beradigan iqtisodiy tebranishlarni tartibga solib turadi.

Ochik iqtisodiyot sharoitida doiraviy o'qimlar modelini yanada murakkablashadi.

Endi unda o'rtinchi makroiqtisodiy subyektlar tashkildunyo ham paydobo'ladi.

Chetel investisiyalarini kiritilish va xorijga investisiya qilish, eksport va import operatsiyalarini shu jumladan moliyaviy bozor orqali jamgarmalarning investisiyalarga o'qibo'tish va moliyaviy mablag'larning kaytataksimlanishini e'tiborga olib, sakko'ribo'tilgan modelni mukammallashtirishga e'tibor beriladi.

Ammo shu kunda o'rinli daham modelini makroiqtisodiy jarayonlarni yaxlit xolda tasavvur qilishga imkon beradi. Doiraviy o'qimlar modelidan chikariladigan xulosalar shuki, davlat, firmalar, uy xo'jaliklarini vatashkildunyo ning yalpi xarajatlarini yalpi ishlab chikarish xajmi ga teng bo'lishi resurslar, tovarlar va xizmatlar o'qimlari

(ya'ni real o'qim) bilan daromadlar va xarajatlar o'qimlari (ya'ni pul o'qimlari) o'zaro teng bo'lishining asosiy sharti d'r Yalpi xarajatlarda xajmining oshishi ishlab chikarish xajmlari va ishlarni bandlik darajasining o'sishiga olib keladi.

Bu esa o'z navbatida yalpi daromadlarning oshishiga sabab bo'ladi.

Kattaroq xajmdagi yalpi daromadlarning oshishi xajmdagi yalpi xarajatlarni belgilab beradi.

Sababki batboglanishlari o'rinli mashinaviy foylidoiraviy o'qimlar modelini doiraviy aylanish ko'rinishini bildiradi. Iqtisodiyot barcha rivojlanib borishi uchun yalpi xarajatlarda o'z o'sishiga e'tibor beriladi.

Bu vazifa byudjet-

solik siyosatini o'stira olib, o'lgan soliklarni ham davlat xarajatlari ni o'zgartirish hamda pul-kredit siyosatini o'stira olib, yordam va mulmassa ni o'zgartirish orqali bajariladi.

Qisqacha xulosalar

«Makroiqtisodiyot» fanini umumiy iqtisodiy nazariyaning kichik muxim bo'limidan biri bo'lib, iqtisodiyotni bir butun xolda o'rganish va ishlash, inflyatsiya, iqtisodiy o'sish, to'lov balansini barcha rorligi, davlat byudjeti, davlat karzika bixozirgi zamon iqtisodining barcha muxim muammolarini tadqiqat qiladi.

Iqtisodchilarning ilmiy tadqiqotlaridan makroiqtisodiy tahlil elementlari XVIII asrdan o'qilgan bo'lsa, makroiqtisodiyot fani XX asrning o'rtalariga kelib mustakil fan sifatida shakllanib bo'lgan bo'lsa, uning asoschisi deb J.M. Keynstan olinadi.

Makroiqtisodiy tahlilning o'ziga xos xususiyati unda agregat ko'rsatkichlardan foydalanishda namoyon bo'ladi.

Uy xo'jaliklari, firmalar, davlat va vatashkildunyo makroiqtisodiyot subyektlarini tashkil etadi.

Makroiqtisodiy tahlilda matematik formula, grafik va chizmalar ko'rinishidagi makroiqtisodiy modellardan foydalaniladi. Iqtisodiyotdagi barcha muammolarni o'rganish imkonini beradigan yagona model mavjud emas.

Shuning uchun ham makroiqtisodiy tadqiqotlarda o'zaro bir birini to'ldiradigan ko'pgina modellardan foydalaniladi.

Davlatning iqtisodiy tizimining barcha rorligini va iqtisodiy o'sishni ta'minlash borasida qat'iy xarakterli iqtisodiy siyosat deb ataladi.

«Resurslar - tovarlar va daromadlar» hamda «daromadlar - xarajatlar» ning doiraviy o'qimni shakllantirishda makroiqtisodiy model bo'lib, makroiqtisodiyot subyektlarining o'zaro munosabatlarini va makroiqtisodiy jarayonlarning kechishini shartli tarzda aks ettiradi.

Nazorat va muxokama uchun savollar

1.

Makroiqtisodiyot fanini predmetining o'ziga xos xususiyatini namoyand qiladigan makroiqtisodiyot predmetidanni mas bilan farqlash?

2. Pozitiv va normativ makroiqtisodiy tushunchalariga izoh bering.
3. Iqtisodiyot subyektlari orasida davlatning roli qanday?
4. Agregatko'rsatkichlar degandaniman tushunasiz?
- Makroiqtisodiy taxlilda agregatko'rsatkichlardan foydalanish zaruriyatini ma'chun yuzaga keldi?
5. Makroiqtisodiy modellarning mohiyatiga izoh bering.
6. Zaxiralarni tavsiflovchi ko'rsatkichlar va oqimlarni tavsiflovchi ko'rsatkichlarni tasdiqlaydigan bog'liqliklarni mavjud?
7. "Resurslar - tovarlar va xizmatlar" hamda "daromadlar - xarajatlar" ning doiraviy oqim modelida qarama-qarshi oqimlarga izoh bering.
8. Doiraviy oqimlar modelini doiraviy aylanish tusini olishining shartlari qanday?

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A., Seregina S.F. Makroiqtisodiyot: Uchebnik. - 7-yild. qayta nashr. idop. - M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 14-22 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuhamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamgarmasining nashriyoti 2004, 7-17 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroiqtisodiyot: Uchebnik. - 2-yild., dop. - M.: Delo, 2002, 11-18 s.s.
4. Tarasevich L.S., Grebnikov P.I., Lusskiy A.I. Makroiqtisodiyot: Uchebnik. - 5-yild., ispr. idop. - M.: Yurayt-Izdat, 2004, 12-28 s.s.

2-MAVZU. MAKROIQTISODIY TAXLIL METODOLOGIYASI

Reja :

1. Makroiqtisodiy taxlil metodologiyasi.
2. Mikro iqtisodiyot va makroiqtisodiyot.
3. Milliy hisob tizimining asosiy tushunchalari.

Makroiqtisodiyot fanibozor iqtisodiyotini tadqiq qiluvchi fanlarning birib bulib, uuzidaku plabbozor iqtisodiyotini munosabatlarini turganuvchi barcha anik fanlarining nazariyasiga, uslubiga, matematik apparatiga tayanadi. Birokuninguzuslubiyatiga obyekt mavjud. Makroiqtisodiyot nisbalar tartibga solish bilan uning rivojlanishiga kulay iqtisodiy, xukukiy, tashkiliy vaziyat yaratiladi. Jaxondagi barcha taraqqiyyatgan, sanoatlashgan mamlakatlarda makroiqtisodiyotni boshqarish makromodellarini yaratilganidir.

Ularni yaratish uchun bir andozadan foydalanmasdan, balki makromodellarni yaratishda xarbiy davlatning barcha iqtisodiy, milliy, geografik va boshqa xususiyatlarini e'tiborga olish lozimdir. Keyingi yillarda kup marta tilga olinayotgan Turkiya modeli, Shvetsiya modeli, AKSh modeli, Janubiy Koreya modeli, Yaponiya modeli va xokazolar shu davlatlarning makromodellari dir. Shu bilan birga makroiqtisodiyotning umumiy nazariyasi mavjud bulib, uni chukurbilmay turib milliy iqtisodiyotni rivojlantirish mumkin emas.

Klassik siyosiy iqtisodiy XIX asrning oxirida 2ta iqtisodiy bilim - marksistik va neoklassik nazariyaga asos soldi. Neoklassik bilim iqtisodiy nazariya nomi bilan chegaralangan resurslardan optimal foydalanish yullarini aniqlash (topish) muamolariga bag'ishlangan bulib kiyinchalik makroiqtisodiy nazariyaga aylandi.

Bizga ma'lumki, klassik nazariyada Adam Smit nazariyasidan boshlab davlatda bozor mexanizmi makroiqtisodiy barkororlikni taminlaydi. Davlatni iqtisodiyotning barkororlashtirishga aralashuvitizimni barkororlikka olib keladivaiqtisodiy tebranishlarni kuchaytiradideganga'limot mavjud edi.

Avvalarimakroiqtisodiy nazariyasi asosini mikroiqtisodiy taxlil, yanialoxida firmalartakomillashgan bozordaxarajatlarniminimallashga erishishigavadaromadnioshi rishga asoslangan edi.

Budavrdajamiatning iqtisodiy xolati aloxida firmalarning iqtisodiy avxol bilan bir xil taxlil kili narediva firmalarning samaradorligi jamiatning samaradorligi bilan teng deb hisoblanardi. Iqtisodiyet gadavlatning aralashuvini tanolmasedilar varakobatlibozorda umumiy talabvataklifiniha mmavaktmuvozanatgaolibkelishnikupiqtisodchilarisbotlamokchibuldilar.

1929-1933 yillardagi iqtisodiy inkir ozyukoridaginazariyalarni notugriliginikursatdi.

Shundan sung iqtisodiyet fani ikki bulimlarga bulindi. Birimikroiqtisodiyetnga ikkinchisi makroiqtisodiyetga. Mikroiqtisodiyetda shaxs, oila, korxona, tashkilotlar, firma va tarmoklarning iqtisodiyeti urganiladi.

Makroiqtisodiyetdama'lum davlat mikesida, iqtisodiyetkaydarajadatez rivojlanayetgani, ishlabchikarilgan maxsulot xajmikanchaekanligi, jamidaromadkanchabulganligitaxlilkilinadi.

Bunda ish bilan bandlik darajasini oshirish, tovarlar va xizmatlar ishlab chikarishni kupaytirish muammolarni xal etish yullarini izlaydi.

1936 yilda mashxur ingliz iqtisodchisi Djon Meynkard Keynsning **"ISH BILAN BANDLIK, PROSENT VA PULNING UMUMIY NAZARIYASI"** kitobi chikdi. Unda ish bilan tula band kilishni ta'minlash, iqtisodiy jarayonlarning stixiyaligini cheklash uchun davlatning anik maksadni kuzlab chora tadbirlar kurishni zarurligini nazariy jixatdan asoslab berdi va u xozirgi makroiqtisodiyet nazariyaga va makroiqtisodiy siyesatga asos soldi.

Shunday kilib, makroiqtisodiyet fani ish kuchini ishlatish, miliy daromad, umumiy narx, tebranish (uzgarishlarni) ni taxlil kilish va oldini olish masalalariga bagishlangandir.

2. Milliy hisob tizimining asosiy tushunchalari.

Makroiqtisodiyet fani boshka fanlar kabi kuzatishlarga va nazariyetdan asosalangandir. Kuzatishlar esa davlat mikesidagi fakulloda kuzatishlar va iqtisodiy statistik ma'lumotlar hisoblanadi.

Mikroiqtisodiyet faning juda kup kursatgichlari buxgalteriya hisobi dagi iqtisodiy kursatgichlari boglangandir. Makroiqtisodiyet faninig asosiy kursatgichlari esa milliy hisob eki milliy hisob fanida va makrostatistika fanida taxlil kilinadi. Milliy hisob fani, davlat mikesida, ikki eklamma ezuvga asoslangan vatartiblashtirilgan statistik ma'lumotlarning hisob-kitobini uzichiga oladi.

Miliy hisob fani (tizimi) ham 1936-1940 yillardan boshlab paydo buldi va xozirgi vaktgacha, makroiqtisodiyet fani kabi, rivojlanmokda bu fannig asoschilari gollandiyalik statistik edvard Van Klif (1938) va Stoun, Darnsen, Fromen, Gryuzon va boshkalar hisoblanadirlar.

Makroiqtisodiyetda va miliy hisob tizimida ichki yalpi milliy maxsulot va yalpi ichki maxsulot tushunchalari ishlatiladi. Bularni ajratish uchun kuydagi tushunchalarni miliy hisob tizimida kiritilgan:

- iqtisodiy manfaat markazi;
- iqtisodiy xudud (territoriya);
- rezident.

Agar uy xujaligini eki korxona, firma va tashkilotlarning iqtisodiy faoliyati (ularning xarajatlari va daromadlari) ma'lum siyosiy (yuridik) subekt bilan boglangan bulsa, bu subekt ularning iqtisodiy manfaat markazi hisoblanadi.

Iqtisodiy teritoriya tushunchasi siyesiy teritoriya tushunchasiga mos kelmaydi.

Iqtisodiy teritoriyaga kuydagilar kiradi:

- a) shaxs pul va tovarlar ozod xarakatlanadigan va davlat tomonidan boshkariladigan teritoriya;

b)teritorial va xalkoro suv xavzalardan xom ashe va yokilgi olish va foydalanish xukukiga ega bulgan joylar;

v)davlatning xavo yullari va maydonlari;

g)chet eldagi shu davlat diplomatlik korxonalari, xarbiy va ilmiy tashkilotlari kiradi;

d) ikkinchi tomondan iqtisodiy xududga boshka davlatning diplomatik va xalkaro tashkilotlari kirmaydi.

Agar shaxs (kishi) uy xujaligi, korxona, firmava tashkilotning iqtisodiy manfaat markazi shu davlatning iqtisodiy xudud bilan boglangan bolsa uni shu davlatning rezidenti deyadi.

Boshkacha kilib aytganda agar uy xujaligi eki firmalar malum davlatning iqtisodiy faoliyatiga bir yil va undan kup muddatda ishtirok esa u xolda ular shu davlatning rezidenti hisoblanadi.

Rezident tushunchasi fukarolik eki millat tushunchalari bilan mos tushmaydi. Demak malum davlatning rezidenti bular chet-yel elchixonalarining xizmatchilari va bir yildan kam yashovchi chet-yel turistlardan tashkari hamma yashovchi axolilar kiradi.

Malum davlatning uy xujaligi hisobiga kiruvchi va elchixonalariga ishlagajal b kilingan xizmatchilar ham shu davlatning rezidenti hisoblanadi.

Chet elga xizmat kiluvchi kema, samolet va ekipajlar ham shu davlatning rezidenti hisoblanadi. Chet-yel talabalari uz davlatlari bilan iqtisodiy alokalarni yukotmagan bolsa ular usha davlatning rezidenti hisoblanadi.

Xalkaro tashkilotlarning xizmatchilari bir yildan ortik shu davlatning iqtisodiy faoliyatga aralas hetgan bolsa, u xolda ular ham shu davlatning rezidenti hisoblanadi.

Xozirgi vaqtda Uzbekiston Respublikasida domiyashab turgan yoki moliyaviy yilida unikki oyoq gacha bulgan istalgan davr mobaynida 183 kun yoki undan kup muddatda Uzbekiston daturgan jismoniy shaxs Uzbekiston Respublikasining rezidenti deb karaladi.

Rezident korxona-

bu malum davlatning iqtisodiy xududlarda ishlab chikarish bilan band bulgan hamda kushma, aralash korxonalar va chet-yel firmalarning vakorporasiyalarning filiallari kiradi.

Shunday kilib chikii iqtisodiy hamma rezident va rezident bulmagani iqtisodiy xududga faoliyat kiradi.

Milliy iqtisodiyetga fakat rezidentlarning faoliyati kiradi.

Nazorat va muxokama uchun savollar

1. Makroiqtisodiy taxlilni paydoblilishini tavsiflab bering.
2. Mikro iqtisodiyot va makroiqtisodiyot nimalarni urganadi ?.
3. Iqtisodiy xudud nima ?.
4. Rezident tushunchasini ta'riflab bering.
5. Rezident shaxs va rezident korxonasi tushunchalar farqlarini izoxlang.

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A. Seregina S.F. Makroiqtisodiyet: Ucheb. - 7-yezd. pererab. idop. - M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 23-48 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuhamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilari yushmasi Adabiyot jamgarmasini ashrioti 2004, 18-29 b.b.
3. Makroiqtisodiyet. Teoriya i Rossiyskaya praktika: Ucheb. 2-yezd., pererab. idop. / pod. red. A.G. Gryaznovoyi N.N. Dumnoy. - M.: Knorus, 2005, 25-60 s.s.
4. Kiseleva A. Makroiqtisodiyet: Kurs leksiy. - M.: Izd-vo Eksmo, 2005-352 s.

3-MAVZU. ASOSIY MAKROIQTISODIY KO'RSATKICHLAR VA ULARNI XISOBLASH

Reja:

1. Milliy iqtisodiyotni taxlil qilishda ko'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar.
2. Yalpi ichki maxsulot tushunchasi.
3. YaIMni ishlab chikarish usulida aniklash.
4. YaIMni xarajatlar bo'yicha hisoblash.
5. YaIMni daromadlar(taksimot usuli) bo'yicha hisoblash.
6. Milliy hisobchilik tizimidagi boshqa ko'rsatkichlar.
7. Asosiy makroiqtisodiy ayniyatlar.
8. Nominal va real YaIM.

1. Milliy iqtisodiyotni taxlil qilishda ko'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar

Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishini taxlil qilish, milliy iqtisodiyot rivojlanishidagi muammolarni aniklash hamda uni yanada rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chikarish uchun bir kator iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Aloxida firmalar faoliyatiga baxo berishda ko'llaniladigan ko'rsatkichlardan farkli tarzda bu ko'rsatkichlar milliy iqtisodiyotning barcha subyektlari faoliyatiga umumiy baxo berish, makroiqtisodiy taxlil o'tkazish, mamlakat iqtisodiyotining jaxon xo'jaligida rakobatga bardoshlilik darajasini aniklash imkonini beradi.

Bu ko'rsatkichlarga quyidagilar kiradi:

- Yalpi ichki maxsulot (YaIM), Sof ichki maxsulot (SIM), Yalpi milliy daromad (YaMD), Sof milliy daromad (SMD), shaxsiy daromad (ShD), Shaxsiy tasarrufidagi daromad (ShTD), Iste'mol(S), Jamgariish (S) ko'rsatkichlarining xajmi va o'sish sur'atlari;
- iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishi;
- mamlakat eksporti va importi xajmi, tarkibi, YaIMdagi ulushi va o'sish suratlari;
- resurslardan foydalanishning samaradorligini xarakterlovchi ko'rsatkichlar (Mexnat unumdorligi, Fond kaytimi);
- davlat byudjeti takchilligi, deflyator, iste'mol baxolari indeksi, inflyasiyaning o'sish sur'atlari;
- ishsizlik darajasi va ishsizlar soni, axolining ish bilan bandlik darajasi;
- axolining moddiy ne'matlar va xizmatlar iste'moli xajmi, ularning jamgarmalari, ish xakining kuyi mikdori va boshkalar.

Davlat byudjeti takchilligi va inflyasiya surati kabi ko'rsatkichlar umumiy makroiqtisodiy vaziyatga baxo berishda ko'llanilsa, YaIM, SIM, YaMD, SMD, ShD, ShTD, S, S ko'rsatkichlari milliy ishlab chikarishning parametrlarini va dinamikasini taxlil etishda foydalaniladi.

Bu ko'rsatkichlar iqtisodiyotning barcha subyektlari faoliyatlari natijasi sifatida aniklanib, ularni hisoblashning asosini Milliy hisobchilik tizimi(MXT) tashkil etadi. MXT mamlakat buxgalteriyasi vazifasini o'tagani xolda uning standartlaridan kelib chikkan xolda makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash, mamlakatlararo takkoslovlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Mamlakat iqtisodiyotining xakikiy xolatini o'rganish, unga tizimli baxo berish uchun yukorida sanab o'tilgan barcha ko'rsakichlardan foydalanish zarur, aks xolda bir tomonlama yondoshuvga yo'l ko'yilishi mumkin.

2. Yalpi ichki maxsulot tushunchasi.

Makroiqtisodiy statistika va taxlilda uzok davr mobaynida yalpi milliy maxsulot va yalpi ichki maxsulot ko'rsatkichlaridan baravar foydalanib kelindi. Xar ikkala agregat ko'rsatkich ham mamlakatdagi iqtisodiy faollik darajasini xarakterlasada kapital va ishchi kuchi migrasiyasi mavjudligi sababli ular o'zaro fark qilishadi.

Bugungi kunga kelib Milliy hisobchilik tizimini ko'llaydigan deyarli barcha davlatlarda yalpi ichki maxsulot ko'rsatkichi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkich sifatida tan olindi.

Ko'pgina iqtisodiy adabiyotlarda [YaIMga ishlab chikarilishida ko'llanilgan resurslar kaysi davlatga tegishligidan kat'iy nazar, mamlakatning jugrofiy xududida yaratilgan pirovard tovarlar va xizmatlarning bozor baxolari yigindisi] deb ta'rif berib kelingan.

1993 yilda kabul kilingan BMT MXTning yangi talkiniga ko'ra Yalpi ichki maxsulot (YaIM) tushunchasiga anikliklar kiritildi.

Yangicha talkiniga ko'ra:

YaIM - mamlakat rezidentlari tomonidan ma'lum muddat davomida ishlab chikarilgan pirovard tovarlar va xizmatlar bozor baxolarininng umumiy yigindisidan iborat.

YaIM ning «ichki» deb atalishiga sabab uning mamlakat rezidentlari tomonidan yaratilishidir. Rezident deganda fakatgina mamlakatning yuridik va jismoniy shaxslari tushunilmaydi. Chunki mamlakat yuridik shaxsi boshka mamlakat xududida bir yildan ortik faoliyat yurisa o'sha mamlakat rezidenti deb karaladi.

«Milliy tegishligi va fukaroliligidan kat'iy nazar, mazkur mamlakatning iqtisodiy xududida iqtisodiy manfaat markaziga ega bo'lgan (ishlab chikarish faoliyati bilan shugullanadigan, yoki mamlakat xududida bir yildan ortik yashayotgan) barcha iqtisodiy birliklar (korxonalar, uy xo'jaliklari) rezident hisoblanishadi»*

Yelchixonalarvaxarbiybazalar o'zlaritegishlibo'lganmamlakatlarningiqtisodiy makonibo'lib kolaveradilar.

AynanshujixatYaIMnihisoblashdaiqtisodiyvajugrofiyxududo'rtasidagifarkdebkaraladi.

YaIM uch xil usul bilan xioblanadi:

- 1) ishlab chikarish usuli;
- 2) xarajatlar usuli;
- 3) daromadlar usuli.

Xar uchala usul bilan hisoblangan YaIM ko'rsatkichi xajmi statistik xatolar istisno etilganda o'zaro teng bo'lishi lozim. Shu bilan birga xar uchala usul bilan YaIM ko'rsatkichni hisoblashda o'ziga xos talablarga amal kilinishi talab etiladi.

3. YaIMniishlabchikarishusulidaaniklash.

IshlabchikarishusulidahisoblanganYaIMyakuniytovarlarvaxizmatlarniishlabchikarishningt urliboskichlaridako'shilgankiymatlaryigindisisifatidaaniklanadi.

YaIMnibuusuldaaniklashstatistikjixatdankulaybo'lishibilanbirgaunihisoblashningmuximshartiga amalkilish, ya'nibirkiymatniikkiborhisobgaolish, yoki oralikmaxsulotkiymatiniYaIMgakiritibyuborishningoldinioladi.

Ishlabchikarishxajminito'grihisoblashuchunjoriyyildaishlabchikarilgantovarvako'rsatilgan xizmatlarkiyamatibirmartahisobgaolinishkerak.

Ko'pginamaxsulotlarbozorgaborgunchabirnechtaishlabchikarishboskichinio'taydi.

ShusababliYaIMdaayrimmaxsulotlarniikkivaundanko'pmartahisobgaolmaslikuchun, fakatpirovardmaxsulotningbozorkiymatihisobgaolinadi, oralikmaxsulotlaresahisobgaolinmaydi.

Yakuniytovarlarvaxizmatlardegandaularningishlabchikarish,

yokiichkiayirboshlashsiklidanchikkan,

yakuniyiste'mol,

jamgarishyokieksportuchunfoydalaniladigankismitushuniladi.

YakuniytovarlarvaxizmatlarniishlabchikarishdasarflanganoraliktovarlarvaxizmatlarbaxosiYaIMgako'shilmaydi..

Ko'shilgankiymattovarvaxizmatlarning sotish baxosi bilan ularni ishlabchikarish uchun foydal anilgan xomashyovamateriallarni sotib olishgakinilgan xarajatlarni o'rtasidagifarkko'rinishida aniklan adi.

2-jadval.

O'zbekiston Respublikasida YaIM dinamikasi va ishlab chikarish tarkibi

			YaIMning ishlabchikarish tarkibi, %				
Davrlar	Mos davrlarda joriy baxolarda, mlrd. so'm	O'tgan yilning mos davriga nisbatan % (takkoslama baxolarda)	Sanoat	Kishlok xo'jaligi	Kurilish	Xizmat ko'rsatish sohasi	Sof soliklar
2000	3255,6	103,8	14,2	30,1	6,0	37,2	12,5
2001	4925,3	104,2	14,2	30,2	5,8	28,2	11,9
2002	7450,2	104,2	14,5	30,1	4,9	37,9	12,6
2003	9837,8	104,4	15,8	28,6	4,5	37,4	13,7
2004	12189,5	107,7	17,1	26,8	4,5	37,6	14,0

Manba: «O'zbekiston iqtisodiyoti» Taxliliy sharx. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot vazirligining SISM nashri, № 8, mart 2005, 17- bet

Ishlab chikarish usulida aniklangan YaIM ko'rsatkichining strukturasi va undagi siljishlarni taxlil qilish juda muhim xulosalar beradi. Aloxida tarmoqlarning mamlakat iqtisodiyotida yaratilgan yalpi ko'shilgan qiymatdagi ulushi, bu ulushning o'zgarishi bu mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi va kutilayotgan istiqboliga baxo berish imkonini beradi.

2-jadval ma'lumotlariga tayangan xolda O'zbekiston Respublikasida ishlab chikarilgan YaIMning tarmoq tuzilishini ko'rib chikamiz (2-jadval).

Avvalam bor respublikamizda barkaror iqtisodiy o'sish tendensiyasiga erishilganligi va 2004 yilda real o'sish sur'ati 107,7 foizni, YaIMning nominal xajmi esa 12189,5 mlrd. so'mni tashkil etganini kayd etish zarur.

2004 yilda YaIMning 17,1 foizi sanoat tarmoklarida, 26,8 foizi kishlok xo'jaligida, 4,5 foizi kurilish sohasida va 37,6 foizi xizmat ko'rsatish sohasida yaratildi. Iqtisodiyot rivojlanishi, real sektorda ishlab chikarish samaradrligi oshib borishi bilan sanoat va ayniksa xizmat ko'rsatish soxalarining YaIMdagi ulushi ortib borilishi jaxon iqtisodiy tarixida kuzatilgan xodisadir. O'zbekiston Respublikasida 2002-2004 yillarda sanoat tarmoklarining YaIM dagi ulushi ortib borayotganligi progressiv tarkibiy siljishdan dalolat beradi. Ko'shilgan qiymatlar yigindisi ko'rinishida hisoblangan YaIM tarkibiga sof bilvosita soliklar, ya'ni davlat byudjetiga tushgan ko'shilgan qiymat soligi, aksiz soligi va bojxona boji to'lovlari bilvosita soliklar bilan davlat byudjetidan ishlab chikaruvchilarga berilgan subsidiyalar o'rtasidagi fark ham ko'shiladi.

Sof soliklarning YaIMdagi ulushi 2004 yilda O'zbekiston Respublikasida 14 foizni tashkil etdi.

4. YaIMni xarajatlar bo'yicha hisoblash.

Bu usulyakuniy foydalanish usulideb ham yuritilib, unda YaIMni hisoblash uchun yakuniy maxsulotlarni sotib olishga kilingan barcha xarajatlarni zararo ko'rib chikiladi. Buxarajatlar kuyidagicha guruxlanadi:

Uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari (S):

- uzok muddat foydalaniladigan iste'mol buyumlari sotib olishga;
- kundalik foydalaniladigan iste'mol buyumlari sotib olishga;
- iste'mol xizmatlari to'loviga.

Yalpi ichki xususiy investisiya xarajatlari (I):

- asbob-uskunalar, mashinalarni yakuniy sotib olishga;
- korxonalar, inshootlar, turarjoy binolarini kurishga sarflangan;
- tovar zaxiralari o'rtasidagi farklar yoki zaxiralarning o'zgarishi.

Tovar va xizmatlarning davlat xaridi (G).

Bu gurux xarajatlari maxalliy va markaziy boshkaruv xokimiyati idoralari tomonidan korxonalarining pirovard maxsulotlari va resurslari xaridi (avtomobil yo'llari va pochta muassasalari kurilishi, davlat korxonalarida to'lanadigan ish xaki) xarajatlari kiritiladi. Lekin shu o'rinda ta'kidlash lozimki, bu xarajatlarga davlat transfert to'lovlari kiritilmaydi.

Sof eksport (Xp): mamlakatning import va eksport operatsiyalari bo'yicha xarajatlar o'rtasidagi fark.

YaMMni xarajatlar orkali hisoblash formulasini quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$YaIM = S + I + G + Xp$$

O'zbekiston Respublikasida yaratilgan YaIMning foydalanish (xarajatlarga ko'ra) tarkibi taxlili (2-jadval) shuni ko'rsatadiki uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari YaIM tarkibidagi eng salmokli komponent ekan. Bu ko'rsatkichning YaIMdagi ulushiga ko'ra O'zbekiston Rossiya Federasiyasi, Yaponiya va Fransiya davlatlariga yaqin turadi. Yalpi jamgarish, yoki yalpi investisiyalar ulushi kattaligi bo'yicha ikkinchi komponent bo'lib 2004 yilda YaIMning 23,9 %ini (shu jumladan asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar 22,1 %ni, zaxiralarning o'zgarishi 1,8 %ni tashkil etgan. Takkoslov uchun ma'lumotlar keltiradigan bo'lsak[2002 yil yakunlariga ko'ra yalpi investisiyalarning YaIMdagi ulushi Rossiya Federasiyasida 21%ni, Yaponiyada 17 foizni,Fransiyada 24%ni, Xitoy Xalk Respublikasida esa 40 foizni tashkil etgan.]³

3-jadval.

O'zbekiston Respublikasida YaIMning foydalanish tarkibi (%)

Davr	Yakuniy iste'mol xarajatlari jami, %		Yalpi jamgarish		Sof eksport
	Xususiy	Davlat	Asosiy kapitalga yalpi ichki investisiya	Zaxiralarning o'zgarishi va boshkalar	
2000	61,9	18,7	24,0	-4,4	-0,2
2001	61,5	18,5	27,9	-6,8	-1,1
2002	60,2	18,0	22,1	-0,9	0,6
2003	55,6	17,5	21,0	-0,3	6,2
2004	51,7	17,1	22,1	1,8	7,3

Manba: «O'zbekiston iqtisodiyoti» Taxliliy sharx. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot vazirligining SISM nashri, № 8, mart 2005, 17 bet

Tovarlar va xizmatlarning davlat xaridi YaIMdagi salmogi jixatidan uchinchi pogonada bo'lib, 2004 yilda YaIMning 17,1 %ini tashkil etgan.

Yeksport xajmining keskin o'sishi va 2004 yilda tashki savdoda 1,03 mlrd. AKSh dollariga teng ijobiy koldikka erishilishi tufayli sof eksportning YaIMdagi ulushi ko'tarilib 7,3 foizni tashkil etdi.

5. YaIMni daromadlar (taksimot usuli) bo'yicha hisoblash.

YaIMni daromadlar bo'yicha aniqlashda yakuniy maxsulotni ishlab chikarish jarayonida rezident-ishlab chikarish birliklari tomonidan, ko'shilgan qiymatlar hisobidan, to'langan dastlabki daromadlar ko'shib chikiladi.

YaMMni daromatlari yigindisi ko'rinishida hisoblashda asosan quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

-sof bilvostia soliklar (Tn) – bilvosita soliklar (ko'shilgan qiymat soligi, aksizlar, bojxona bojlari) va subsidiyalar xajmlari o'rtasidagi fark;

- yollanma ishchilarning ish xaklari (W) - xususiy va davlat kompaniyalarining yollanma ishchilarga hisoblagan barcha turdagi mehnat xaki to'lovlarining nominal miqdori plus ish beruvchilar tomonidan ish xaki fondiga nisbatan hisoblanib to'lanadigan ijtimoiy sugurta ajratmalari. O'zbekiston Respublikasida bu ajratma normasi 2005 yilda ish xaki fondiga nisbatan 31% bo'lgan bo'lsa. 2006 yildan boshlab 25 % kilib belgilandi

- Korporasiyalarning yalpi foydasi + nokorporativ korxonalar daromadi (R).

Nokorporativ korxonalar- kichik xajmdagi, uy xo'jaliklariga tegishli korxonalar bo'lib ularda korxona foydasi va korxona egasining ish xaki elementlari o'zaro ko'shilib ketgan bo'ladi. Bu xolat aralash daromad atamasini ko'llashga sabab bo'ladi.

$R = \text{Korporasiyalarning sof foydasi } (R_1) + \text{nokorporativ korxonalar sof daromadlari } (R_2) + \text{amortizatsiya } (A);$

YaIMni daromadlar ko'rinishida yalpi ko'shilgan qiymatni ko'rsatilgan uch guruxga bo'lib topish mumkin:

$$YaIM = T_n + W + R$$

tomonlama muzokaralar asosida mamlakatlar tomonidan ragbatlantiriladi va nazorat kilinadi.

Bojxona bojlarini joriy kilishni ko'llovchi fikrlarga aksincha bo'lgan muloxazalar ham mavjud. Chunki sanab o'tilgan natijalarga boshka usullar bilan kamrok yo'kotishlar hisobiga ham erishsa bo'ladi degan fikrlar ham kaysidir darajada asoslidir.

Birinchidan, import tariflari iste'molchilar turmush darajasining pasayishiga olib keladi.

Ikkinchidan, import tariflari kiritilishi okibatida ular vositasida ximoya kilinayotgan tarmoklarda resurslar samarasiz sarflanadi.

Uchinchidan, tariflarni kiritish va ular stavkasini belgilash masalasida mamlakat imkoniyatlari xalkaro bitimlar bilan cheklangan.

6. Ishlab chikaruvchilarga subsidiyalar.

Miliy ishlab chikaruvchilarni xorijiy firmalar rakobatidan ximoya kilishning mukobil usuli ularga bevosita subsidiya berish hisoblanadi.

Ishlab chikarish subsidiyasining tariflardan afzalligi shundan iboratki, u bir tomondan, milliy ishlab chikarishni S0 dan S1 gacha o'sishini ta'minlasa (31 - chizma), ikkinchi tomondan, iste'molning mutlak kamayishiga olib kelmaydi. Chunki, ichki narxlar jaxon narxlaridan kimmatlashmaydi.

Subsidiya sharoitida ishlab chikaruvchilar uchun ichki narxlar darajasi Pd, jaxon narxlari Pw darajasiga teng. Shuning uchun, xakikiy iste'mol xajmi D0 ga teng. Tarif kiritilgan sharoitda esa u D1 gacha kamaygan bo'lur edi. Mamlakat farovonligidagi mutlak yo'kotish esa «b» soxasidangina iborat bo'ladi. Ayni paytda ishlab chikarishga berilgan bevosita subsidiyalar ishlab chikarish xarajatlarining samarali taksimlanishini kafolatlamaydi, chunki aynan kaysi tarmokni xalkaro rakobatdan ximoya kilishni bilish kiyin bo'ladi. Subsidiyalarni joriy kilgandan so'ng ularni bekor kilish kiyin bo'ladi, rakobat muxiti yo'koladi hamda bu xarajatlarni moliyalashtirish muammosi kuchayib boraveradi. Shuning uchun iqtisodiyotni tartibga solish, bandlik darajasini oshirish va yalpi talabni kondirish maksadida fiskal va pul-kredit siyosatlarini ko'llaniladi. Ushbu siyosatlarini ko'llashdan asosiy maksad mamlakat ishlab chikarishini xalkaro rakobatdan ximoya kilish, ishsizlik darajasini eng past xolatga keltirish va xalk farovonligini oshirishdan iborat.

7 Importnikvotalar orqali tartibgasolish. Lisenziyalarni taksimlash usullari

Jaxonamaliyotidatashkiiqtisodiyfaoliyatnirtartibgasolishningbilvositausullarigakaragandabevositausullaridank engrokofoydalaniladi. Bevositausullarmazmunigako'ra, iqtisodiy, ma'muriy, me'yoriy - xukukiyko'rinishgaegabo'lishim mumkin.

Lisenziyalashvakvotalashiqtisodiyxarakterdagibevositausullarichidakengtarkalganihisoblanadi.

Lisenziyalash — bu, tashkiiqtisodiyoperasiyalarniamalgaoshirishgadavlattashkilotlaridanruxsatolishningma'lumtartibidir. Tashkiiqtisodiyoperasiyalargamaxsulotlar, ishchivaxizmatchilareksportihamdamoliyaoperasiyalarinio'tkazish, xorijgaishchikuchiniishgajoylashtirishvaboshkalarkiradi.

O'zbekistondalisenziyalarfakatdavlatro'yxatidakaydetilgantashkiiqtisodiyfaoliyatkatnashchilarigaberiladi. Ularniboshkayuridikshaxslargaberishtakiklangan.

Maxsulotlareksportivaimportinilisenziyalashdavlatgaularokiminikattiktartibgasolish, ba'zixollardaularnivaktinchachegaralashvashuasosdatashkiiqtisodiytakchilliko'sishiningto'xtash hamdasavdobalansiningtenglashtirishimkoniniberadi.

Umuman, importmaxsulotlargaberiladiganlisenziyalarkuyidagiusullaryordamidajoylashtiriladi.

1. Ochikauksion — davlatlisenziyalarniyukoribaxolarnitaklifkilganishlabchikaruvchilargaberishi.

2. Afzalko'rishtizimi — davlatbirinchinavbatdalisenziyalarniishlabchikarishxajmijixatdanyirikbo'lganfirmavakompaniyal argaxechkandayshartvatalablarsizberadi.

3. Xarajatusuli — davlatlisenziyalarniyirikishlabchikarishkuvvatlarigavaresurslargaegabo'lganfirmavakompaniyalargaberadi.

Maxsulotlar, shuningdek, ishchivaxizmatchilareksportivaimortalisenziyalarberishxukukigaO'zbekistonRespublikasiningkuyidagiboshkaruvtashkilotlariega: VazirlarMaxkamasi, Moliya, Adliya, Ichkiishlar, Sogliknisaklash, Xalkta'limivazirliklari, shuningdek, Markaziybank.

Moliyaoperasiyalarinio'tkazishgalisenziyalarasosanRespublikaMoliyavazirligivaMarkaziy banktomonidano'zvaxorijiybanklarga, moliyamuassasalarigaberiladi. Ularmoliya-kreditmuassasalarigamamlakatichidavauningtashkarisidachetelvalyutasibilanopreasiyalarniamalg aoshirish, xorijiyoliya-kreditmuassasalarigaesaichkibozordayuridikvajismoniyshaxslargaxizmatko'rsatishxukukiniberadi.

Lisenziyalashbilanbirkatordajaxonamaliyotidamaxsulotlarni, shuningdek, ishchikuchieksportvaimportinichegaralashmaksadidakvotalashkengko'llaniladi.

Buusulningmoxiyatishundaniboratki, undavakolatlidavlatyokixalkarotashkilotaloxidamaxsulotlar, xizmatlar, mamlakatlarvamamlakatlarguruxibo'yichama'lumdavrgaeksportvaimportgamikdoriyyokikiymat chegaralarinibelgilaydi.

Davlattomonidantartibgasolishtadbirisifatidakvotalashto'lovbalanslariniichkibozordatalabvataklifnibalanslashtirishuchunmuzokaralardao'zarokelishuvgaerishishuchunko'llaniladi. O'zbekistondakvotalashxalkiste'molimollarinivastrategikxomashyoningmuximturlarinolibchikishnichegaralashusulisifatidako'llanilmokda.

Kvotalashfakatmaxsulotkimlariniginaemas, balkiishchikuchiokimlarinitartibgasolishdahamko'llaniladi. Ko'pginarivojlanganmamlakatlariCHKIMEXNATBOZORINIXIMOYALASHMAKSADIDAXORIJDANISHCHIKUCHIIMPORTIGAKVOTALARO'Rnatadi.

XozirgivaKTDKvotalashbojlarganisbatanko'prokko'llanilishigaikkitasababbor:

1. Tarif stavkalari xalkaro savdo kelishuvlariga asosan belgilanadi. Ayrim xollardan tashkari vaziyatlarda, mamlakatlar tarif stavkasini oshira olmaydilar va shuning uchun iqtisodiyotni rakobatdan ximoya kilish maksadida kvotalarga e'tiborni karatishga majbur bo'ladi.

2. Ximoyagamuxtojtarmoklarhamimportgakvotalarjoriykilishniko'llaydi. Chunki, tarifnijoriykilishganisbatanimtiyozlilisenziyalarolishosonrokdir.

Importkvotalarierkinrakobatsharoitigako'prokmoskeladi. Tariflarganisbatankvotalarnijoriykilishdanko'riladiganfarovonlikdagiyo'kotishlarikkixolatdakatta bo'ladi. Birinchidan, kvotalarmaxsulotlarimportkilayotganmilliyishlabchikaruvchilaryokixorijiyfirmalarmonopolxukumronligidarajasinioshirsa. Ikkinchidan, importga lisenziyalar samarasiz joylashtirilsa.

8. eksport subsidiyalari. eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklash.

Ko'pchilik xollarda eksportni davlat tomonidan ragbatlantirish tadbiri sifatida ko'pgina mamlakatlarda eksport subsidiyalari ko'llaniladi. Bunda tajriba - konstruktorlik ishlari va eksportga mo'ljallangan ishlab chikarishni bevosita moliyalashtirish yoki bu maksadlarga davlat byudjetidan imtiyozli kreditlar berish ko'zda tutiladi.

Yeksport subsidiyalari turli shakllarda ko'llaniladi. Bularga:

- eksportyor firmalarga yoki xorijiy sheriklarga past foizli kreditlar berish;
- reklama xarajatlarini davlat hisobidan koplash, bozor konyunkturasi xakida tekin axborot etkazib berish;
- firmalarga ishlab chikarish xajmidagi eksport ulushiga muvofik solik imtiyozlarini berish;
- bevosita subsidiyalash kiradi.

Yeksport subsidiyalarining berilishi milliy ishlab chikaruvchilarining tashki bozorda rakobatbardoshligini oshiradi. Ammo importyor davlatlar tomonidan kiritiladigan kompensasion import bojlari bu yutukni yo'kka chikarishi mumkin. Okibatda eksportyor davlat byudjeti yo'kotishga uchraydi, importyor davlat byudjeti esa ko'shimcha daromad ko'radi. Bu tadbir dempingga karshi kurash ko'rinishlaridan biridir.

Dempinga karshi karatilgan bojlar jaxon amaliyotida keng ko'llanilib, o'zida ko'shimcha import bojlarini aks ettiradi. Ular odatda, jaxon narxlaridan yoki import kilayotgan mamlakat ichki narxlaridan past narxlar bo'yicha, eksport kilinayotgan maxsulotlarga o'rnatiladi. Bu bojlarni belgilash xakidagi karorni xalkaro sud maxalliy ishlab chikaruvchilar va sotuvchilar murojaatidan so'ng chikaradi hamda uning mikdorini va to'lash tartibini belgilaydi. Masalan, dempingga karshi bojlar o'z valyuta resurslarini to'ldirish maksadida jaxon bozoriga xom ashyo resurslarini eksport kilishni ko'paytirgan sobik ittifokdosh respublikalarga nisbatan faol ko'llanilmokda.

Yeksportga tariflar yoki eksport bojlari kiritilishining okibati import bojlari kiritilishi okibatining aynan aksidir. eksport bojlari kiritilishi sharoitida maxsulotlar ichki baxosi ularning tashki baxosidan pasayadi. Bunday vaziyatlarda ichki iste'mol o'sadi, ishlab chikarish va eksport kamayadi. eksportga bojlarni joriy kilish natijasida milliy ishlab chikaruvchilarda yo'kotishga duch bo'ladilar. Tankibozordagi baxolarga nisbatan ichki baxoning kamayishidan iste'molchilar yutukka erishsa, davlat esa daromadga ega bo'ladi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash eksport kvotalarining bir turi bo'lib, xorij mamlakatlarining ayrim mamlakatlarga "ixtiyoriy" eksport mikdorlarini cheklashdan iborat.

Bu erda «ixtiyoriy so'zi» shartli xarakterga ega. Chunki, eksport kilayotgan mamlakat savdo siyosatida o'z hamkorlari tomonidan birorta noxushlikka duch kelmasligi uchun eksport mikdorini cheklaydi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash ikki xil xususiyatga ega:

1. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash milliy iste'molchilar uchun tarif va kvotalarni belgilashga nisbatan ancha sezilarsiz. Shuning uchun iste'molchilar ularni e'tiborsiz kabul kiladilar va xukumatga norozilik bildirmaydilar.

2. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida xorij iste'molchilari ular sotib olayotgan eksport maxsulotiga yukorirok narx belgilashlari mumkin.

Shunday kilib, xorijliklar ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida eksportyor ko'rgan yo'kotishlarni narxlarni oshirish hisobiga koplashadi.

Savdo siyosatini amalga oshirishning ko'rib o'tilgan usullarining xar biri ijobiy jixatlari bilan birga salbiy okibatlariga ham ega. Mamlakat iqtisodiyotining rakobatbardoshligi darajasi kuchayib borgani sari tashki savdo liberallashtirib boriladi. Mamlakatning xalkaro savdo tashkilotlariga a'zo bo'lishi bu jarayonining konuniy natijalaridan biridir. Tashki savdoni erkinlashtirilishi iqtisodiyotda bozor munosabatlarini yanada rivojlantirishga olib keladi.

Qiskachaxulosalar

Savdosiyosati – byudjetsoliksiyosatining, tashkisavdoxajmlarinisoliklar, subsidiyalar, valyutanazorativaimportyokieksportnito'gridan-to'gricheklashlarorkalitartibgasolishnio'zichigaolgan, nisbatanmustakilyo'nalishdir.

Tashkisavdonitartibgasolishdaengko'pko'llaniladiganusulimportgatarifbelgilashbo'lib, buningnatijasidaichkibaxolarningo'sishikuzatiladi. Importgatariflarnijoriykilishdaniste'molchilarko'rganzararishlabchikaruvchilarvadavlatko'rganfo ydadankatabo'ladi. Importga tariflarni joriy kilishdan ko'riladigan foyda va zararlar nisbati munozarali masaladir. Ammoimporttariflariichkiishlabchikaruvchilarniximoyakilish, to'lovbalansinitartibgasolishmaksadlaridakengko'llaniladi.

Ichkiishlabchikaruvchilarniximoyakilishmaksadidaishlabchikaruvchilargasubsidiyalarberis husulihamko'llaniladi.

Yeksportgasubsidiyalarvalyutatushuminiko'paytirish, ortikchamaxsulotdankutulish, tashkibozorniegallashuchunko'llaniladi. eksportsubsidiyalariniko'llashdempinggaolibkelmasligikerak, chunkidempingxalkarosavdokoidalarigako'rata'kiklangan.

Tashkiiqtisodiyfaoliyatnilisenziyalashvakvotalaro'rnatishxalkarosavdonitartibgasolishning bevositausullaridir.

Xalkarosavdosiyosativositalarivatadbirlarimamlakatiqtisodiyotixolatidankelibchikibechilayotgan vazifalargamuvofiktanlanadi.

Nazoratvamuxokamauchunsavollar

1. Savdosiyosatiningmoxiyativamaksadlarinitushuntiribbering.
2. Importgatariflarningkiritilishidaniqtisodiyntijalarigaizoxbering.
3. Importniyoklovchivaungakarshibo'lganfikrlarnitakkoslabbering. fikrlargaizoxbering.
4. Ishlab chikaruvchilarga subsidiyalarning importga tariflardan afzalligi va kamchiliklari nimada ?
5. Import kvotalarini kiritilishining iqtisodiy okibatlari nimalarda ko'rinadi?
6. Lisenziyalarnitaksimllashusullarigakiyosiytavsifbering.
7. Yeksportni subsidiyalash usullari moxiyatini tushuntirib bering. tushuntirib bering.
8. eksportni ixtiyoriy cheklash kachon ko'llaniladi, va uning okibatlari kanday?
9. Savdoni cheklash tadbirlarining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siriga izox bering.

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A. Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik. -7-yeizd. pererab. idop. -M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 314- 329 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuhamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti 2004, 166-181 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroyekonomika: Uchebnik. -2-yeizd., dop. - M.: Delo, 2002, 282-310 s.s.
4. Mejdunarodniye ekonomicheskiye otno sheniya.: Uchebnik / Podredaksiyey A.I. Vdokimova., M., "Prospekt", 2004., 201-231 s.s.

4-MAVZU. MAKROIKTISODIY BEKARORLIKLAR: INFLYASIYAVAISHSIZLIK

Reja:

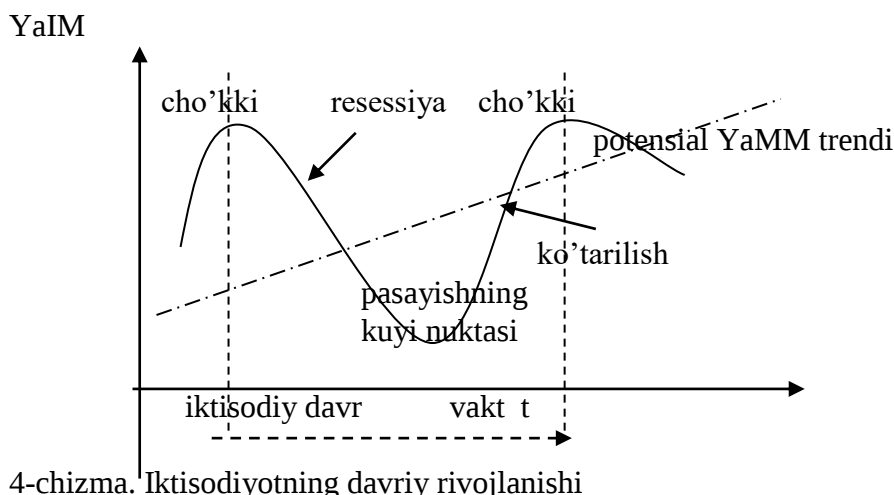
1. Iktisodiy davrlar va iktisodiy tebranishlarning sabablari.
2. Ishsizlik tushunchasi va ishsizlik darajasining o'lchanishi.
3. Ishsizlikning iktisodiy okibatlari. Oukonkonuni.
4. Inflyasiyaning moxiyati va o'lchanishi.
5. Talabvataklifi inflyasiyasi.
6. Inflyasiyavaishsizlik o'rtasidagi bog'liklik. Fillipsegrichizigi

1. Iktisodiy davrlar va iktisodiy tebranishlarning sabablari.

Mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish tarixini o'rganish, ular dan xech biri uzok muddatdabir tekis rivojlanmaganligi, barcha mamlakatlar uchun davriy rivojlanish xos ekanligini ko'rsatadi.

aksincha,

Ishlab chikarish, bandlilik va inflyatsiya darajasining davriy tebranishga iqtisodiy davr (sikl)lar deyiladi. Ayrim iqtisodiy davrlar boshkalaridan o'tish davrining davomiyligi va faolligi bilan fark kiladi. Shunga karamasdan ularning barchasi bir xil boskichlardan tashkil topadi (4-chizma).

4-chizma. Iqtisodiyotning davriy rivojlanishi

Iqtisodiy davrlar to'rtta boskichni o'z ichiga oladi. Birinchi boskich iqtisodiy rivojlanishning eng yukori darajasiga erishilgan boskich bo'lib, u «**cho'kki**» deb yuritiladi. Bu iqtisodiyotda ish bilan to'lik bandlik, ishlab chikarish to'la kuvvatda ishlayotganligi, shuningdek, maxsulotlarning baxo darajasining o'sish xolati kuzatiladi.

Keyingi boskich **pasayish (resessiya)** boskichidir. Bunda ishlab chikarish va bandlik darajalari kamayadi, ammo baxoning o'sish darajasi pasaymaydi. Bu boskich faol va uzok davom esagina baxoning o'sish darajasi sustlashishi mumkin. **Pasayishning kuyi** nuqtasida ishlab chikarish va bandlik eng kuyi darajaga tushadi va turgunlik davri boshlanadi.

Ko'tarilish boskichida ishlab chikarish va bandlik darajasi asta-sekin oshib, ishlab chikarish kuvvatlaridan to'lik foydalanish va to'lik bandlik darajasiga erishiladi.

Yukorida ta'kidlaganimizdek, iqtisodiy davrlar bir xil boskichlarga ega bo'lsada, ammo ular davomiyligi va faolligiga ko'ra o'zaro fark kilib turadi. Shuning uchun xam iqtisodchilar, bu jarayonlarni iqtisodiy davrlar deb emas, balki iqtisodiy tebranishlar deb atash to'g'ri bo'ladi deb xisoblashadi. Iqtisodiy tebranishlarning asosiy sababi sifatida iqtisodichilar uch omilni ko'rsatadi.

Birinchi gurux olimlar iqtisodiy tebranishlarning asosiy sababi texnika va texnologiyalarda ro'y beradigan o'zgarishlar deb xisoblaydilar. Ularning fikricha fan-texnika yutuklarini ko'llash natijasida iqtisodiyotda o'sish ro'y beradi. Masalan avtomobilning yaratilishi yokilgi sanoati, neft kazib chikarish, ximiya, yo'l kurilishi materiallari sanoatlarining jadal rivojlanishiga sabab bo'ldi. Yangi texnologiyalar ishlab chikarish unumdorligini bir necha baravar oshirish, ilgari foydalanilmagan resurslarni ishga tushirish imkonini beradi. Texnik va texnologik yangiliklar doim xam yaratilavermasligi iqtisodiyotdagi tebranishlarga sabab bo'ladi.

Olimlarning yana bir guruxi iqtisodiy boskichlarni siyosiy va tasodifiy vaziyatlarga boglashadi.

Bu jarayonni monetar siyosatga boglaydigan olimlar xam mavjud. Ya'ni, davlat kanchalik ko'p pul bosib chikarsa, uning kadri shunchalik kamayib boradi, va aksincha, pul miqdori kanchalik kam bo'lsa, ishlab chikarish ko'lamining pasayishi va ishsizlar sonining ortishi shunchalik tezlashadi. Xullas, iktisodiy boskichlarni baxolashga turli xil yondashuvlar mavjud. Ammo barcha iktisodchilar, ishlab chikarish va bandlilik darajalarini yalpi talab va boshkacha aytganda yalpi xarajatlar miqdoriga boglik, degan fikrni ko'llab-kuvvatlaydilar. Chunki, korxonalar o'z tovar va xizmatlarini ularga talab bo'lsagina ishlab chikaradi. Boshkacha aytganda, talab katta bo'lmasa, korxonalarda tovar va xizmatlarni katta miqdorda ishlab chikarish foydali emas. O'z navbatida, ishlab chikarishda bandlilik va daromadlar darajasi xam, aynan shu sababli, past bo'ladi. Yalpi xarajatlar miqdori kanchalik ko'p bo'lsa, ishlab chikarishning o'sishi katta foyda olib keladi. Shuning uchun ishlab chikarish, bandlilik va daromadlar darajasi ortib boradi. Iktisodiy tebranishlar sabablarini, ularga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish, iktisodiy tebranishlar amplitudasini kiskartirish barcha xukumatlar makroiiktisodiy siyosatining muxim maksadlaridan biridir.

2. Ishsizlik tushunchasi va ishsizlik darajasining o'lchanishi.

Iktisodiyotning bekaror rivojlanishi okibatida, iktisodiy pasayish davrida ishlab chikarish resurslari to'lik foydalanilmay koladi.

YaIMni yaratishda katnashadigan iktisodiy resurslarning eng asosiylaridan biri bo'lgan mexnat resurslaridan to'lik foydalanilmaslik ishsizlikda namoyon bo'ladi.

Makroiiktisodiy taxlilda mexnat resurslari emas balki ishchi kuchi kategoriyasidan ko'prok foydalaniladi.

Ishchi kuchi yoki iktisodiy faol axoli deganda mexnatga layokatli yoshdagi ishlayotgan va ishsiz yurgan axolining umumiy soni tushuniladi.

Mexnat bozorida boshka resurslar bozori singari talab va taklif konuni amal kiladi. Ishchi kuchining baxosi xisoblangan real ish xaki xajmi oshsa ishchi kuchiga bo'lgan talab kiskaradi, agar real ish xaki xajmi kamaysa ishchi kuchiga bo'lgan talab ortadi, ishchi kuchi taklifi esa kamayadi. Ishchi kuchiga bo'lgan talab miqdorining ishchi kuchi taklifi miqdoridan kam bo'lishi ishsizlikni keltirib chikaradi.

Ishsizlar – bu, ishchi kuchining bir kismi bo'lib, ijtimoiy ishlab chikarishda band bo'lmagan, lekin ishlashni xoxlovchi va faol ish kidirayotgan axolidir.

Ishsizlikning kuyidagi turlari mavjud:

Friksion ishsizlik. Unga ish kidirayotgan yoki yakin vaktlar ichida ish bilan ta'minlanishni kutayotgan ishchi kuchi kiradi. Ishsizlikning bu turi asosan ish yoki turar joylarni o'zgartirish, o'kuv yurtlarini tugatish va shuningdek, boshka sabablardan kelib chikadi. U doimo mavjud bo'lib, ma'lum bir darajada kerakli xisoblanadi.

Tarkibiy ishsizlik. Tarkibiy ishsizlar guruxiga ishlab chikarish strukturasining o'zgarishi natijasida ishchi kuchiga talab tarkibining o'zgarishi natijasida ishsiz kolganlar kiradi. Unga asosan malakalarini o'zgartirishi va oshirishi, ma'lumot olishi, yangi kasb egallashi lozim bo'lgan ishsizlar guruxlari kiradi. Friksion ishsizlik bilan tarkibiy ishsizlikning asosiy farki shundaki, birinchisida, ma'lum malaka va tajriba mavjud bo'ladi va undan foydalanib, ish joylarini tezrok topib olishadi, ikkinchisida esa, ishchi kuchi darxol va tezrok ish joylarini topa olmaydi.

Davriy ishsizlik asosan ishlab chikarishning pasayishi natijasida ishchi kuchiga bo'lgan talabning kamayishidan paydo bo'ladi. Davriy pasayish tovar va xizmatlarga bo'lgan yalpi talabning kamayishini, shunga muvofik, yalpi tatalabning kamayishini, va okibatda axolining ish bilan bandligi kiskarishi va ishsizlikning o'sishini bildiradi.

To'la ish bilan bandlik ishchi kuchining 100 foiz ish bilan ta'minlanganligini bildirmaydi. Aksincha, friksion va strukturali ishsizlik ilojsiz xol bo'lganligini xisobga olsak, biz mutlak to'la ish bilan bandlilikka erishib bo'lmasligini tushunamiz.

Agarda davriy ishsizlik bo'lmasa, u xolda to'la ish bilan bandlilikka erishiladi. To'la ish bilan bandlik davridagi ishsizlik, **ishsizlikning tabiiy darajasi** deyiladi. Bunga ish kidiruvchilar soni bo'sh ish joylari soniga muvofiq kelsagina erishish mumkin. Ishsizlikning tabiiy darajasi friksion va tarkibiy ishsizlik yigindisiga teng bo'ladi.

Ishsizlikning tabiiy darajasi doimiy emas, chunki u iktisodiy vaziyat, konun va milliy an'analar bilan bog'liq xolda o'zgarib turadi.

Ishsizlikning tabiiy darajasimamlakatdagioxirgio'nyildamavjudbo'lganxakikiyishsizlikdarajasi va keyingio'nyil uchun prognoz kilib xisoblangan ishsizlik darajalarining o'rtachamikdorisifatidab elgilanadi. Umumiy xolda ishchikuchi ish bilan band va faol ish kidirib yurgan ishsizlarga bo'linadi.

Ishsizlik darajasi deb ishsizlarni ishchikuchi soniga nisbatiga (%) xisobida) aytiladivau nikuyidagi formulabilan aniqlash mumkin:

Ishsizlik darajasi = (ishsizlar soni / ishchi kuchi soni) x 100

Barcha mavjud resurslardan to'liq foydalanish yoki ishsizlikning tabiiy darajasi xolatida iktisodiyotda yaratilishi mumkin bo'lgan maxsulot xajmini iktisodiyotning **ishlab chikarish potentsiali** deb

ataladi. Mamlakatning ishlab chikarish potentsiali potentsial YaIM ko'rsatkichibilan o'lchanadi.

Makroi ktisodiy bekarorlik tufayli, iktisodiy pasayish davrida mamlakat o'z iktisodiy potentsialini to'liq ishga solmasdan, yaratilgan xakikiy YaIM xajmi (Y_x) potentsial YaIM (Y_p) xajmidan ortda koladi. Ya'ni YaIM ning uzilishi (Y_uZ) ro'y beradi.

$Y_x - Y_p$

$Y_uZ = \frac{Y_x - Y_p}{Y_p} \times 100$

Y_p

Potentsial YaIM deganda mamlakatdagi ishlab chikarish resurslaridan to'liq foydalanilgan nsharoitda mumkin bo'lgan ishlab chikarish xajmi tushuniladi.

Potentsial YaIM * nixisoblashda mamlakatda ishsizlik mutlakoyo'k deb emas, balkim mavjud, biroku tabiiy darajada, deb xisoblanadi.

3. Ishsizlikning iktisodiy oqibatlari. Ouken konuni.

Ishsizlik darajasining oshishini natijasida iktisodiyot potentsial YaIM xajmini ololmaydi. Shu sababli mamlakat miqyosida ishsizlikni uning tabiiy darajasida saklash va tartibga solish iktisodiyji xatdankatta axamiyatga ega.

Ishsizlikning xakikiy darajasi uning tabiiy darajasidan kanchalik yuqoribo'lsa, YaIM muzilish hunchako'p bo'ladi. Shuning uchun xampotentsial xajmdagi YaIM * xakikiy YaIM dankatta bo'ladi.

Ishsizlik darajasi va YaIM muzilish o'rtasidagi mikdoriynisbatning liz iktisodchisi Artur Ouken matematik xoldaisbotlab bergan. Shuning uchun bu konun, OUKEN konuni deyiladi.

Konunning moxiyatishundan iboratki, agar ishsizlikning xakikiy darajasi uning tabiiy darajasidan bir foizga oshib kesa, ya'ni davriy ishsizlik 1 foizni tashkil etadimi iktisodiyot YaIM ni ikki yarim foizgacha kam yaratadi.

YaIM ning pastrokdarajasio'znavbatida, ishlab chikarishda katnashuvchilardaromadlarining nisbatankamroq bo'lishini va iktisodiyotning kelg usitarakkiyotini investisiyalashimkoniyatlarikiskarishini bildiradi.

Ouken konuni ishsizlikning turlidarajalaridagi maxsulotyo'kotishlarixajminianiklashimkonini beradi. Xozirgikunda βkoyeffisiyentide batalgan bu koyeffisiyentmikdori 2 foizdan 3 foizoraligideb xisoblanadi.

Ouken konunini formuladakuyidagichatasvirlash mumkin:

$Y_uZ = -2,5[u - u^*]$

Buerda: u^* – ishsizlikning tabiiy darajasi;

u – ishsizlikning xakikiy darajasi.

YaMMuzilishini ifodalaydigan formulabilan Oukonkonunini formulasini umumlashtirib quyidagi formulani olamiz:

$$Y_x - Y_p$$

$$\text{----- } 100 = -\beta [u - u^*]$$

Y_p

Oukonkonunini izoxlagan mikdoriy bogliklikning teskari jixatigae'tiborkaratamiz.

Iktisodiy tadqiqotlar shuniko'rsatadiki YaIMning 2-3 foizgao'sishidavriy ishsizlik darajasini 1 foizgakiskarishinikeltiribchikarmasekan. Ya'nidastlabki 1 foizlik iktisodiy o'sish fan-texnikatarakkiyotinatijasidaresurlardan foydalanish samaradorligixisobiga erishilishim umkin, shuningdek bupaytda axolisoniningko'payishixamishsizliksoninining pasaymasligigasababbo'ladi. Dastlabki 2-3 foizdanyukoribo'lganxar 2-3 foizlik iktisodiy o'sishesadavriy ishsizlikni 1 foizgakiskarishinikeltiribchikaradi. Demak 1 foizlik davriy ishsizlikni tugatish uchun yillik 4-6 foizlik iktisodiy o'sish ta'minlanish kerak.

4. Inflyasiyaning moxiyatiga o'lchanishi.

Inflyasiya (lotincha inflatio - shishish, bo'rtish, taranglashish) – ma'lum davr mobaynida mamlakatdabaxolaro'rtacha (umumiy) darajasining barkaror o'sishi, pulning xaridkobiliyatini uzok muddat lipasayishi.

Inflyasiya bozor iktisodiyotining asosiy izdanchikaruvchi omillari jumlasigakiradi, uning sur'atikanchalikyukoribo'lsa, iktisodiyotgaxavflita'sirishunchalik kattabo'ladi. Ayni kishirik iktisodiyotizimdan ikkinchibir iktisodiyotizimgao'tayotgan mamlakatlarda inflyasiyaning iktisodiyotgata'sirianchaxavfli. Chunki, budavrnarxlarning erkinlashuvivashungamuvofikularning umumiy darajasikeskinoshib ketishibilan boglik.

Ammo inflyasiya davrida barcha tovarlarning baxolarixamoshavermaydi: ayrimlarinikibarkarorbo'lib tursa, ba'zilarinikiesatushishim umkin.

“Inflyasiya” atamasi ilk bor Shimoliy Amerikada 1861-1865 yillardagi Fukarolar urushidavridako'llanildi.

Inflyasiyaning atamasimu omaladagikogoz pul massasining tovarlarning real taklifiganisbatan xaddan ziyodko'payib ketishixolatini izoxlangan.

Ammo inflyasiyaning bunday tavsifi mukammal emas va uning sabablarini ochib bermaydi.

Umuman olganda inflyasiya pul muomalasikonunlarining buzilish shakli sifatida makroi iktisodiy muvozanatning buzilishini, talabvataklif nomutanosisibligini anglatadi.

Keynschiarmaktabinamoyondalaribunday nomutanosisiblikning sababito'lik bandlik sharoitida talabning xaddan ziyodbo'lishidadebbilishadi.

Shusababliularishlabchikarishkuvvatlaridan foydalanish darajasipastbo'lsabyudjettakchilligivako'shimchapulchikarishyo'libilanxaridkobiliyatini,

boshkachaaytgandayalpitalabniko'paytirish inflyasiyaga olibkelmaydidebxisoblashishadi.

Neoklassikyondoshuv tarafdorlari inflyasiyaning manbaiishlabchikarishning xaddan ziyodo'si shida, ishlabchikarish xarajatlariningko'payishidadebbilishadi.

Demak Keyneschilar inflyasiyagatalabtomonidan, neoklassiklarsatakliftomonidan yondoshishadi.

Agar iktisodiyotdatorlar vaxizmatlarmassasiyalpitalabganisbatan sekinroko'ssa, yokiyalpitalabko'payganixoldao'zgarmasdantursa,

bu nomutanosisiblik baxolar darajasiningko'tarilishiorkalibartarafetiladi.

Okibatdapulbir ligining xaridkobiliyatipasadivamilliy iktisodiyotningko'shimchapul massasiga ex tiyojipaydobo'ladi.

Inflyasiyanafakatpulmuomasiningizdanchikishi, makroiktisodiybuzilishlarnatijasidir.
balkibutuntakrorishlabchikarishmexanizminingkasali,
Baxolarningo'sishi,
pulbirligixaridkobiliyatiningpasayishidantashkariinflyasiyanamoyonbo'lishiningkuyidagiuchbelg
isixambor. Bular:

- 1) valyutakururslariningo'zgarishi;
- 2) kreditberishshartlariningkimmatlashuvvamuuddatlariningkiskarishitomo'zgarishi;
- 3) kundalikextiyojmollaridaniboratiste'molsavatibaxosiningo'sishi.

Inflyasiyabaxoindekslari - deflyatorvaiste'molnarxlarindeksiyordamidaaniklanadi.
Baxolaro'rtacha (umumiy) darajasiningnisbiyo'zgarishi**inflyasiyadarajasi**
(baxolarningo'sishsur'ati) debataladi.
Makroiktisodiymodellardainflyasiyadarajasikuyidagichaifodalanishimumkin:

P-P₁

$\pi = \text{-----} * 100$

P₁bunda: π – yillikinflyasiyasur'ati;
P - joriy yilning narxlar indeksi;
P₁ - o'tgan yilning narxlar indeksi.

Inflyasiyani mikdoran o'lchash uchun makroiktisodiyotda «70-mikdor koidasi» deb atalgan usuldan xam foydalaniladi. Bu usul narxlarning barkaror o'sishi sharoitida inflyasiya darajasi necha yilda ikki baravarga oshishini aniklash imkonini beradi. Buning uchun 70 ni yillik inflyasiya darajasiga bo'lish kifoya:

Baxolarikkimartaga 70
oshishiuchunzarur= -----
yillarsoni π

Misol uchun, yillik inflyasiya darajasi 7 % ga teng bo'lsa, taxminan 10 yilda baxolar ikki marta oshadi, ya'ni, (70:7 = 10).

Real YaMM va jamgarmaning necha yildan so'ng ikki marta oshishini xisoblash zarur bo'lgan xollarda xam «70-mikdor koidasidan» foydalaniladi.

5.Talabvataklifinflyasiyasi.

Talabinflyasiyasiiktisodiyotdatalabkeskinoshibketishivauniishlabchikarishningrealxajmibi lankondirishmumkinbo'lmaykolgansharoitlardakelibchikadi. Ya'ni, to'likbandlilikkayakinsharoitdaiktisodiyotningishlabchikarishimkoniyatlario'sibborayotganyalpit alabnikondirolmaydi.

Ortikchatalabesarealtovarlarbaxosiningko'payishigaiktisodiybosimberadivatalabinflyasiyasikelib chikadi. Yoki, oddiyso'zlarbilanaytganda, «xaddanziyodpullarxaddankamtovarlarniovlaydi». Talabinflyasiyasinikeltiribchikaruvchiasosiysabablaraxoliningishbilanto'likbandligivaishxakinin goshibborishixisoblanadi. Demak, inflyasiyatalab, taklif, ishbilanbandlik, baxo, ishlabchikarishsur'atlarikabiko'pginaomillargaboglik.

Iktisodpasayishxolatidabo'lgandamamlakatdajamitalaboshsa, ishlabchikarishxajmiko'payadi, ishsizlikkamayadi, baxodarajasiesadeyarlio'zgarmaydiyokikammikdordao'zgaradi. Baxoo'zgarmasliginingsababishundakikattaxajmdagibo'shturganmexnatvaxomashyoresurlarinish uo'zgarmasbaxodaishgatushirishmumkinbo'ladi. Chunki, ishsizyurgankishiishxakinioshirishnitalabkilmaydi, uninguchunishgayollanishningo'zikifoyaxamdako'shimchastanoksotibolishgaxojatyo'k.

Bundantashkari,
baxoishchikuchinito'laish bilan bandligiga erishishdan oldin xam oshishim mumkin. Ya'ni,
ba'zisan o'atkorxonalarida bo'shturغان resurs vazaxiralarini ishlab chikarishga artarok to'lik jalb kilinadi,
i, natijada ulartalabning o'sishiga mos ishlab chikarishga, taklifga erisha olmaydi. Talab,
taklifdank o'payib ketadi, natijada baxoyana oshib oshlaydi.

Taklif inflyasiyasibu,

mamlakat kisodi yotidatovarvaxizmatlartaklifining kamayishini natijasidatovarvaxizmatlar baxolarini
ingoshishidan paydobo'ladi. Bunday xollarda ortikcha talab bo'lmasa xam tovarlarning baxolari
oshib boradi. Xatto ish bilan bandlik va YaIM ishlab chikarish kamaygan yillari tovarlarning
baxosi oshadi. Jami taklif kiskarishining asosiy sababi maxsulot birligiga sarflangan
xarajatlarning o'sishi xisoblanadi. Bunda nominal ish xaki, xom ashyo va yokilgi narxlarining
oshishi natijasida ishlab chikarish tannarxi xam oshadi.

Taklif inflyasiyasining kelib chikishiga, shuningdek, taklif mexanizmining buzilishi xam
ta'sir kiladi. Taklif mexanizmi esa tasodifiy xolda asosiy ishlab chikarish omillari baxosining
keskin ko'payishidan kelib chikadi. Iktisodchi olimlarning fikriga ko'ra, taklif inflyasiyasi o'z-
o'zini cheklaydi. Ishlab chikarishning pasayishi xarajatlarning ko'shimcha o'sishini cheklaydi,
chunki ishsizlikning o'sishi nominal ish xakining asta-sekin pasayishiga olib keladi. Talab
inflyasiyasini cheklash uchun esa maxsus chora-tadbirlar ko'rish zarur bo'ladi. Inflyasiya
darajasi yukori bo'lgan mamlakatlarda ishlab chikarishning xakikiy xajmi kiskarishi bilan bir
vaktida nominal xajmining ortib borishi kabi vaziyat sodir bo'ladi. Daromadlarni ishlab chikarish
tomonidan ta'minlanmagan o'sishi axoli ko'lidagi pulning taklif kilinayotgan tovar va
xizmatlardan oshikchaligiga olib keladi. Bunday xol pul birligining xarid kuvvatini pasaytiradi,
bir mikdordagi pulga joriy yilda o'tgan yildagiga nisbatan axoli kamroq maxsulot sotib oladi,
ya'ni, uning real daromadi kamayadi. Misol uchun, joriy yilda axolining nominal daromadlari
30% ga ko'paygan, narxlar darajasi 50% ga oshgan bo'lsa, unda axolining real daromadlari 20%
ga kamaygan bo'ladi. Chunki, narxlarining o'sishi axoli pul daromadlarining o'sishidan yukori
bo'lgan (30% - 50% k- 20%).

Inflyasiyani real daromadlar darajasiga ta'siri u kutilayotgan yoki kutilmayotganiga xam
bog'lik. **Kutilayotgan inflyasiya** sharoitida daromad oluvchi inflyasiyaning u olayotgan
daromadga ta'sirini kamaytirish, ya'nireal daromad darajavisin isaklabkolish chorasini ko'radi.

Bu uchun Fisher tenglamasidan foydalanish mumkin:

$i = r + \pi_{kut.}$, bu erda i -nominal foiz stavkasi; r - real foiz stavkasi; $\pi_{kut.}$ - kutilayotgan
inflyasiya darajasi.

Inflyasiya sur'ati 10 foizdan oshganda Fisher tenglamasi kuyidagi ko'rinishni oladi:

$i - \pi_{kut.}$

$r = \frac{i - \pi_{kut.}}{1 - \pi_{kut.}}$

1- $\pi_{kut.}$

Kutilmagan inflyasiya daromadlarni debitorlar vakreditorlartasidakreditorlar foydasigaka
ytataksimlaydi.

Shuningdek kutilmagan inflyasiya daromadlarni kaydkilinganda daromad oluvchilar vakaydkilinmagan
daromad oluvchilartasidakeyingilarifoydasigakaytataksimlaydi.

Talabvataklif inflyasiyasini kat'iy chegaralashkiyin.

Ba'zida bu iktisodiy inflyasiya bir-

biribilank o'shib ketadi.

Masalan,

talab inflyasiyasisharoitidayollanmaishchilarkutilayotgan inflyasiya darajasini e'tiborga olib bishxakla
rioshirilishini mexnat shartnomalariga kiritadilar.

Bu esa maxsulot tannarxini oshirib taklif inflyasiyasini keltirib chikaradi.

Tovarlartaklifining kamayishini kuzatayotgan iktisodiy agentlar pul mablaglarini tovarlarga aylantirish
gashoshadilar. Buxolatta lab inflyasiyasiko'rinishini keltirib chikaradi. Bunday ketma-ketlik oxir-
okibat giperinflyasiyani keltirib chikarishim mumkin.

Giperinflyasiya boshkarib bo'lmaydigan inflyasiya jarayoni bo'lib,

ishlab chikarish va bandlik darajalariga xalokatli ta'sir ko'rsatadi.

Yillik sur'at bir necha o'n yoki yuz foizni tashkil etgan inflyasiya pul tizimining boshlanayotgan yoki kuc

hayayotganinkirozibelgisidir.

Giperinflyasiyauningxalokatini,

butunbozormexanizmi falajlanishini anglatadi.

Giperinflyasiyaning rasmiy mezoniami amerikalik iktisodchi Fillipp Kegantomonidan kiritilgan. F. Kegangiperinflyasiyaning boshlanishi deb baxolarning birinchi bor 50% danoshganoyini, tugallanishi deb baxolarning o'sishib usur'atdan pasaygan vashundanso'ng kamidabir yildavomida undanoshmaganoydan oldingisini xisoblash kerak deb taklif qilgan.

Giperinflyasiya sharoitidapulo'ziningkiymato'lchovivaal mashinuvvositasisingarif funksiyalarini baj arolmaykoladi. Normal iktisodiy munosabatlar buziladi. Mablaglar ishlab chikarishga emas, balki tovar-moddiy boyliklari jamg'arishga yo'naltiriladi.

6. Inflyasiya va ishsizlik o'rtasidagi bog'liklik. Fillips egri chizigi

Iktisodiyot o'z rivojlanishida potentsial darajaga yaqinlashgan shariotda yoki bandlilik darajasini oshirish yoxud inflyasiya darajasini pasaytirish kabi mukobil variantlardan birini tanlashga majbur bo'linadi. Chunki kiska muddatli davrda ishsizlik va inflyasiya darajalari o'rtasida teskari bog'liklik mavjud. Ishsizlikni pasaytirish ish joylarini yaratish uchun ko'shimcha mablaglar ajratilishini anglatadi. Ayni paytda bu ish xaki mikdorining oshishiga xam olib keladi. Xar ikkala xolat xam baxolar darajasining ko'tarilishiga olib keladi, ya'nitalab inflyasiya siro'yberadi..

Ishsizlik va inflyasiya ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liklik ingliz iktisodchisi A.V.Fillips tomonidan aniqlangan va **Fillips egri chizigi** (5 -chizma) deb ataladi.

Fillipsegrichizigi ishsizlik va inflyasiya darajalari o'rtasidagi teskari bog'liklikni xarakterlaydi.

Mamlakat iktisodiyotining xususiyatiga ko'ra, shuningdek, inflyasiyaning kaysi turidagi mavjudligiga qarab Fillipsegrichizigi dagi inflyasiya va ishsizlik darajalarini ng kombinasiya sifatida farqlash mumkin. Bunday tanlov kutilayotgan inflyasiyaning sur'atiga bog'lik. Kutilayotgan inflyasiya darajasiga chalik yuqorib o'sishsizlikning xarkanday darajasida (sur'atipast bo'lgan inflyasiya darajasiga nisbatan) xaki inflyasiya darajasiga yuqorib o'ladi. Ishsizlik darajasiga inflyasiya sur'atini o'z ichiga olgan mikdorlar kunda o'z formulako'rinishida tasvirlanish mumkin:

$$u * \pi_{\text{ishsizlik}} u$$

$$Y_x - Y_p$$

$$\pi = \pi_{\text{kut}} + f \left(\frac{Y_x - Y_p}{Y_p} \right) + \varepsilon$$

Bu erda π - inflyasiyaning xakiy darajasi;

π_{kut} - inflyasiyaning kutilayotgan darajasi;

$$Y_x - Y_p$$

$$f \left(\frac{Y_x - Y_p}{Y_p} \right) + \varepsilon$$
 - talab inflyasiyasi;

f - Fillipsegrichizigining ogish burchagini belgilovchi empirik koeffitsient;

ε - tashkibaxoshoki (taklifinflyasiyasi).

Oukenkonunigako'raYaIMninguzilishi, $ya'ni(Yx - Yp)$
/Ypmikdordavriyishsizlikningo'zgarishigaboglikligisabablikiskamuddatliFillipsegrichiziginitengl
amasinikuyidagichatasvirlashmumkin:

$$\pi = \pi_k - \beta [u - u^*] + \varepsilon$$

Keltirilgantenglamadanko'rinihturibdiki,

xakikiyinflyasiyadarajasimikdorikutilayotgannflyasiyadarajasigaxamdatashkibaxoshoklaridarajas
ibilanto'gribogliklikka, davriyishsizlikdarajasibilanesateskariboglikkaegaekan.

XukumatFillipsegrichizigigaasoslanib, kiskadavruchun,
iktisodiy siyosatmaksadlaridankelibchikibishsizlikvainflyasiyadarajalariningistalgankombinasiyas
initanlashimumkin.

Kiskachaxulosalar

Iktisodiydavrlarasosanto'rrtaboskichinio'zichigaoladivaularniiktisodiytebranishlardebyuriti
shmaksadgamuvofik. Iktisodiytebranishlarningsabablarixilma - xilbo'lsada,
ularningbarchasiyalpixarajatlarxajminingo'zgarishiorkaliYaIMdinamikasigata'sirko'rsatadi.

Ishsizlik darajasi deb ishsizlar sonining ishchi kuchi soniga nisbatiga aytiladi. Ishchi
kuchi xam boshka tovar maxsulotlari kabi bozorda sotiladi va sotib olinadi. To'la ish bilan
bandlik 100% ish bilan ta'minlanganlik darajasini anglatmaydi.

Kelibchikishsabablarigako'rafriksion, tarkibiyvadavriyishsizlikturlarimavjud.

Ishsizlikningtabiiydarajasifriksionvatarkibiyishsizlikdarajalariyigindisigatengbo'lib,
mamlakatdagioxirgio'nyildamavjudbo'lganxakikiyishsizlikdarajasivakeyingio'nyiluchunprognoz
kilibxisoblanganishsizlikdarajalariningo'rtachamikdorisi fatidabelgilanadi.

Ishsizlarsoniningoshishi,

ya'niishsizlikningxakikiydarajasiuningtabiiydarajasidanyukoribo'lishipotensialxajmdagiYaIMbil
anxakikiyxajmdagiYaIMo'rtasida uzilishgaolibkeladi.

Oukenkonunibundaybogliklikningmikdoriydarajasiniifodalaydi.

Inflyasiyama'lumdavrmobaynidamamlakatdabaxolaro'rtacha (umumiy)

darajasiningbarkaroro'sshivapulningxaridkobiliyatiniuzokmuddatlipasayishinianglatadi.

Inflyasiyaningiktisodiyotgasalbiyta'sirinormaliktisodiy munosabatlarniizdanchikarishidanamoyon
bo'ladi.

Inflyasiyadarajasibaxo indekslarivositasidao'lchanadi.

Kelibchikishsabablarigakkralabinflyasiyasivataklifinflyasiyasio'zarofarklanadi.

Inflyasiyaningbuikkituriko'pinchaaralashxoldayuzagakeladi.

Kutilmaganinflyasiyadaromadlarnidebitorlarvakreditorlar,

axoliningturlikatlamlarixamdadavlatvaaxolio'rtasidakaytataksimlaydi.

Ishsizlikvainflyasiyasur'atlario'rtasidagiteskaribogliklikFillipsegrichizigidaaksetadi.

XukumatFillipsegrichizigigaasoslanibkiskadavruchunishsizlikvainflyasiyadarajalariningist
algankombinasiyasinitanlashimumkin.

Nazarotvamuxokamauchunsavollar

1. Iktisodiytebranishlarningsabablarinikandayizoxlaysiz?
2. Ishsizlikningkandayturlarimavjud? Ishsizlikdarajasikandayaniklanadi?
3. Ishsizlikningtabiiydarajasi, ishbilanto'likbandliliktushunchalarigatavsifbering.
- 4.. Oukenkonuningmoxiyatinitushuntiribbering.
- 5.

Inflyasiyaningmoxiyatifakatginamuomaladagipulmassasiningortikchaligibilanizoxlanishito'grimi
?

6.

Inflyasiyanitushuntiribberishgakeynchilarningvaneoklassiklarningyondoshuvlarikandayfarkkiladi ?

7. Inflyasiyaningijtimoiy – iktisodiyokibatlarikanday?

8. Talabinflyasiyasikandaysodirbo'ladi?

9. Taklifinflyasiyasigaizoxbering?

10.Fillipsegrichizigikaysiko'rsatkichlaro'rtasidagibogliklikniko'rsatadi?

Bubogliklikkandaytavsiflanadi?

Asosiyadabiyotlar

1. AgapovaT.A.SereginaS.F. Makroyekonomika:Uchebnik.-7-yeizd.pererab. idop.- M.:Izdatelstvo "Deloiservis", 2005. 49-73 s.s.
2. AxmedovD.K.,IshmuxamedovA.Ye., JumayevK.,DjumayevZ.A. «Makroiiktisodiyot» T.: O'zbekistonYozuvchilaruyushmasiAdabiyotjamgarmasinashriyoti 2004, 30-43 b.b.
3. KozirevV.M. Osnovisovremennoyekonomiki". M., "Finansii statistika", 2005., 266-306 s.s.
4. Makroyekonomika. TeoriyaiRossiyskayapraktika: Uchebnik 2-ye izd., pererab. i dop./ pod.red. A.G. Gryaznovoy i N.N.Dumnoy.-M.:Knorus,2005, 128-183 s.s.
5. Kiselevae.A. Makroyekonomika: Kursleksiy. – M.:Izd-voeksmo, 2005-352 s.
6. TarasevichL.S., GrebnikovP.I., LusskiyA.I. Makroyekonomika:Uchebnik.- 5-yeizd. , ispr. idop. –M.: Yurayt-Izdat, 2004, 194-219, 258-357 s.s.

5-MAVZU. ISTE'MOL VA INVESTISIYa FUNKSIYaLARI

Reja:

1. Iste'mol va jamgarish, ularning grafiklari.
2. Iste'mol va jamgarish funksiyalari.
3. Iste'mol va jamgarishga o'rtacha xamda chegaralangan moyillik.
4. Investisiyalarning moxiyati, grafigi va funksiyasi.
5. Investisiyalar dinamikasini belgilovchi foiz ctavkasidan boshka omillar. Akseleratormodeli.

1. Iste'mol va jamgarish, ularning grafiklari.

Uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari (bundan buyon iste'mol deb yuritiladi), yalpi talab, yoki YaIMning yakuniy iste'molga ko'ra tarkibida eng katta ulushga ega bo'lgan komponentdir. 2004 yilda O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Ko'mitasining ma'lumotlariga ko'ra respublikamizda bu ulush 51,7 %ni tashkil etgan. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda iste'mol xarajatlari shaxsiyasarufdagidaromadning 90 foizdan ortik kismini tashkil etadi. Shu tufayli xam iste'mol xarajatlariga ta'sir etuvchi omillarni, uning o'zgarish konuniyatlarini o'rganish muxim ahamiyatga ega.

Uyxo'jaliklaritasarrufidagidaromadningiste'molkilinmasdankolgankismiularningjamgarmalarinitashkiletadi.

KlassikmaktabvakillarijamgarishxajmifozstavkasiningfunksiyasidekarashsaJ.M.

Keynsuyxo'jaliklariningiste'molxarajatlarivajamgarishlarixajminibelgilovchiasosiyomilularningi shlabchikarishdaishtiroketishdanolingandaromadlaridebxisoblaydi.

Yanadaaniklikkirisakiste'solvajamgarisho'ajminibelgilovchiasosiyomiluyxo'jaliklariningishlabto pgandaromadlari,

olgantransfertto'lovlarivato'lagansoliklaribilanbelgilanadigantasarrufidagidaromadi (DI –

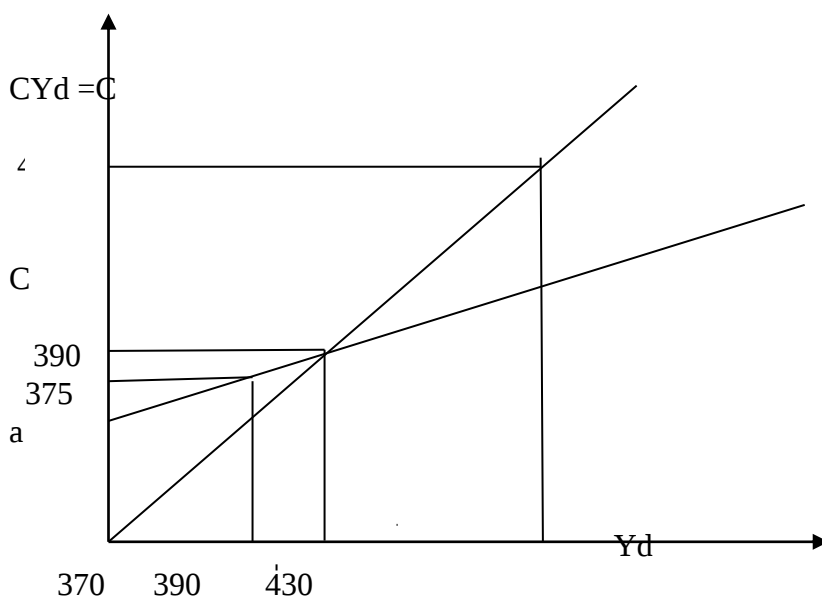
disposable income, yoki Y_d) ko'rsatkichidir. Makroiqtisodiy nazariyada iste'mol va jamgarmalar, milliy daromad yoki shaxsiy daromadlarning funksiyasi sifatida xam tadqiqat kilinganadi.

Ma'lumki, uy xo'jaligi tasarrufidagi daromad iste'mol va jamgari shuncha kam jamgari labda aksincha. Iste'mol va jamgari shartidagi zarobliklik xarid daromadga ega bo'lgan shaxslar dabr xilemas: kam daromadga ega bo'lganlar, odatda, uning ko'prok kismini iste'mol kilib, kamrokkismini jamgariadi, lekin daromadlari oshib borishi bilan buni isbat jamgari sh foydasiga o'sadi. Buzogliklikni ipotetik ma'lumotlar asosida ko'rib chikamiz (4-jadval). Tasarrufidagi daromad xajmi 370 shartli birlikka (sh.k.) teng bo'lganda uy xo'jaliklari iste'moli 375 sh.b.kateng, ya'ni tasarrufidagi daromad dan 5 sh.b.ko'pro bo'ladi. Ya'ni uy xo'jaliklari 5 sh.b.kateng miqdordak arz xisobiga yoki o'tgan yillarda to'plangan jamgarmalar xisobiga iste'mol xarajatlari kiladilar.

4-jadval

Daromad, iste'mol va jamgari ko'rsatkichlari

Yillar	Tasarrufdagi daromad (Y_d)	Iste'mol (C)	Jamgari (S)
1	370	375	-5
2	390	390	0
3	410	405	5
4	430	420	20
5	450	435	15
6	470	450	20
7	490	465	25

6-chizma. Iste'mol grafigi

Uy xo'jaliklari tasarrufidagi daromadlar 390 sh.b.kateng bo'lganda, uning miqdori iste'mol miqdori bilan tenglashadi. Bu miqdor bo'sqaviy daromad deb yuritiladi. 6-jadval ma'lumotlar asosida iste'mol grafigini chizamiz.

Iste'mol grafigi ikki to'g'ri chizik ko'rinishida berilgan. Bissektrisako'rinishidagi $Y_d = C$ to'g'ri chizigining xarbi nuktasida iste'mol va tasarrufidagi daromad xajmlari teng bo'ladi. Xakiki iste'mol (S) grafigi xakiki iste'mol va daromad teng bo'lgan nuktada (α)

Keltirilgan ma'lumotlar asosida jamgarish grafigini xam ko'rib chikamiz (7-chizma).

2. Iste'mol va jamgarish funksiyalari.

$C = a + b Y_d$, bu erda: a – avtonom xarajatchilar; Y_d – tasarrufidagi daromad ($Y_d = Y - T$), bu erda: T – soliklar;

[illegible]

[illegible]

△

Jamgarish grafigini xam iste'mol grafigiga o'xshab algebraik ifodalash mumkin, ya'ni jamgarish funksiyasi quyidagi ko'rinishga ega:

Iste'mol va jamgarish xajmiga tasarrufidagi daromad dinamikasidan tashkari kuyidagi omillar, to'g'rirog'i bu omillardagi o'zgarishlar xam ta'sir ko'rsatadi:

1. Uyxo'jaliklaridaromadlari.
2. Uyxo'jaliklaridato'planganmulkxajmi.

3. Baxolardarajasi.
4. Iktisodiykutish.
5. Iste'molchilarkarzarlarixajmi.
6. Solikkatortishxajmi.

Dastlabkibeshomilta'siridaiste'molvajamgarishgrafiklario'zaroteskaritomongasiljiydi.

Bubeshomilta'siridajoriyatasarrufidagidaromad tarkibidaiste'molvajamgarishulushinisbatlario'zgaradi.

Solikkatortishdarajasiningo'zgarishiixtiyordagidaromad xajminio'zgartirganitufayliuningta'siridaiste'molvajamgarishgrafiklaribirtomongakarabsiljiydi.

Iste'molfunksiyasinianiklashborsidagitadkikotlar, uningxajmishuningdek

6)axoliningdaromadlarixajmivato'plaganmulkiko'lamigako'ratabakalanishidarajasixamda 7) axoliningsonivayoshigako'ratarkibigaxamboglikliginiko'rsatdi.

3.Iste'molvajamgarishgao'rtachaxamdachegaralanganmoyillik.

Makroi ktisodiytaxlil jarayonidaiste'molvajamgarishfunksiyalariniyanadato'larokbilishuchu niste'molvajamgarishgao'rtachamoyillikvachegaralanganmoyilliktushunchalarinimoxiyatiniangl abolishimizlozim.

Iste'molga o'rtachamoyillikdegandasarrufidagidaromad dagiiste'molxarajatlariningulushit ushuniladi, ya'ni:

S

$$APC = \frac{Yd}{Yd} \cdot 100$$

Yd

bunda: APC – (average propensity to consume) iste'molga o'rtacha moyillik.

Tasarrufidagi daromad dagi jamgarish ulushini jamgarishga o'rtacha moyillik deb ataladi, ya'ni:

S

$$APS = \frac{S}{Yd} \cdot 100$$

Yd

Bunda: APS (average propensity to saving) – jamgarmaga o'rtacha moyillik.

Misol uchun, tasarrufidagi daromad darajasi 410va 530 shartli birlikka va iste'mol darajalari 405va 495 shartli birlikka teng bo'lgan xolatlar uchun iste'molga o'rtacha moyillikni xisoblaymiz, ya'ni:

$$ARS = (405 / 410) \times 100 = 98,78\% \text{ yoki } 0,98;$$

$$ARS = (495 / 530) \times 100 = 93,39\% \text{ yoki } 0,93 \text{ ga teng.}$$

Demak, bumisollardanko'rini b turlaridiki, tasarrufidagidaromadlarmikdoriko'payibborishibilanuning tarkibidagiiste'molulushikamayibvaak sinchajamgarmaulushiko'payibboradi. BuxolatniKeynsning

“asosiypsixologikkonun”ibilanizoxlashmumkin. “Mavjudligiganafakataprioritasavvurlargako'ra, bizninginsontabiatinibilishimizdankelibchikibshuningdeko'tmishtajribasinisinchiklabo'rganishas osidabizto'likishonishimizlozimbo'lganasosiypsixologikkonunshundaniboratkikishilardaromadla rio'sishibilan, odatda, o'ziste'mollarinioshishishgamoyillar, ammodaromadlario'sgandarajadaemas”*

Soliklarto'langandankeyinkolgandaromadningbirkismiiste'molkilnadi, ikkinchikismiesajamgariladi, shutufayli xamiste'mol gavajamgarishgao'rtachamoyillikyigindisi 100% gayokikoyeffisiyentko'rinishda 1 gateng: **ARS + ARS = 100%** yoki 1.

Uyx'o'jaliklaritasarrufidagidaromadlariningo'sgankisminiyoiste'molkiladi, yokijamgaradi.

*Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.,1978. С.157.

Iste'moldagio'zgarishlarningshuo'zgarishnikeltiribchikargantasarrufidagidaromado'zgarishdagiulushiiste'molgachegaralanganmoyillikdeyiladi.

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□**ΔS**□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

MPC = -----100

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□ **ΔYd**

Buerda: MPC (marginalpropensityto consume) – iste'molgachegaralanganmoyillik.

Yukoridakeltirilgan 4-jadvalma'lumotlarigako'raixtiyordagidaromad 410 sh.b.dan 430 sh.b.kachaoshganxolatdaMRSnixisoblaymiz.

$\Delta S = 420 - 405 = 15;$ $\Delta Yd = 430 - 410 = 20;$

$MRS = (15/20) 100 = 75\%;$

Bushunibildiradiki, daromad 100 % ga (yokibirbirlikka) o'zgargandaiste'mol 75 % (yoki 0,75)gao'zgaradi.

Jamgarishdagio'zgarishningixtiyordagidaromado'zgarishdagiulushijamgarishgachegaralan ganmoyillikdeyiladi.

ΔS

MRS = ----- □100

ΔYd

Buerda: **MPS** (marginalpropensitytosaving) — jamgarishgao'rtachamoyillik.Yukoridakeltirilganmisolda:

$\Delta Yd = 430 - 410 = 20$ $\Delta S = 10 - 5 = 5$

$MRS = (5/20) 100 = 25\%;$

Shundaykilib, iste'molgachegaralanganmoyillik 0,75 nitashkiletganbo'lsa, jamgarmagachegaralanganmoyillik 0,25 nitashkiletadi. Daromadningo'sgankismiyoikiiste'molga, yokijamgarmagasarflanadi.

Shusababgako'raiste'molvajamgarishgao'rtachamoyillikko'rsatkichlariygindisi 100%gayokikoyeffisiyentko'rinishida 1gatengbo'ladi.

MRS + MPS = 100%yoki 1.

MRSvaMPSanchabarkarorko'rsatkichlarbo'lib, judasekino'zgarishgauchraydilar.

4. Investisiyalarning mohiyati, grafigi va funksiyasi.

YaIMning ikkinchi komponenti bo'lgan investisiyalarga to'xtalib o'tamiz.

Investisiyalar yoki kapital ko'yilmalar – bu, xali buyumlashmagan, lekin ishlab chikarish vositalariga ko'yilgan kapitaldir. O'zining moliyaviy shakliga ko'ra, ular foyda olish maksadida xo'jalik faoliyatiga ko'yilgan aktivlar xisoblansa, iktisodiy mohiyatiga ko'ra investisiyalar yangi korxonalar kurish, uzok muddat xizmat ko'rsatuvchi mashina va asbob-uskunalarni yakuniy sotib olishga xamda shu bilan boglik bo'lgan aylanma kapitalning o'zgarishiga ketgan xarajatlardir. Shuningdek investisilar tarkibiga uy-joy kurilishiga ketgan xarajatlar xam kiritiladi.

Investisiyalarning turli guruxlash mumkin. Makroiiktisodiy taxlilda eng ko'p duch kelinadigan guruxlashda investisiyalar investisiyalash obyektiga ko'ra uch turga bo'linadi.

1. Ishlab chikarish investisiyalari;
2. Tovar-moddiy zaxiralariga investisiya;
3. Uy-joy kurilishiga investisiya.

Makroiiktisodiy taxlilda investisiyalar dinamikasini belgilovchi omil sifatida real foiz stavkasi karaladi. Real foiz stavkasi ortishi bilan investisiyalar xajmi kamayishini kuzatishimiz mumkin. Chunki investorlar uchun karz baxosi ortib, ular ko'rsatadigan foyda normasini pasaytirib ko'yadi.

Avtonom investisiyalarning grafigi investisiyalar xajmi foiz stavkasi dinamikasiga teskari proporsional tarzda o'zgarishini ko'rsatadi.

Avtonom invstisiya funksiyasi kuyidagi ko'rinishga ega:

$$I = e - dR$$

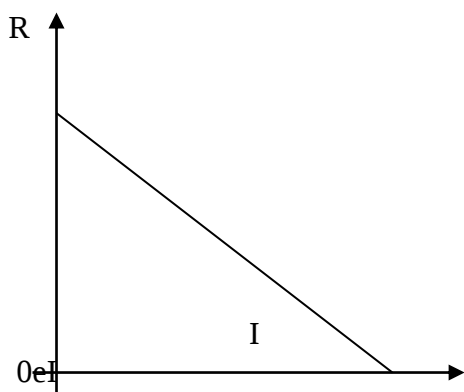
Bu erda: I – avtonom investisiya xarajatlari;

e – foiz stavkasi 0 ga teng to'lgandagi investisiya xarajatlarining maksimal xajmi. U tashki iktisodiy omillar, resurs imkoniyatdari, er, foydali kazilma boyliklari va boshkalar bilan belgilanadi;

R – real foiz stavkasi;

d – investisiyalarning real foiz stavkasi dinamikasi o'zgarishga ta'sirchanligini mikdoriy belgilovchi empirik koeffitsiyent.

Grafikdan e nuqtasi shuni bildiradiki, banklar nolga teng foiz stavkasibila kredit berganlaridaxamdaularningkreditresurslaricheksizko'pbo'lganda xam mamlakatdagi boshka resurslari mikdorining cheklanganligi tufayli investisiya xarajatlari ma'lum mikdor bilan chegaralanadi.

8-chizma. Avtonominvestisiyalargrafigi

5. Investisiyalar dinamikasini belgilovchi foiz stavkasidan boshka omillar. Akselerator modeli.

Investisiyalar dinamikasini belgilovchi eng muxim omillardan biri bo'lib kutilayotgan sof foyda normasi xisoblanadi. Agar real foiz stavkasi bilan investisiya xarajatlari mikdori o'rtasida teskari bog'liklik bo'lsa, kutilayotgan sof foyda normasi (KSFN) dinamikasi bilan investisiya xarajatlari o'rtasida to'g'ri bog'liklik bor.

Agarda kutilayotgan foyda me'yori foiz stavkasidan yukori bo'lsa, investisiyalash foydali va aksincha, foiz stavkasi kutilayotgan foyda mikdoridan yukori bo'lsa, investisiyalash foydali bo'lmay koladi.

Misol uchun, zavodga 100000 so'mlik yangi stanok sotib olindi. Yangi stanokni ko'llashdan zavod 10.000 so'm sof foyda olgan bo'lsin. Kutilayotgan so'f foydanormasi kuyidagicha aniklanadi:

$$KSFN = 10000 / 100000 \times 100 = 10\%.$$

Investisiya xarajatlari foyda keltirishini aniklashdan nominal foiz stavkasi emas, balki real foiz stavkasi xisobga olinadi. Real foiz stavka narxlar darajasining o'zgarishini aks ettirib, nominal stavkadan inflyasiya darajasi ayirmasi ko'rinishida aniklanadi. Masalan, nominal foiz stavkasi 16% ga teng bo'lsa, inflyasiya darajasi yiliga 12% ni tashkil esa, unda real foiz stavkasi 4 foizini (16%-12%) tashkil etadi.

Investisiya xarajatlari dinamikasiga ta'sir etuvchi boshka omillar kuyidagilar kiradi:

1. Solikka tortish darajasi;
2. Ishlab chikarish texnologiyalaridagi o'zgarishlar;
3. Mavjud bo'lgan asosiy kapital mikdori;
4. Investorlarning kutishi;

5. Yalpi daromadlarning o'zgarishi.

Solikka tortish darajasining pasayishi xamda yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi kutilayotgan sof foyda normasining (real foiz stavkasi o'zgarmagan sharoitda xam) ko'payishga olib keladi. Bu esa investisiya xarajatlarining ortishiga turtki beradi.

Investisiyalar xajmining YaMM yoki daromadlar darajasiga boglikligini akselerator modeli aks ettiradi:

$I = f(Y)$, ya'ni investisiyalar (I) YaMM (Y)ning funksiyasi ekan.

Akselerator modelining to'likrok ko'rinishi kuyidagicha bo'ladi:

$$I = I_{reja} + \gamma Y$$

$$\frac{\Delta I}{I} = \frac{\Delta I_t - I_{t-1}}{I_{t-1}} = \frac{\Delta Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}}$$

I_{reja} – rejalashtirilgan investisiyalar; Y – YaIM (daromad) xajmi.

Akselerator modelini xisobga olib, investisiya funksiyasini kuyidagicha yozish mumkin:

$$I = e - dR + \gamma Y$$

YaIM xajmi oshish korxonalar foydasining ko'payishiga olib keladi.

Korxona foydasi investisiyalarning manbaiekanligini xisobga olsak,

buxolatda investisiya xarajatlari oshadi.

YaIM xajmi pasayib ketganda esa,

ya'ni iktisodiy faollik pasayish sharoitida bo'shturgan kuvvatlar mavjudligi tufayli,

investisiya xarajatlari pasayib ketadi.

Ammo YaIM ning davriy tebranishlari,

innovatsiyalarni doim xam birtakisdabo'lmasligi,

uskunalarni uzok muddat xizmat qilishi,

iktisodiy kutishdagixavflar tufayli investisiyalar xajmi barkaror bo'lmaydi.

Kiskachaxulosalar

Iste'mol xarajatlarini YaIM ning eng yirik komponenti bo'lib, uning xajmini avvalouyxo'jaliklarining tasarrufidagi daromad ibelgilaydi. Axolining daromadlari mikdori oshib borishi bilan undagi jamgarmalar ulushi xam oshib boradi.

Iste'mol vajamgarish xajmi, shuningdek iste'molchilar boyliklaridaraajasiga, narx va soliko'zgarishlari, iste'molchilarning karzidaraajasigavaboshka omillarga boglik.

Iste'mol vajamgarishga o'rtachamoyillik axolidaromadlarining kanchakismi iste'mol gavakanc hakismi jamgarmagasarflanganligini xarakterlovchiko'rsatkichlardir.

Iste'mol gachegaraviymoyillik (MRS) iste'mol dagio'zgarishlarni ixtiyordagi daromad darajasidagio'zgarishgabo'lib topiladi. MRS ning katta yoki kichikligi fiskal siyosat samaradorligini belgilovchi omillardan biridir.

Investisiya yoki kapital ko'yilmalar xali buyumlashmagan, lekin ishlab chikarish vositalariga ko'yilgan mablag xisoblanadi. Investisiya xarajatlari dinamikasi, foiz stavkasi, kutilayotgan sof foyda normasi va boshka bir kancha omillarga boglik.

Investisiya xajmining YaMM xajmiga boglikligini xarakterlovchi model - akselerator modeli deyiladi.

Nazorat va muxokama chunsavollar

1. Daromad, iste'mol vajamgarmalar o'rtasidagio'zarobogliklikka izox bering?
2. Avtonom iste'mol kategoriyasining moxiyatini tushuntirib bering.

3. Iste'molvajamgarishgrafiklaririniizoxlang.
4. Iste'molvajamgarmagao'rtachavachegaraviymoyillikko'rsatkichlariniizoxlabbering?
5. Kaysi mablaglarni investisiya tarkibiga kiritamiz?
6. Akselerator modelini tushuntirib bering.

7. Kutilayotgan sof foyda normasi o'zgarishi kaysi sabablarga ko'ra ro'y beradi va u investisiya xajmiga kanday ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A., Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik. - 7-yeizd. pererab. idop. M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 98-103 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasining nashriyoti 2004, 46-58 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroyekonomika: Uchebnik. - 2-yeizd., dop. - M.: Delo, 2002, 51-62 s.s.
4. Tarasevich L.S., Grebniy P.I., Lusskiy A.I. Makroyekonomika: Uchebnik. - 5-yeizd., ispr. idop. - M.: Yurayt-Izdat, 2004, 50-72 s.s.

6-MAVZU. AD - AS MODEL

Raja:

1. AD-AS modeliga umumiy tavsif. Yalpi talab tushunchasi va grafigi.
2. Yalpi talabning baxo va baxodan boshka omillari.
3. Yalpi taklif grafigi va omillari.
4. AD-AS modelida makroiqtisodiy muvozanat.

1. AD-AS modeliga umumiy tavsif. Yalpi talab tushunchasi va grafigi.

Xarkanday bozor davaziyat talabvataklifo'rtasidagi nisbatga boglik bo'lib, ular xajmlarining o'zgarishi baxolarining o'zgarishini keltirib chikaradi.

Baxolarining o'zgarishi satalabvataklif xajmlariga ta'sir ko'rsatadi.

Bunday o'zarobogliklik umumlashtirilgan holda ko'rib chikiladigan milliy bozor gaxamta'liklidir.

Aloxidatovlar vakizmatlar bozoridagi bunday bogliklik talabvataklif modeliyordamidatadkik kilinishini yaxshibilamiz.

Ammomakroko'lamda milliy ishlabchikarish xajmining o'zgarishi bilan birga baxolar umumiy darajasining o'zgarishi o'rtasidagi bogliklikni tadkik kilish, nima uchun milliy ishlabchikarish xajmi ayrim davrlarda barkaror o'sishi, ba'zidavrlarda esa pasayib ketishni izoxlabberish uchun buning modelardan foydalanib bo'lmaydi.

Buvazifa bajarish uchun yalpi talab - yalpi taklif (AD-AS aggregated demand-aggregates supply) modelidan foydalanamiz.

Bu modelda yalpi taklif, baxolarining umumiy darajasi kabi agregat ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

Makroiqtisodiyotda AD-AS modeli ishlab chikarish xajmlari va baxolar darajalarining tebranishlarini xamda ular o'zgarishining okibatlarini o'rganish uchun bazaviy model bo'lib xisoblanadi.

AD-AS modeliyordamidavlat iqtisodiy siyosatining turlivariantlaritasvirlabberilishim mumkin.

Yalpi talab — uy xo'jaliklari, korxonalar, xukumat vakhetlik xaridorlarning baxolarining ma'lum darajasida iqtisodiyotda ishlabchikarilgan yalpi kuniy tovarlar vakizmatlarning umumiy xajmiga bog'lgan talabidir.

Yokiboshkachilik bayt gandal yalpi talab iqtisodiyotda ishlabchikarilgan yalpi kuniy tovarlar vakizmatlarini sotib olishga kilingan umumiy xarajatlariga bog'liqdir.

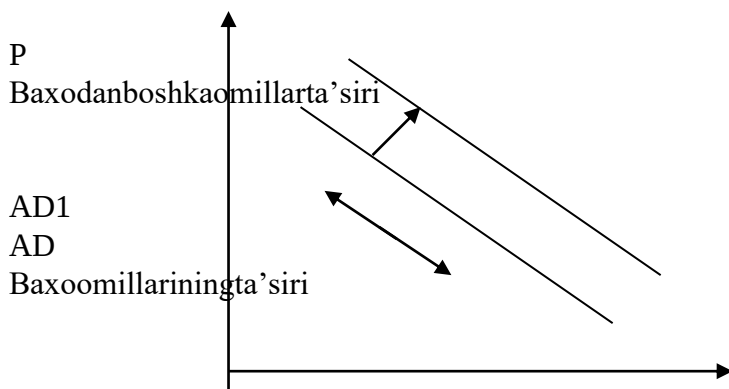
Formulako'rinishida yalpi talabni quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$AD = S + I + G + X_n.$$

Baxolar darajasivatalab kilingan milliy maxsulot xajmi o'rtasidagi bogliklikni ifodalovchi chiziqli yalpi talab gichizigide bataladi. Buning uchun makro'rinishida tasvirlash mumkin (9-chizma).

9-chizmadanko'rinibturibdiki, yalpitalabegrichizigidoimopastgavao'nggasuriladi. Nimauchun?

Bundaysurilishningsababixarxil. Ma'lumki, aloxidaolingantovarlarbozoridatalabegrichiziginingsurilishigaasosandaromadsamarasivao'rinbos artovarlarsababbo'ladi. Ayrintovarlarningbaxosipasayganda, iste'molchilarningpuldaromadlariko'prokmaxsulotsotibolishimkoniniberadi (daromadsamarasi). Shuningdek, baxopasaygandaiste'molchiushbutovarniko'prokboshkasotiboladi, chunkiuboshkatovarlarganisbatanarzonrokbo'ladi (o'rminibosadigantovarlar).

9-chizma. Yalpi talab egri chizigi

Milliy bozorda AD-yegri chizigining trayektoriyasini, ya'niuningkuyigaegilganligini, avvalo pulning mikdoriy nazariyasi tenglamasi yordamida izoxlash mumkin:

$$M V = Y P$$

Bu erda: M – muomaladagi pul mikdori; V – pulning aylanish tezligi;

R – iktisodiyotdagi baxolar darajasi (baxolar indeksi); Y – talab kilinayotgan real ishlab chikarish xajmi.

Bu tenglamadan:

$$P = M V / Y \quad \text{va} \quad Y = M V / P$$

tenglamalarni keltirib chikaramiz. Bu tenglamalardan ko'rinadiki, baxolar darajasi kancha oshsa, real YalM xajmiga talab shuncha past bo'ladi, ya'ni pul massasi (M) va uning aylanish tezligi (V) o'zgaras bo'lsa baxolar darajasi va yalpi talab o'rtasida teskari bogliklik mavjud bo'ladi.

2. Yalpi talabning baxo va baxodan boshka omillari.

Baxolar darajasi va yalpi talab o'rtasidagi teskari bogliklikni, shuningdek kuyidagi baxo omillari bilan izoxlanadi:

1. Foiz stavkasi samarasi;
2. Boylik samarasi yoki real kassa koldiklari samarasi;
3. Import xaridlar samarasi.

Foiz stavkasi samarasi shuni bildiradiki, yalpi talabning egri chizik bo'yicha surilishi narxlar darajasi o'zgarishining foiz stavkasiga bo'lgan ta'siriga boglik.

Demak, tovarlarning baxo darajalari oshsa, iste'molchilarga xarid kilish uchun katta mikdorda nakd pul kerak bo'ladi. Ishbilarmonlar uchun xam ish xaki va boshka xarajatlarni to'lashga katta mikdorda pul zarur bo'ladi. Kiskacha aytganda, tovarlar baxosi darajalarining yukoriligi pulga bo'lgan talabni oshiradi.

Pul taklifi xajmi o'zgarmagan xolatda talabning oshishi foiz stavkasini ko'rsatilishiga olib keladi. Foiz stavkalari yukori bo'lgan sharoitda ishbilarmonlarning investisiya tovarlariga bo'lgan talabi pasayadi.

Investisiya xarajatlari yalpi talabning bir qismi bo'lganligi tufayli bu yalpi talab xajmining pasayishiga olib keladi.

$$P \uparrow \rightarrow M_D \uparrow (M_S \text{ const}) \rightarrow R \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow AD \downarrow$$

Bo'ylik samarasi yoki real kassa koldiklari samarasi shuni bildiradiki, narxlar darjasining oshishi, jamgarilgan moliyaviy aktivlari (omonatlar, obligasiyalar) real xarid kobilyatini pasaytirib yuboradi. Bunday sharoitda axolimoliyaviyaktivlarningrealkiymanititiklashuchun joriy daromadidan iste'mol xarajatlar mikdorini kiskartiradi. Masalan, muayyan shaxs aktivida 10 mln. so'm bo'lsa, undan xech ikkilanmasdan birorta avtomashina sotib olishi, agarda inflyasiya ta'sirida mashina narxi 12 mln. so'mga ko'tarilsa, u mashina sotib ololmasligi mumkin va yana 2 mln. so'mto'plash uchun joriy davrda olgan ixtiyoridagi daromadidan ko'prok kismini jamgaradi.

Iste'mol xarajati yalpi talabning bir qismi bo'lganligi tufayli uning kamayishi ADning pasayishiga olib keladi.

Moliyaviy

$$P \uparrow \rightarrow \text{aktivlarning} \square \square \square \downarrow \square \square \square \rightarrow \{ S \downarrow (S \uparrow \square \square) \} \square \rightarrow \square AD \downarrow$$

real kiymati

Import xaridlar samarasi shuni bildiradiki, biror mamlakatda tovar va xizmatlarning ichki narxlari tashki narxlarga nisbatan oshib borsa, shu mamlakatda ishlab chikarilayotgan tovar va xizmatlarga talab kamayadi va o'z navbatida shu mamlakatda import maxsulotlarga bo'lgan talab oshadi. Va, aksincha, ichki narxlarning pasayishi importning kamayishiga va eksportning oshishiga yoki YaIMga talab oshishiga olib keladi. Bu esa sof eksport xajmi orkali yalpi talab xajmiga ta'sir ko'rsatadi.

$$P \uparrow \rightarrow \square \square \{ X \downarrow (M \uparrow \square \square) \} \square \rightarrow X_n \downarrow \rightarrow \square \square \square \square AD \downarrow$$

Yukorida ko'rib o'tilgan omillar yalpi talabning baxo omillari deb ataladi. Bundan tashkari yalpi talabning baxoga boglik bo'lmagan omillari xam mavjud. Bu omillardagi o'zgarishlar yalpi talabning mikdorida o'z aksini topadi va uning egri chizigini chapga yoki o'ngga siljitadi (9-chizma). Yalpi talabning baxoga boglik bo'lmagan omillariga kuyidagilarni kiritamiz:

1. Iste'mol xarajatlaridagi o'zgarishlar:
 - a) iste'molchilarning real moddiy aktivlari mikdorining o'zgarishi;
 - b) iste'molchilarkutishi; v) iste'molchilarningkarzlarimikdoriningo'zgarishi;g)
 iste'molchilardaromadlaridanolinadigansoliklarmikdoriningo'zgarishi.
2. Investisiyaxarajatlaridagio'zgarishlar:
 - a) foizstavkasidagio'zgarishlar; b)
 - investisiyalardankutilayotganfoydanormasiningo'zgarishi; v)
 - korxonalardanolinadigansoliklarmikdoriningo'zgarishi; g)
 - yangitexnologiyalarningishlabchikarishgajalbkilinishi; d)zaxiradagikuvvatlaro'zgarishi.
3. *Davlatxarajatlariningo'zgarishi.* Masalan, *xarbiyxarajatlarvayangikasalxonavaboshkamuaassasalarkurishgakarorkilinganda.*
4. Sof eksport xajmidagi o'zgarishlar.
 - a) boshka mamlakatlar milliy daromadlarining o'zgarishi.
 - b) valyuta kurslaridagi o'zgarishlar.

Pulning mikdoriy nazariyasi tenglamasi yukoridagilardan tashkari yalpitalabning narxlarga boglik bo'lmagan yana ikki omilini beradi. Bular: pul taklifi (M) va pulning aylanish tezligi (V) dir.

Yalpitalabningbaxogaboglikbo'lmaganomillarita'siridaADegrichizigio'nggayokichapgasi ljiydi (9-chizma).

Natijadama'lumbaxodarajasigamoskeluvchitalabkilinayotganyalpiichkimaxsulotxajmio'zgaradi.

Pultaklifining, pulningaylanishteizliginingoshishi, boshkadavlatlarmilliydaromadiningoshishi, milliyvalyutakursiningma'lummikdordapasayishi (bulareksportningortishi, importningpasayishigaolibkelishitufayli)

okibatidasofeksportningpasayishivayalpixarajatlarturlikomponentlariningoshishiADegrichizigini ngo'nggasiljishigaolibkeladi. Bungaaksinchabo'lganxolatlardaADegrichizigichapgasiljiydi.

3. Yalpitaklifgrafigivaomillari.

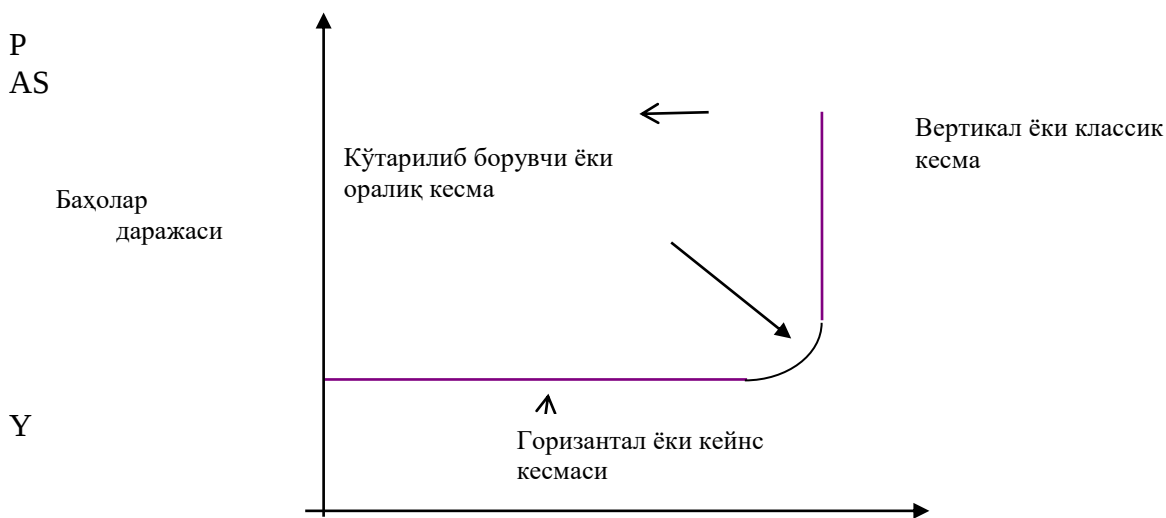
Yalpitaklifdegandamuayyanbaxolardarajasidaishlabchikarilishivataklifkilinishimum kinbo'lgantovarvaxizmatlarningrealxajmitushuniladi. Yalpi taklif tushunchasi ko'pincha yalpi ichki maxsulot sinonimi sifatida ko'llaniladi. Baxolarning yukori darajasi ishlab chikaruvchilarga ko'shimcha maxsulot ishlab chikarishga ragbat yaratadi va aksincha past baxolarmaxsulot ishlab chikarish xajmini kiskarishga olib keladi. Shuning uchun xam milliy ishlab chikarish xajmi bilan baxolardarajasi o'rtasida to'g'ri aloka mavjud. Demak, maxsulot ishlab chikarish xajmi baxolar o'sib borishi bilan o'sib, pasayishi bilan tushib boradi. Yalpi taklif (AS) egri chizigi aloxida tovar taklifi egri chizigidan fark kilib uch kismdan, gorizontal yoki keyns kesmasi, ko'tarilib boruvchi yoki oralik kesma xamda vertikal yoki klassik kesmadan iborat (10-chizma). Bundayxolatyalpi taklifni taxlil kilishga klassik va keynschilarga xos yondashuv bilan izoxlanadi. Iktisodiy adabiyotlarda ko'pincha oralik kesma xam keyns kesmasiga kiritib yuboriladi.

Yalpitaklifningkeynskesmasidamilliyishlabchikarishningxakikiyxajmiuningpotensialxajm idan, ya'nito'likbandliksharoitidaerishishimumkinbo'lganxajmidankamdir. Demakbukesmaiktisodiyotpasayishboskichidabo'lganvakattamikdordagiresurslardanfoydalanilm agansharoitniko'rsatadi.

Foydalanilmayotganushburesurslarniesabaxolardarajasigata'sirko'rsatmaganaxoldaishgatushirish mumkin.

Bukesmadamilliyishlabchikarishxajmioshishibaxolardarajasio'zgarmaykolgansharoitdaro'yberad i.

Yalpitaklifegrichizigining**Keynskesmasida**iktisodiyotninisbatankiskamuddatdaamalkilishi nixarakterlaydi. Bukesmadayalpitaklifnitaxlilkilishkuyidagishartlargaayanadi:

10-chizma. Yalpitaklifegrichizigi.

- ☐ iktisodiyotishlabchikarishomillarito'likbandbo'lmagansharoitdaamalkiladi;
- ☐ baxolar, nominalishxakikaydetilgan, bozortebzanishlaridanjudakamta'sirlanadi;
- ☐ realmikdorlar (ishlabchikarish, bandlilik, realish) xakixarakatchanvabozortebzanishlaridantezta'sirlanadi.

Vertikal yoki klassik kesmada iktisodiyot to'lik bandlik sharoitiga yoki ishsizlikning tabiiy darajasi sharoitiga erishgan vaziyatni ko'ramiz. Iktisodiyot egri chizikning bu kesmasida o'zining ishlab chikarish potensiali darajasida bo'ladi. Bu shuni bildiradiki, baxolarning xar kanday oshishi ishlab chikarish xajmining oshishiga olib kelmaydi. Chunki, iktisodiyot to'lik

kuvvatda faoliyat ko'rsatayapti. To'lik bandlik sharoitida ayrim firmalar boshka firmalarga nisbatan resurslarga yukorirok baxolarni taklif etish orkali ishlab chikarish xajmini oshirishga xarakat kiladi. Ammo, bunday xolatda ayrim firmalarning resurslar va ishlab chikarish xajmini oshirishi, boshkalari uchun yo'kotishga olib keladi. Natijada bu maxsulotlar baxosi oshishi mumkin, lekin ishlab chikarishning real xajmi o'zgarmay koladi.

Klassik nazariyada yalpi taklifni taxlil kilish kuyidagi shartlarga tayanadi:

☐ ☐ ishlab chikarish xajmi fakatgina ishlab chikarish omilari xajmiga va texnologiyalarga boglik va baxolar daoajasiga boglik emas;

☐ ☐ ishlab chikarish omillari va texnologiyalarda o'zgarish sekinlik bilan ro'y beradi;

☐ ☐ iktisodiyot to'lik bandlik sharoitida amal kiladi, ya'ni ishlab chikarish xajmi potensial darajaga teng;

☐ ☐ baxolar va nominal ish xaki o'zgaruvchan, ularning o'zgarishi bozorlarda muvozanatni ta'minlab turadi.

Oralik kesma – ishlab chikarish real xajmining o'sishi narxlar darajasining o'sishiga mos ravishda o'sib boradi. Nima uchun? Chunki, iktisodiyotning pasayish xolatidan to'lik bandlikka o'tishi noteks va turli vaziyatlarda ro'y beradi. Masalan, ayrim tarmoklarda resurslarning etishmasligiga duch kelinsa, boshka tarmoklarda xozircha ortikcha resurslar mavjud bo'ladi. Shuningdek, ular ishlab chikarishni kengaytirish uchun yangi asosiy vositalar sotib olish va malakasiz mutaxassislardan foydalanishiga to'g'ri keladi. Bu esa maxsulotlar birligiga ketadigan xarajatlarning oshishiga va natijada baxolar darajasining o'sishiga olib keladi.

Ishlab chikarish xajmi ko'payishi yoki kamayishi baxoga boglik bo'lmagan omillar xisobiga xam ro'y berishi, bu omillar esa yalpi taklif egri chizigini o'ng yoki chap tomonga siljitishi mumkin. Baxoga boglik bo'lmagan omillarnig xususiyati shundaki, ular maxsulot birligiga ketgan xarajatlarga bevosita ta'sir kiladi va shu orkali jami taklif egri chizigining siljishiga sabab bo'ladi.

Buomillargatexnologiyalardagio'zgarishlar, ishlabchikarishomillarimixdoriningo'zgarishi, resurslarbaxolariningo'zgarishi, firmalarnisolikkatortishdagio'zgarishlarboshkalarkiradi..

4.AD-AS modelida makroiiktisodiy muvozanat.

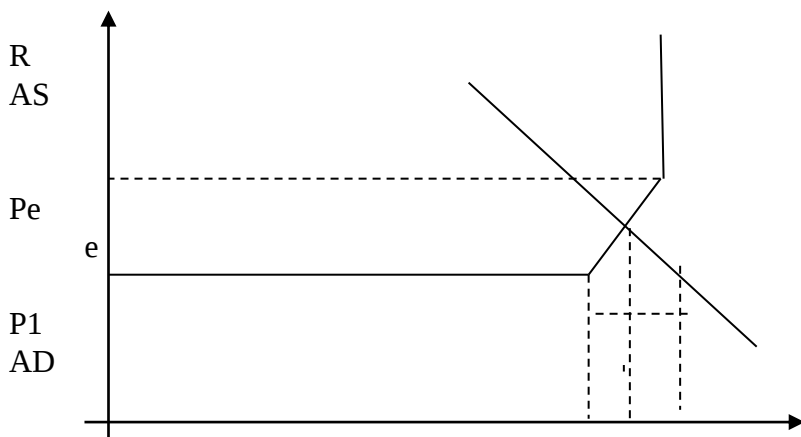
ADvaASegrichiziklariningkuyesishishnuktasiishlabchikarishningmuvozanatlixajmiva baxolarningmuvozanatlidarajasinibelgilaydi.

Baxolarningmuvozanatlidarajasidegandabaxolarningshundaydarajasitushuniladiki, undajamitalabvataklifbir-birigamoskelishiyokitengbo'lishikerak.

Modleldamakroiiktisodiy muvozanatgaerishishmexanizminidastlaboralikkesmadako'ribchikamiz (11-chizma). Dastlabmuvozanatenuktasidao'rnatilgan.

BaxolarningmuvozanatlidarajasivayalpiishlabchikarishxajminingmuvozanatlixajmlarimosravishdaPeVaYelarbilanbelgilangan.

NimauchunPenarxlarningmuvozanatlidarajasinivaYeesayalpiishlabchikarishningmuvozanatlixajmiinibildirishiniko'rsatishimizuchunbaxolarningmuvozanatlidarajasiPeemas, balkiP1debxisoblaymiz.

11-chizma. Yalpitaklif egri chizigining oraliq kesmasidagi muvozanat

Baxolardarajasi P_1 bo'lgan vaziyatda ishlab chikaruvchilari yalpi ishlab chikarish xajmini Y_1 miqdoridan oshirmaydi.

Iste'molchilar baxolardarajasi P_1 bo'lganda maxsulotlarni Y_2 darajada sotib olishga tayyor turadi. $AD > AS$ bo'lganligi tufayli iste'molchilar

o'rtasidagi raqobat baxolardarajasini P_1 Pegachasuradi. Baxolardarajasining P_1 dan Pegacha ko'tarilishi ishlab chikarish xajmini Y_1

dan Yegacha oshirishga va iste'molchilarning talabini Y_2 dan Yegacha kamayishga olib keladi.

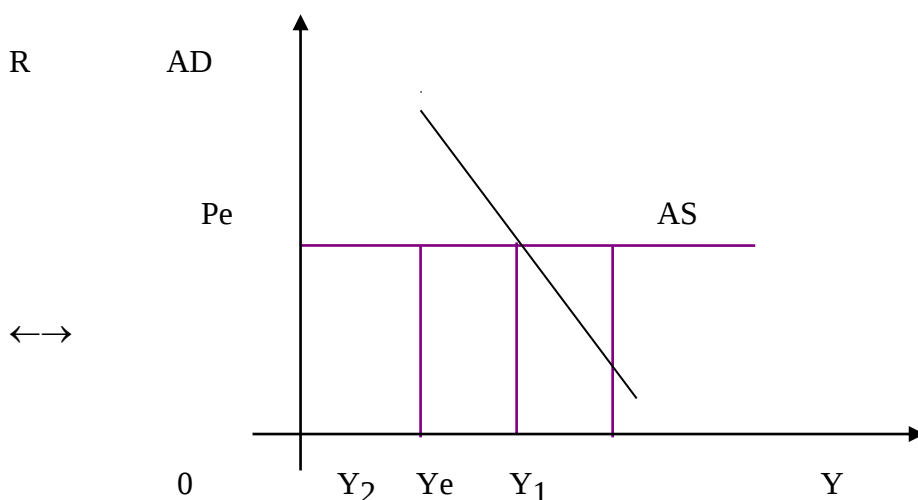
Natijada $AD = AS$ egri chiziklari nuqtada kesishadi. Demak, aynan Y_e baxolarning muvozanatli darajasi va muvozanat nuqtasidir.

12-

chizmadagi yalpi talab egri chizigini yalpi taklif egri chizigini bilan keyns kesmasi kesishadigan vaziyatni tasvirlangan.

Bunday vaziyatda makroiqtisodiy muvozanat nuqtasi baxolardarajasi bir xil turganda xam o'zgaradi.

Buni tushunish uchun avval yalpi ishlab chikarishning muvozanatli xajmini Y_e va muvozanatli baxolardarajasini P_e bilan belgilaymiz.

12-chizma. Yalpi taklif egri chizigining keyns kesmasidagi muvozanati

Muvozanatli ishlab chikarish xajmi aynan Y_e ekanligini isbotlash uchun bu xajmni Y_1 deb xisoblaymiz. U holda $AD < AS$, okibatida sotilmay kolgan tovarlar va xizmatlar xajmining ortishi ishlab chikarishni Y_e darajaga pasaytirilishiga olib keladi.

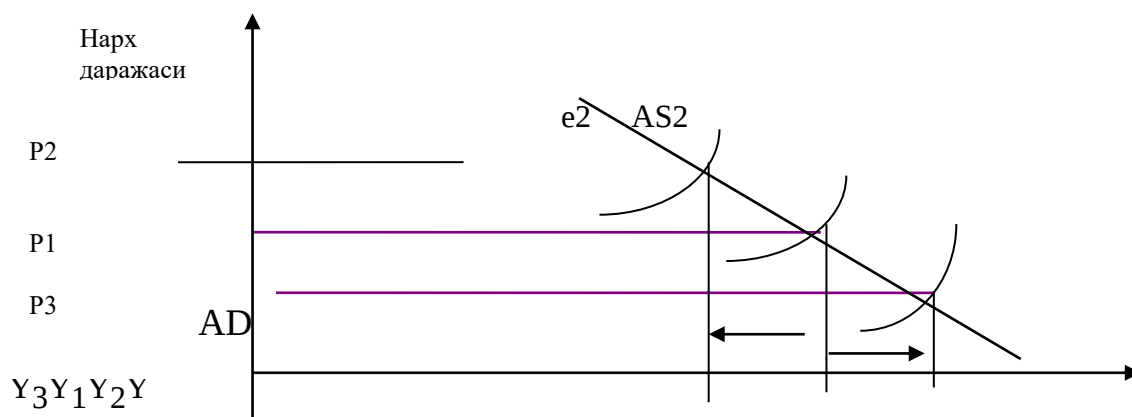
Muvozanatli ishlab chikarish xajmini Y_2 deb xisoblasak, aksincha, $AS < AD$, okibatda korxonalarda tovar zaxiralari kamayib ularni ishlab chikarishni Y_e darajaga oshirishga undaydi. Shunday kilib aynan yalpi taklif va yalpi talab egri chiziklarining kesishish nuqtasigina $AD-AS$ modelda muvozanat nuqtasi deyiladi.

Yukoridagilardan ko'rinib turibdiki, yalpi taklif egri chizigining keyns kesmasida yalpi talabning o'zgarishi ishlab chikarish xajmining oshishi yoki kamayishiga olib keladi, baxolardarajasi esa o'zgarmaydi.

Yalpi talab egri chizigini AS egri chizigining vertikal kesmasida o'zgarsa bu ishlab chikarish xajmiga ta'sir ko'rsatmaydi va fakat baxolar darajasi o'zgaradi, xolos. Ya'ni, bu kesmada talabning oshishi talab inflyasiyasini keltirib chikaradi. Yalpi taklifning bu kesmasida talabning xar kandy o'zgarishi fakat baxolar darajasi o'zgarishga olib keladi. Ishlab chikarish xajmi esa to'lik bandlik sharoitida o'zgarmay koladi.

Oralik va vertikal kesmalarda baxolar o'sib borishi bilan kuzatilgan yalpi talabning ko'payishi talab inflyasiyasi mavjudligini ko'rsatadi.

Yalpi taklif o'zgarishining baxolarning va ishlab chikarishning muvozanatli darajalariga ta'sirini 13-chizma misolida ko'rib chikamiz. Baxodan boshka omillar ta'sirida yalpi taklifning AS1dan AS2ga siljishi natijasida ishlab chikarish xajmi Y_1 dan Y_2 gacha kamayadi, baxolar darajasi esa R_1 dan R_2 gacha ko'tariladi, ya'ni stagflyasiya ro'y beradi.

13-chizma. Yalpi taklif o'zgarishining AD-AS modelidagi muvozanatga ta'siri.

Boshka bir vaziyatda, masalan, narxlarga boglik bo'lmagan omillardan birortasi o'zgarib, yalpi taklifning o'zgarishiga olib kelsin. Ya'ni, urning baxosi pasaysa, korxonalaridan olinadigan soliklar kamaysa va natijasida maxsulot birligiga ketgan sarf-xarajatlar kiskarsa, unda yalpi taklif egri chizigi AS₁dan AS₃ xolatga siljiydi. Bunda narxlar muvozanat darajasi P₁ dan P₃ ga kadar pasayadi va ishlab chikarishning muvozanatli xajmi Y₁ dan Y₃ kadar oshadi, ya'ni, iktisodiy o'sish xolati ro'y beradi.

Kiskacha xulosalar

AD-AS modeliumumiymakroiktisodiy muvozanat modelibo'lib milliy bozorni kiska va uzok muddatga taxlil kilish imkonini beradi. AD-AS modeli iktisodiy tebranishlarni taxlil kilish va baxolash uchun asos yaratadi.

Yalpi talab – uy xo'jaliklari, korxonalar, xukumat va chet ellik xaridorlarning baxolarning ma'lum darajasida iktisodiyotda ishlab chikarilgan yakuniy tovarlar va xizmatlarning umumiy xajmiga bo'lgan talabidir.

Baxolardarajasivatalabkilinganmilliymaxsulotxajmio'rtasidagiboglikliknii fodaetuvchichizi kyalpitalabegrichizigidebataladiADegrichizigitrayektoriyasinipulningmikdoriynazariyasitenglam asibilanxamdabaxoomillaribo'lganfoizstavkasisamarasi, boylksamarasivaimportxaridlarisamarasibilanizoxlashmumkin. Baxodanboshkaomillarta'siridaADegrichizigio'nggayokichapgasiljiydi.

ASegrichizigikeyns, oralikvaklassikkesmalarnio'zichigaoladi. UzokmuddatlidavrlardaASegrichizigivertikal, kiskamuddatgaesagorizantalbo'ladi. ShuninguchunADdagio'zgarishlarishlabchikarishxajmi, bandlikxamdabaxolardarajasigabukesmalardaturlichata'sirko'rsatadi. Yalpitalabvayalpitaklifxajmlario'zaromoskelgan,

ya'ni $AD \geq AS$ egrichiziklarikesishgannuktamakroiktisodiy muvozanatnuktasi, ungamoskeluvchibaxolardarajasibaxolarningmuvozanatlidarajasidebaytiladi.

AS egrichizigiishlabchikarishgajalbkinganresurslarxajmiko'payishixamdachngitexnologiy alarningkiritilishixisobigao'nggasiljiydi. Buxolatiktisodiyo'sishdebataladi. AS egrichiziginingchapgasiljishistagflyasiyadandalolatberadi.

Nazarot va muxokama uchun savollar

1. Yalpitalabgavauningkomponentlarinita'rifbering.
2. Yalpitalabegrichizigikuyigaegilgantrayektoriyagaegabo'lishisababinimada?
3. YalpitalabningboshkaomillarigavaularningAD egrichizigigata'sirigaizoxbering.
4. Yalpitaklifegrichizigishaklikaysisabablargako'ramurakkabko'rinishgaega?
5. AD-AS modelidagimakroiktisodiy muvozanatxolatini va uning shartlarinitushuntiring.
6. Yalpitalabo'zgarishimodeldagimuvozanatxolatigakandayta'sirko'rsatadi?
7. Yalpitaklifo'zgarishimodeldagimuvozanatxolatigakandayta'sirko'rsatadi?

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A., Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik. - 7-yezd. pererab. idop. - M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 74-97 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiktisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasining nashriyoti 2004, 59-71 b.b.
3. Makroyekonomika. Teoriya i Rossiyskaya praktika/ Pod redaktsiyey Gryaznovoy A.G. i Dumnoy N.N. M., KNORUS, 2005., 64-70s. s.
4. Kiseleva A.A. Makroyekonomika: Kurs leksiy. - M.: Izd-voeksmo, 2005-352 s.
5. Tarasevich L.S., Grebnikov P.I., Lusskiy A.I. Makroyekonomika: Uchebnik. - 5-yezd. , ispr. idop. - M.: Yurayt-Izdat, 2004, 50-72 s.s.
6. Saidova G., Shadibayev T. Makroyekonomika T., IPAK «Shark» 2003, 26-30 s.s.

7-MAVZU. KEYNSNING MAKROIKTISODIY MUVOZANAT MODEL I

Reja:

1. Klassik iktisodchilarning iktisodiy muvozanat nazariyasi xususiyatlari.
2. Keynsning makroiktisodiy muvozanat nazariyasi asoslari.
3. Xakikiy va rejalashtirilgan xarajatlar.
4. «Keyns xochi». Ishlab chikarish xajmining muvozanat darajasiga erishish mexanizmi.
5. Avtonom xarajatlar multiplikatori.
6. Resession va inflyasion uzilish.

1. Klassik iktisodchilarning iktisodiy muvozanat nazariyasi xususiyatlari.

Klassik maktab namoyondalaribozorlar va baxolarning umumiy muvozanat nazariyasini yaratdilar.

Ularning umumiy muvozanat konsepsiyasigako'ra iktisodiyotdafa katginato'lik bandlik sharoitidagi muvozanat mavjud bo'lishi mumkin. Bunday xulosa J.B. Seyningbozorlarkonuniga tayyanadi. Bukunungako'ramexnattaksimotiga asoslangan iktisodiyotdaxar birsobyektning ishlabchikarishibir vaktningo'zidaboshkasobyektlarning ishlabchikarish natijalarigatalabxisoblanadi. Oxir- okibatyalpitalabyalpitaklifga teng bo'ladi.

Klassik iktisodchilar fikrigako'ra $AD \neq AS$ xolati ro'y bermaydi, umumiy xarajatlarmikdorietishmaykolgan, ya'ni $AD < AS$ xolati ro'y bergan sharoitdaxambaxo, ishxakivafoiz stavkasikabidastaklarishgatushadivanatijadaxarajatlarmikdoriningkamayishi ishlabchikarishning real xajmi, bandlik va real daromadlarmikdoriningkamayishiga olibkelmaydi.

Makroiqtisodiy muvozanatning klassik modeli ishlab chikarish xajmi resurslarning bandligi va ishlab chikarish texnologiyalarining funksiyasi xisoblanadi, va egiluvchan baxolarmexanizmitomonidan potensial darajadati tutiladideganshartlarga tayanadi. egiluvchan baxolarmexanizmi xisobiga bozor iqtisodiyoti barcha mavjud resurslarning to'liq bandligi nita'minlab turadi.

Klassik makroiqtisodiy muvozanat modelining o'zigacha xususiyati pulning neytralligi prinsipi nika'zdatutishidir.

Bu model pul massasi ishlab chikarishga echi kandayta'sirko'rsatmaydidegan prinsipga asoslanib tuziladi. Klassiklar modelida pul bozori agentlari afakatgina bitimlarga xizmat qilishi, ya'ni oldi-sotiti jarayonida softexnik vazifalarni bajarishi uchun inginerak.

Bu asosga ko'ra klassiklar tomonidan klassik dixotomiyakonsepsiyasi shakllantirilgan.

Klassik dixotomiyakonsepsiyasida – ikki parallel bozor, real va pul bozori alohida alohida amalkiladi,

ularo'rtasida gimuvozanat avtomatik barcha orlashtirgichlar orkali ta'minlab turadideb xisoblanadi.

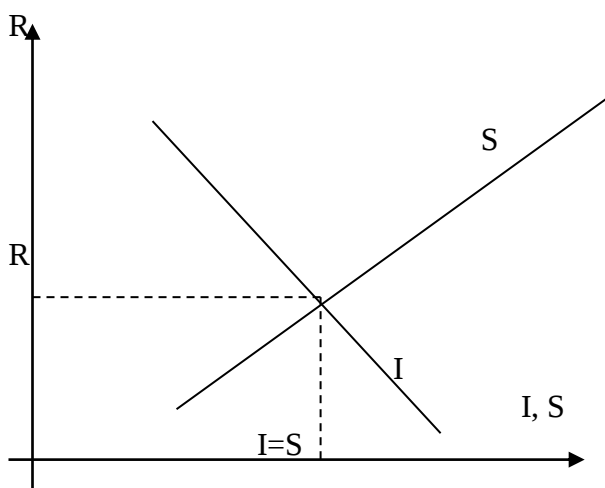
Pul bozori investisiya va jamgarmalar tengligini xamda to'liq bandlik sharoiti nita'minlaydi.

Fakatgina, ishsizlikning tabiiy darajasida «ixtiyoriy» ishsizlik bo'lishi mumkin, deb xisoblashadi.

Bu shuni bildiradi, AD va AS ning muvozanat nuqtasida ishlab chikarish xajmi (Y) uning potensial xajmiga esa (Y^*) teng.

Iqtisodiyotda yaratilgan daromadlaning birkismi jamgariishi yalpi talabning yalpi talifi nikoplashi uchun etishmasligiga olib kelmaydi,

chunki xarabir jamgari ganso'mtad birkorlar tomonidan investisiyalanadi, deb ta'kidlashadi.

14-chizma. Jamgariish-investisiya grafigi.

Agarda, tadbirkorlar uy xo'jaliklarining jamgarmalari miqdorida investisiya qilishsa, ishlab chikarish xamda bandlik darajalari doimiy bo'lib koladi.

Klassik iqtisodchilar ta'kidlashlaricha, kapitalizmning o'ziga xos pul bozori mavjud va bu bozor jamgarma va investisiyalarning tengligini ta'minlaydi. Bunda tenglashtiruvchi omil rolini foiz stavkasi o'taydi (14-chizma). Shuning uchun xam to'liq bandlik mavjud bo'ladi. Bu iqtisodchilar davlatning iqtisodiyotga aralashuvi kiska muddatli samara bersada, uzok muddatga, oxir-okibat bozor iqtisodiyotining tabiiy xarakat mexanizmi ga notabiiy aralashilganligi uchun, salbiy okibatlarga olib keladi deb xisoblashadi.

2. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasi asoslari.

1936 yili ingliz iqtisodchisi Jon Meynard Keyns kapitalizm iqtisodiyotiga yangi, ish bilan bandlik nazariyasini kiritadi. U o'zining «Pul, foiz va ish bilan bandlikning umumiy nazariyasi» asarida yangicha iqtisodiy muvozanat nazariyasini izoxlab berdi.

Keyns makroiktisodiy muvozanatgato'lik bo'lmagan bandlik sharoitida xamerishish mumkinligini, to'laish bilan bandlik konuniy xolatemasligini, balki tartibga solinmagan iktisodiyotdagi sodifiy ro'yberishigina mumkinligini isbotlab berdi. Shuningdek, bunazariyada iktisodiyotdagi tebranishlar fakaturush, tabiiyofatvashukabivaziyatlargagina bog'lik emasligini, balki utinchilik yillarida xam ichki omillarning salbiy oqibatlaridan kelib chikish mumkinligini asoslagan. Ishsizlik va inflyasiyaning kelib chikishi investisiya va jamgarmalarga bevosita bog'lik. Narxlarning oshishi va ish xakining pasayishi boshqa salbiy omillar bilan birga iktisodiyotning bekarorligiga olib keladi.

Bunday nomutanosibliklar rejalashtirilgan investisiyalar va jamgarmalarning bir-biriga mos kelmasligi tufayli ro'yberadi. (16-chizma).

Bunga sabab birinchidan, jamgarish va investisiyalash to'grisidagi qarorlarni xar xil guruxlardagi odamlar turli maqsadlarda qabul qilishib o'lsa, ikkinchidan, jamgaruvchilar va investorlarni jamgarish va investisiyalashga turlicha sabablar undaydi. Keynschilar fikricha, jamgarma va investisiyalar bitta omilga bog'lik bo'lmagan xolda turli sabablar asosida amalga oshiriladi. Masalan, kishilar qiymati o'zining ish xaki miqdoridan ortiq bo'lgan maxsulotlarni sotib olish uchun, masalan avtomobil yoki televizor xarid qilish uchun jamgarishadi. Jamgarmalar biror shaxs yoki oilaning kelajakdagi iste'molini qondirish maqsadida, ya'ni, uy xo'jaliklari oila boshligining nafakaga chikikandan keyingi xayotini yoki bolalari kelajagini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi. Bundan tashkari jamgarmalar tasodifiy vaziyatlarda foydalanish maqsadida xam amalga oshiriladi.

Investorlarni investisiya qilishga undovchi sabablar esa foiz stavkasi bilan birga kutilayotgan sof foyda normasi xamdir.

Klassiklar nazariyasi bo'yicha jamgarma va investisiyalar miqdorini aniklaydigan asosiy omil foiz stavkasi xisoblanadi. Agarda, u oshsa, uy xo'jaliklari kamroq iste'mol qilib, ko'proq jamgarishga xarakat qilishadi. Uy xo'jaliklarida jamgarmalarning ko'payishi kredit narxlarining kamayishiga olib keladi. Bu esa o'z vaktida investisiyaning o'sishini ta'minlaydi.

Keynschilar fikricha esa, foiz stavkasi emas, balki axolining ixtiyoridagi daromadi iste'mol va jamgarish dinamikasini belgilab beradi. Keltirilgan nazariy asoslarga tayangan xolda Keyns o'zining makroiktisodiy muvozanat modelini ishlab chikdi.

3. Xakikiy va rejalashtirilgan xarajatlar.

Ishlab chikarishning kamayishi natijasida mumkin bo'lgan yo'kotishlarning oldini olish uchun jami talabni tartibga solib turadigan faol davlat siyosati zarur. Shuning uchun xam Keynsning iktisodiy nazariyasini ko'p xollarda jami talab nazariyasi deb yuritiladi. Jami talab komponentlari, ayniksa investisiyalarning o'zgarishi makroiktisodiy bekarorlik sabablaridan biridir.

Xakikiy investisiyalar rejalashtirilgan va rejalashtirilmagan investisiyalar miqdorini o'z ichiga oladi. Rejalashtirilmagan investisiyalarga tovar – moddiy zaxiralariga (TMZ) investisiyalardagi kutilmagan o'zgarishlar kiradi. Ushbu rejalashtirilmagan investisiyalar tenglashtiruvchi mexanizm sifatida jamgarma va investisiyalar miqdorining o'zaro bir-biriga mos kelishiga olib keladi va makroiktisodiy muvozanatni ta'minlaydi.

Rejalashtirilgan xarajatlarga uy xo'jaliklari, firmalar, davlat va tashkiki dunyoning maxsulot va xizmatlarni sotib olishga mo'ljallagan xarajatlari kiradi. Firmalar tomonidan ishlab chikarilgan maxsulotlarni sotishdagi kutilmagan o'zgarishlar tovar moddiy zaxirasiga rejalashtirilmagan investisiyalar qilishga olib kelsa, xakikiy xarajatlar rejalashtirilgan xarajatlardan fark qiladi.

Rejalashtirilgan xarajatlar funksiyasi : $Y_e = S + I + G + X_p$ ko'rinishiga ega. Dekmakuning grafigi iste'mol funksiyasi ($S = a + v(U - T)$) grafigiga nisbatan $I + G + X_p$ miqdorda yukoriga surilgan bo'ladi. Keltirilgan X_p -sof eksport bo'lib, uning funksiyasi esa quyidagi ko'rinishga ega:

$$X_p = g - mY$$

Buerda :g – avtonom sof eksport;

m - importga chegaralangan movillik; Y – daromad.

Importgachegaralanganmoyillikimportxarajatlari dagio'zgarishmikdorinibungasababbo'lga ngdaromadlardagio'zgarishmikdorigabo'libtopiladi.

$$\mathbf{m} = \Delta \mathbf{M} / \Delta \mathbf{Y};$$

Buerda: ΔM - importgaxarajatlarning o'zgarishi;

ΔY - daromadlarning o'zgarishi.

Yalpi daromadlarning oshishi bilan import xam oshadi. Chunki, bunda iste'molchilar va investorlar xammilliy xam import maxsulotlarga bo'lgan xarajatlari mikdorini oshiradilar. Aynipaytdamamlakatningeksportixajmishumamlakatdagiyalpidaromadlar (Y)

mikdorigabevositaboglikbo'lmaydi,

balkitovarolibchikibketayotganmamlakatningyalpidaromadlario'zgarishigaboglikbo'ladi.

Shuninguchun xammalakatdagi yalpidaromadlar (Y) o'zgarish bilan so'feksport (Xp) o'rtasidagi bog'liklik salbiydir, so'feksport funksiyasi da minus ishorasi bilan belgilanadi.

Keynsningmakroiqtisodiy muvozanat modelini ko'rib chikish jarayonini soddalashtirish uchun so'feksport mikdoriyalpidaromadlar (Y) o'zgarishiga bog'lik emas deb olinadi. Shuning uchun so'feksport to'ligicha avtonom xarajatlarmikdoriga ko'shiladi, ya'ni avtonom xarajatlar ($S + I + G + X_p$) yigindiga teng deb olinadi.

4. «Keynsxochi». Ishlabchikarishxajminingmuvozanat darajasigaerishishmexanizmi.

Rejalashtirilgan xarajatlar chizi g'axaki yvarejalashtirilgan xarajatlari bir-biriga teng bo'lgan
($Y = Y_e$) chizikni kaysi diranuktadakesibo'tadi. Kuyidakeltirilgan 14-
chizmadatovarlar xizmatlar bozorida kamuddatlimuvozanatga erishish mexanizmitasvirlangan
bo'lib, u "Keyns xochi" nomini olgan.

$Y = Y_{\text{echizikdaxakikiyinvestisiyalarvajamgarmalartengligisaklanadi.}}$

anuktadaesadaromadlarrejalashtirilganxarajatlargatengbo'ladi.

Shuningdek,

buerdarejalashtirilganxamda xakikiy investisiyalarningo'zarotengligiga erishiladi.

Ya'ni,

makroiktisodiy muvozanatta' minlanadi.

Agarda, ishlabchikarishning xakikiy xajmi (Y1) uning muvozanat darajasi (Y0) danko'pbo'lsa, iste'molchilarning maxsulotlari ishlabchikaruvchilarning tashkilotlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni qamrovga yetkaziladi (AD < AS). Cotaqilmagan maxsulotlar TMZ ko'rinishiga ega bo'ladi.

Zaxiralarningo'sishifirmalardaishlabchikarishxamdabandlikdarajalarinipasaytirishigaolibkeladi.

BuesaYaIMxajminiY1

danY0

gachakamayishigaolibkeladivadaromadvarajalashtirilganxarajatlartenglashadi.

O'znavbatidayalpitalabvataklifningtenglashishiga ($AD = AS$) erishiladi. Aksincha,

xakikiyivishlabchikarish (Y2) uningmuvozanatdarajasidan (Y0) kambo'lganvaziyatdaesa,

firmalariste' molchilartalabiganisbatankamishlabchikaravotganligini (AD>AS) ko'ramiz.

Talabning oshishiesafirmalarzaxirasiningkamavishixisobigakondiriladi.

Natijada,

YaMMastasekinY2

danY0

gakarabo'sadivayanaAD=ASTengligigaerishiladi.

Buesaaynipaytdae=YvaI=Savniyatlargerishilganliginianglatadi.

Milliyishlabchikarishningmuvozanatxolati

 $(Y0),$

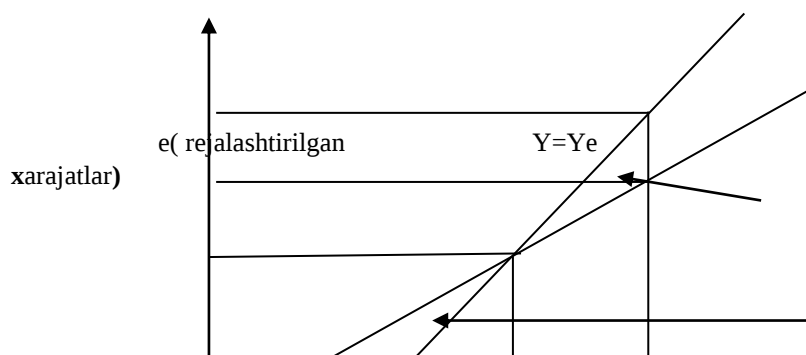
valpixarajatlarkomponentlariningxarbirining

(iste'mol,

investisiya,

davlat xarajatlari yoki sof eksport) o'zgarishi natijasida tebranishi mumkin. Ushbu tarkibdagi birorta

omilningmikdorining o'sishi rejalashtirilgan xarajatlar egri chizigini yukoriga suradi va aksinchakamayishipastgasurilishgaolibkeladi.

Y1	$e=C+I+G+X_n$		
e1	Zaxiralarning		
e0	jamgarilishi		
e2	Zaxiralarning kamayishi		
	Y2	Y0	Y1
xarajatlar)	Y (daromad, real		

14-chizma. Keynes xochi (Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli)

5. Avtonom xarajatlar multiplikatori.

Avtonom xarajatlarning xarkanday o'sishi, ya'ni $\Delta A = \Delta (S+I+G+X_n)$ mul'tiplikator samarasi xisobiga yalpi daromadlarning ko'prokmikdorga (ΔY) oshishiga olib keladi.

Avtonom xarajatlar mul'tiplikatori muvozanatli YaMM o'zgarishning avtonom xarajatlarning xar kanday komponenti o'zgarishiga nisbatini ko'rsatadi: $m = \Delta Y / \Delta A$:

Bu erda: m - avtonom xarajatlar mul'tiplikatori;

ΔY – muvozanatli YaIMning o'zgarishi;

ΔA – avtonom xarajatlarning Y o'zgarishiga boglik bo'lmagan o'zgarishi.

Mul'tiplikator - yalpi daromadlar avtonom xarajatlarning dastlabki o'sishi (kamayishi) dan necha marta ortik o'sganligini (kamayganligi) ko'rsatadi.

Avtonom iste'mol ΔS_A mikdorga o'ssa, bu yalpi xarajatlar va daromadlar (U) ning o'sha mikdorda o'sishiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida iste'molning ikkinchi marta (daromadlar oshishi xisobiga) $MRS \times \Delta S_A$ mikdorda o'sishiga olib keladi. Keyinchalik yalpi xarajatlar va daromadlar $MRS \times \Delta S_A$ mikdorda yana o'sadi. Shunday kilib, «daromad-xarajat» ko'rinishidagi doiraviy aylanish bo'yicha jarayon davom etaveradi.

$\Delta S_A \uparrow \Rightarrow AD \uparrow \Rightarrow Y \uparrow \Rightarrow C \uparrow \Rightarrow AD \uparrow \Rightarrow Y \uparrow \Rightarrow C \uparrow \Rightarrow AD \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$ va xokazo.

Ushbu oddiy vaziyatdan ko'rinib turibdiki, yalpi daromadlar (Y), avtonom iste'molning dastlabki o'zgarishi $\Delta S_A \uparrow$ ganisbatan bir necha marta ko'p o'zgaradi. Bu shuni bildiradiki, S, I, G yoki X_p mikdorlardagi oddiy o'zgarishlar xam ishlab chikarish xajmi va bandlik darajalarida katta o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Shunday kilib, multiplikator iqtisodiy bekarorlik omili xisoblanadi. Shuning uchun xam davlatning byudjet-solik siyosatidagi asosiy vazifalardan biri bo'lib, o'rnatilgan barkarorlashtirgichlar tizimini yaratish xisoblanadi. Bu tizim iste'molga chegaralangan moyillikni kamaytirish orkali multiplikasiya samarasini pasaytiradi.

Multiplikator samarasi moxiyatini kuyidagi misolda ko'rib chikamiz. Aytaylik, dastlab iqtisodiyotga investisiyalar mikdori 5 mlrd. so'mga ko'paysin. Bu, o'z navbatida ish xaki, renta, foyda ko'rinishda uy xo'jaliklari daromadiga aylanadi. Agar iste'molga chegaralangan moyillikni 0,75 ga yoki 75 %ga teng deb olsak. Uy xo'jaliklari bu daromadning 75 foizini, ya'ni 3,75 mlrd. so'mni iste'mol xarajatlarga sarflaydi, kolgan 1,25 mlrd. so'mni jamgaradi. Sarflangan 3,75 mlrd. so'm boshkalar uchun daromad xisoblanadi. O'z navbatida ular xam 3,75 mlrd. so'mning 75 foizini iste'mol uchun sarflaydilar va 25 foizini jamgaradilar. Bu jarayon oxirgi so'm jamgarilmaguncha davom etadi.

$$\text{Bunda: } m = \Delta Y / \Delta A = 20 / 5 = 4 \quad \text{va } m = 1 / (1 - 0,75) = 4$$

$$\text{va bundan: } \Delta Y = 1$$

$$m = \frac{\Delta Y}{\Delta A} = \frac{1}{0,25} = 4$$

1- MPC

Demak iste'molga chegaralangan moyillik kancha katta bo'lsa multiplikator samarasi xam shuncha yukori bo'ladi.

Multiplikatorning matematik mohiyati cheksiz kamayib boruvchi geometrik progressiyani anglatadi, ya'ni $m = 1 + b + b^2 + b^3 + b^4 + \dots + b^n$, bu erda $b = \text{MPC}$. Tenglikning ikki tomonini b ga ko'paytiramiz: $mb = b + b^2 + b^3 + b^4 + \dots + b^{n+1}$

endi birinchi tenglamadan ikkinchisini ayiramiz:

$$m - mb = 1 - b^{n+1}, \quad m(1 - b) = 1 - b^{n+1}$$

Xisob kitob natijalarini quyidagicha tasvirlaymiz:

$$m = \frac{1 - b^{n+1}}{1 - b}$$

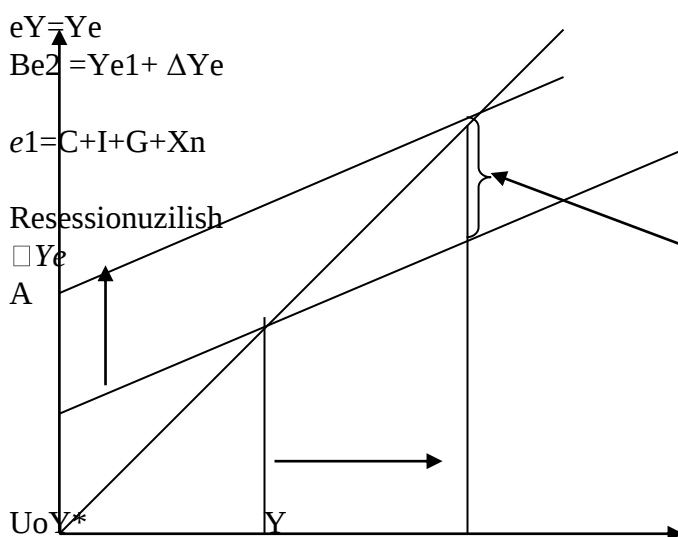
b kasr son va b^{n+1} nolga juda yaqin bo'lgani uchun

$$m = \frac{1}{1 - b} \quad \text{tenglik to'g'ri bo'ladi.}$$

Avtonom xarajlar multiplikatori mikdorining katta yoki kichikligi byudjet solik siyosati samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Davlat o'z xarajatlarini oshirayotganda, yoki investisiya xarajatlarini oshirish choralarini ko'rayotganda, bu xarajatlar jami talabni kancha mikdorga oshirib yuborishi mumkinligini xisobga olishi zarur.

6. Resession va inflyasion uzilish.

Agarda ishlab chikarishning xakikiy xajmi (U_0) potensial (U^*) xajmidan kam bo'lsa, jami talab samarasiz xisoblanadi. Ya'ni, $AD = AS$ tenglikka erishilgan bo'lsada, yalpi xarajatlar mikdori resurslarining to'lik bandligi darajasini ta'minlamaydi. Yalpi talabning etishmasligi iktisodiyotga depressiv ta'sir ko'rsatadi.

15-chizma. Ishlab chikarishning xakikiy va potensial xajmi o'rtasidagi resession uzilish.

YaMM (YaIM)ni to'lik bandlikning noinflyasion darajasiga kadar o'stirish uchun jami talab (jami xarajatlar) ko'paytirilishi zarur bo'lgan mikdor resession uzilish deyiladi (15-chizma).

Ishlab chikarishda to'lik bandlikka erishish va resession uzilishni yo'kotish uchun jami talabni ragbatlantirish va muvozanatni «A» nuqtadan «V» nuqtachacha surish lozim. Bu erda muvozanatli yalpi daromadning o'sishi ΔU quyidagicha teng bo'ladi:

$$\Delta U = \text{Resession uzilish mikdori} \times \text{Avtonom xarajatlar multiplikatori mikdori}$$

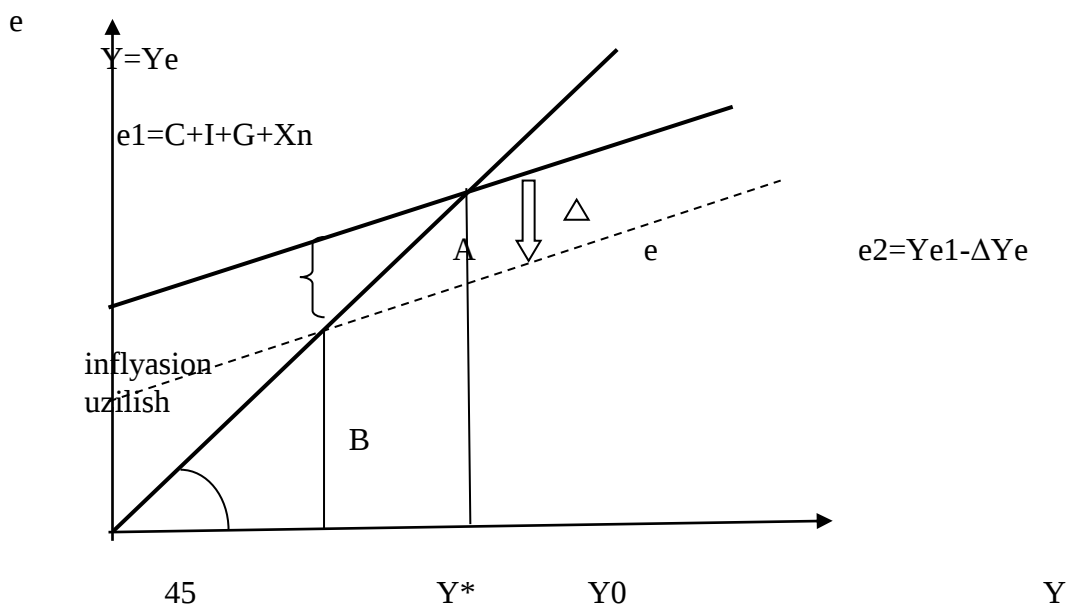
Yalpi to'lik bandlikning noinflyasion darajasigacha pasaytirish uchun jami talab (jami xarajatlar) kamayishi zarur bo'lgan mikdor inflyasion uzilish deyiladi.

Agarda, ishlabchikarish xakikiy xajmi (U_0) potensial (U^*) xajmidanko'pbo'lsa, jamixarajatlarortikchaxisoblanadi.

Jamitalabningortikchaligiiktisodiyotdainflyasiyajarayonigaolibkeladi.

Boshkachaaytgandajamitalabxajminingjamitaklifxajmidankiskamuddatdakattabo'lishiokibatidax akikiyvapotensialYalpiXajmlario'rtasidainflyasionuzilishro'yberadi (16-chizma)..

Buuzilishnibartarafkilishuchunjamixarajatlarnikamaytirish, boshkachakilibaytgandajamitalabnicheklashzarur.

16-chizma. Ishlab chikarishning xakikiy va potensial xajmi o'rtasidagi inflyasion uzilish.

Grafikda bu jarayon muvozanatni A nuqtadan V nuqtagacha surishni anglatadi. Bu erda jami muvozanatili yalpi daromad xajmidagi (ΔU) kiskarish kuyidagicha bo'ladi:

$\Delta U = -\text{Inflyasion uzilish mikdori} \times \text{Avtonom xarajatlar multiplikatori mikdori}$.

Keynsning makroiktisodiy muvozanat modeli yalpi talab- yalpi taklif modelini kiska muddatli makroiktisodiy siyosat maksadlarida aniklashtirgan bo'lib, uning xususiy xoli xisoblanadi. Yalpi talab va yalpi taklif modelidan farkli o'larok bu modelda baxolar darajasi va ish xaki o'zgarmas mikdorlar xisoblanadi. Ayni shu sababga ko'ra tovar moddiy zaxiralarining o'sishi kiska muddatda makroiktisodiy muvozanatga erishishni belgilovchi omil bo'ladi.

Kiskachaxulosalar

Klassikiktisodchilarmakroiktisodiy muvozanat fakatto'lik bandlik sharoitidaro'yberadi, kiskamuddatli buzilishlarsabozormexanizlaritomonidan, ya'ni baxo, ishxakikabidastaklarningishgatushishibilanbartarafsetiladidebxisoblashishadi.

Klassikiktisodchilarnazariyasidanfarkli o'larokingliz iktisodchisi J. Keyns o'zining to'lik bandlik mavjud bo'lmagan sharoitdaxammakroiktisodiy muvozanatro'yberadi, tartibgasolinmaganiktisodiyotdato'lik bandlik fakatginatasodifiyro'yberadidebxisoblaydi.

Keyns modelidamakroiktisodiy muvozanat ishlabchikarishnita'minlovchi iktisodiy talab xarajatlari bilan jamoaviy talab o'rtasidagi farqni bartaraf qilish uchun zarur bo'lgan kamayishni ko'rsatadi. Bu modeldatorazaxiralarining o'zgarishimakroiktisodiy muvozanatnita'minlovchi omil deb qaraladi.

Yalpi daromadlarning avtonom xarajatlarning mikdoriga bogliq kamayish (kamayishi) dan necha marta ortiko'sishi (kamayishi)

multiplikatorsamarasideyiladi. Multiplikator iktisodiy tebranishlarning darajasini kuchaytiruvchi omil hisoblanadi.

Avtonom xarajatlarning multiplikator imkondori iste'molga chegaralangan moyillik darajasiga belgilanadigan va belgilanmagan griboglikka ega.

Makroiqtisodiy muvozanat potentsialini oshirish va iqtisodiy o'sishni kuchaytirish uchun zarur bo'lgan xalqaro makroiqtisodiy muvozanatni o'rnatish resessiyasini olib tashlash, aksinchabo'lsan inflyatsiyani olib tashlash zarur bo'ladi.

Nazorat va muxokama uchun savollar

1. Makroiqtisodiy muvozanatni o'z ichida klassik nazariyaning mohiyatini tushuntirib bering.
2. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasini mohiyatini madaniy klassik nazariyasidan prinsiplar farqlarini madaniy?
3. Avtonom xarajatlarning degandani nima tushunasiz?
4. Xalqaro va rejalashtirilgan xarajatlarga ta'rif bering.
5. Keynsning o'z ichida modelning makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlovchi mexanizmga o'xshashini bering.
5. Multiplikativ samara nima sababdan o'z ichida bo'ladi.
6. Resessiyani olib tashlash kanday vaziyatlarda o'z ichida bo'ladi va u qanday usul bilan bartaraf kilinadi?
5. Inflyatsiyani olib tashlash kanday vaziyatlarda o'z ichida bo'ladi va u qanday usul bilan bartaraf kilinadi?
6. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli va AD-AS modelini taqqoslang.

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A., Seregina S.F. Makroiqtisodiy: Uchebnik. - 7-yild. - M.: Pererab.
- a. idop. - M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 98-119 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmurodov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamgarmasining nashriyoti 2004, 72-83 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroiqtisodiy: Uchebnik. - 2-yild., dop. - M.: Delo, 2002, 59-79 s.s.
4. . Makroiqtisodiy. Teoriya i Rossiyskaya praktika/ Pod redaktsiyey
- Gryaznovoy A.G. i Dumnoy N.N. M., KNORUS, 2005., 92-101 s. s.
5. Saidova G., Shadibayev T. Makroiqtisodiy T., IPAK «Shark» 2003, 31-35 s.s.

8-MAVZU.

IKTISODIY MUVOZANATLIK KONUNING AMALKILISH MEKANIZMLARI REJA:

1. Iktisodiy muvozanatlikning mazmuni va uning turlari.
2. Iktisodiy muvozanatlik konuni .
3. Iktisodiy mutanosiblik va uning turlari.

1. Iktisodiy muvozanatlikning mazmuni va uning turlari.

Milliy iktisodiyot darajasidagi o'z ichida bo'lgan iqtisodiyotning mohiyatini oshirish, inflyatsiyani eng kam darajaga keltirish va barkaror iktisodiyotni oshirish, makroiqtisodiy muvozanatlikni ta'minlash.

Ijtimoiy ishlab chikarish va umumiy tashvishlab chikarish xalqaro iktisodiyotning barcha darajasida, ya'ni mikro va makroiqtisodiyot darajasida iktisodiy muvozanatlikni ta'minlashni oshirish zarur kilib ko'riladi. Shunday ekan, iktisodiy muvozanatlik, iktisodiyotni oshirish va barkaror ishlab chikarish jarayonining eng muhim va asosiy shart-sharoit bo'lib yuzaga kiladi.

Iktisodiy muvozanatlik gata'rif berishdan oldin iktisodiy fan tarixida umumiy mohiyatini oshirish uchun zarur bo'lgan xalqaro iktisodiy muvozanatlikni ta'minlashni oshirish zarur bo'ladi.

Iktisodiyot tarixida iktisodiy muvozanatlikni tushunchasiga turlaricha qarashlar mavjud bo'lib, ularni umumlashtirish uchun zarur bo'lgan xalqaro iktisodiy muvozanatlikni ta'minlash zarur bo'ladi.

Birinchioʻnalish bevosita «iktisodiy muvozanatlik» tushunchasining vujudga kelish va rivojlanishining tarixiy bosqichlar bilan bogʻliq boʻlib, bundamaz kurtushuncha «umumiy bozor muvozanati» sifatida talkinlash shida rajasigacha etib keladi.

Buyoʻnalishda iktisodiy muvozanatlikning koʻplab model-lar mavjud boʻlib, ularturidavrlardabumammogaxarxilkarashlarniaksettirgan:

1. Oddiy takrorlangan labchikarish modeli. (F. Kenetomonidan XVIII asrda Fransiya misolidat ushuntirilib berilgan.)
2. Oddiy vakentaytirilgan kapitalistik ijtimoiy takrorish labchikarish sxemasi. (XIX asrdak klassik iktisodchilartomonidan asoslab berilgan.)
3. erkin rakobat konuniamalkilgansharoitda umumiy iktisodiy muvozanatlik modeli. (L. Valrastomonidan asoslagan.)
4. «Xarajatlar - maxsulot ishlabchikarish» modeli. (V. Lontyev asoslagan.)
5. Kiskadavrlilik iktisodiy muvozanatlik modeli. (D. Keynssiklik rivojlanish nitaxlik kilishorkalikoʻrsatib bergan.)

Iktisodiy muvozanat nazariyasiga ilk fikrlar klassik siyosiy iqtisodchilardan biri A. Smitning «Xalklar boyligining tabiiy asablaritoʻgrisidatadkikot» nomli asarida berilgan boʻlib, unda iktisodiy munosabatlarning barchasibozormexanizm yordamida tartibgasolinishi, talabvatakli foʻrtasidagimuvozanat fakatbozormexanizm yoki «koʻrinmaskoʻl» yordamida taʼminlanishitaʼkidlaboʻgilgan. Uning mashxur «Aloxidaolingan xarbirodam fakatoʻzinioʻylagan xolda, oʻzining shaxsiy manfaatlariyoʻlidakilgan xarakatlarikoʻrinmaskoʻlorkaliuning kizikishidoirasigam utlakokirmagan boshkamaksadlargayoʻnaltiriladivabuxarakatongliravishdajamiyat manfaatlarigaxi zmatkilgandagigakaragandakoʻproksamaraberadi» - degan fikr ixozirgikundaxamoʻzdolzarbliginiyoʻkotmagan. Ammo, u iktisodiy muvozanatliknitaʼminlash jarayonlariga davlatishtirokinimutlakoinkoretgan.

Iktisodiy muvozanat nazariyasini rivojlantirishga oʻz xissasini koʻshgan moyondalardan biri bu - J.S.Milldir. Uoʻzasarida «Jamiyatortikchapuddanoʻzkuchibilankutulaoilmaydi, shusababli yagonayoʻlnarxningoʻsishiboʻlib, fakatshuyoʻlbilantalabvatakli foʻrtasidagimuvozanatliknitaʼminlash mumkin»-deb koʻrsatadi. Uning fikricha, narxoʻsishini talabvatakli foʻrtasidagimutanosisibliktaʼminlanmagungakadardavomettirish zarur.

XX asr boshlaridayok iktisodiy muvozanatlik nazariyasi iktisodiyot fanida uning boshkaxarkan daymuammolarigakaragandaancha anikvayakkolbayon kilingan.

Butushunchaning mazmunini yoritib berish uchun birkatorilmi yurinishlarboʻlganligigakaramasdan, fakatshveysariyalik Nobel mukofotisovrindori L. Valras birinchilardanboʻlib yaxlitolingan umumiy bozor muvozanatimodelini yaratishga xamdamazk urtushunchaning mazmunini anchatoʻlikilmi yoritib berishga erishdi. Lekin L. Valras umumiy bozor muvozanatimodeliga matematikusullitengliklarorkalijuda oddiyyondashgan. Uning tadkikotdoirasida umumiy bozor muvozanatining ishlabchikarish xajmivanarxlaroʻzgarishini g xamdaboshkabirkatoromillarningtaʼsiriukoʻrsatgan matrisadagibirgina omillarningoʻzgarishiorka libutunbirmatematik tengliklarmatrisasining (umumiy bozor muvozanatini xarakterlovchitalabvatakli fning) buzilishiga olib kelinishiuning tadkikotdoirasidaatroflichaxisobgaolinmagan.

Shunday kilib, oʻtgan asrning boshlaridayok umumiy bozor muvozanatining bazaviy modeli ilmiy tarzdashakllantirilganboʻlib, asosankoʻpchilik iktisodchi-olimlartomonidan tanolinmagan edi.

XX asrning 20 - yillari oxirlariva 30 - yillarboshlarida Garbdagibozor iktisodiyotirivojlangan mamlakatlari ktisodiyotida «Buyuk depressiya» nomibilan mashxurboʻlgan barkarorvauzokdavometgan, makroi ktisodiy bekarorlik kaduchorboʻldi.

Bunday yuz yil oldin shakllantirilgan klassik nazariyatoʻlimotiroʻybergan krizis jarayonlarning barchaj

ixatlaribo'yichatushuntiribberishgalayokasizbo'libkoldi.

D.J.

Keynsklassikiktisodchilarnazariyasinitankidkilib,

iktisodiyotnazariyasidaxakikiyto'ntarishkilishgaolibkelgannazariyasiniyaratdi.

Bubarchaiktisodchilarningiktisodiymuvozanatlikto'grisidagigoyalario'zlarishaganmuxi tsharoitidankelibchikkaxolda, birmunchacheklanganxaraktergaegadir. Avvalo, ularningiktisodiygoyalariumumiybozormuvozanatinixlililishbilanginacheklanadi, xolos.

Shusababliularninggoyalariiktisodiyotningumumiymuvozanatligiyokiiktisodiymuvozanat liktushunchasinito'likyoritibberishdarajasigaetmagan, buo'znavbatidaiktisodiymuvozanatningumumiyshart-sharoitlarivanamoyonbo'lishshakplarinxamko'rsatibberolmagan.

Buningsababioddiybo'lib, siklikrivojlanishnatijasidavujudgakeladiganishlabchikarishsoxalarinikamrabolganva «ortikchaishlabchikarishkrizislari» debnomlangan.

Xozirgizamonbozoriktisodiyotidoimiynflyasiyavaishsizliksharoitdarivojlanib, makroiktisodiybekarorlikxarakterikuchayibborishinatijasidaikgisodiymuvozanatliknita'minlashx amanchamurakkabkechib, davlatningsamaralimakroiktisodiyosiat (moliyavapulkredit) olibborishinitakozoetadi.

Xozirgizamoniktisodiyfanidaiktisodiymuvozanatliktushunchasio'kuvadabiyotlaridarajasi dabo'lsada, barchajixatlari (sabablari, okibatlar, natijalari) bilanbirgalikdaanchakengtadkikkilinadi. Jumladan, iktisodiymuvozanatlikningmoxiyati, unita'minlashmuammolariKMakkonell, S.Bryulartomonidanyopikvaochikiktisodiyotuchunyalpitalabvayalpitaklifningmuvozanatligiorkal itushuntirilibberiladi.

Ularko'plabaloxidaolinganbozorlardagimuvozanatlinarxvaipglabchikarishxajminio'rganishorkali xususiymuvozanatlikningtaxlilibilanshugullanganbo'lsa, barchaturlixilbozorlardagiumumiytaklifxajmivaulardaginarxlarningo'rtachadarajasio'rtasidagio'z aroboglikliknikengmikyosdao'rganibchikishorkaliuumumiybozormuvozanatiniko'rsatibberishgax arakatkiladilar.

Yukoridako'rsatibo'tilganmualliflarvaboshkako'pchilikgarbiktisodchilartomonidaniktiso diymuvozanattushunchasibo'yichazikretilganbarchaiktisodiygoyalarxam «umumiybozormuvozanati» ya'niyalpitalabvayalpitaklifmuvozanatidoirasibilancheklanadi. Bundantashkaributushunchalaranchamavxumlashtirilib, murakkabmatematik tenglashtirishlarvafaklitaxlilusullariorkalibayonkilinadi. Buesaiktisodiyxodisavajarayonlarningiktisodiy mazmuniniilgabolishnianchakiyinlashtiradi.

Dunyodagiiktisodiyjixatdantarakkiyetganmamlakatlariiktisodiytizimiyuzlabyillardavomid ashakllanib, o'ziningrivojlanishidanisbatanbekarorliknisaklabkolishi (siklirivojlanishnatijasidakelibchikadiganiktisodiybekarorliklarnixisobgaolmaganda) o'z-o'zidan «umumiyikgisodiymuvozanatlik» tushunchasininazariyadkikkilishni «kuntartibi»danchikaribko'yadi.

Iktisodiymuvozanatliknazariyasidagi**ikkinci** **yo'nalish** sobiksosialistiklagermamlakatlariiktisodiytizimininginkirozgauchrashiokibatidavujudgakeldi. Bumamlakatlardashiddatlitarzdaro'yberganijtimoiy-iktisodiybekarorliklar, ya'niikgisodiyo'sishsur'atlarivabandlikdarajasiningsurunkalipasayibborishi, inflyasionjarayonlarningnoxushokibatlarixamdatakrorishlabchikarishdagidoimiyravishdavujudga kelibturnganboshkanomutanosisliklar, makroiktisodiymuvozanatlikkaerishishorkaliiktisodiyo'sishnizarurkilibko'ydi. Bunazariyaiktisodiyfanlaroldiga «iktisodiymuvozanatlik» tushunchasiningiktisodiy mazmuninkunita'minlashningsharta-sharoitlarivanamoyonbo'lishshakplariniilmiynazariyadkikkilishvazifasinixamko'yadi.

ShusabablisobikSSSRxududidavujudgakelganMustakilXamdo'stlikDavlatlariiktisodchiol imlaritomonidanmazkurmuammoningnazariyvaamaliyomonlarinio'rganishgaaloxidae'tiborkarat ilaboshlandi. Bundaalbattarossiyalikiktisod-

chilartomonidan bildirilgan fikr vakarashlar ustuvorlikka ega. Birok,
«iktisodiy muvozanatlik tushunchasi» turli iktisodchilartomonidan turlicha talqinlanadi.

Ayrimlar,
iktisodiy muvozanatlik nicheklangan ipglabchikarish resurslaridan foydalanish usullari va ularni jamiy
ata'zolario'rtasidagi taksimlashning o'zaromoskelishisifatidavsisflaydi¹.
Iktisodiy muvozanat tushunchasi gaberilgan buta'rifkuyidagisabablarga ko'racheklangandir.

Birinchidan,
undajamiyagextiyojlaribilan milliy ishlabchikarishimkoniyatlari ya'nimavjud iktisodiy resurslardara
jasio'rtasidagibogliklik tushuntirib berilmaydi.

Ikkinchidan,
muvozanatlik resurslardan foydalanish usullari bilan ularning taksimlanishio'rtasidagibogliklik sifatida
dabirtomonlari talqinlanadi.

Boshkalari iktisodiy muvozanatlik milliy iktisodidning p gunday bir xolatiki,
bundatovarlar vaxizmatlari yaratishda foydalaniladigan cheklangan ipglabchikdrish resurslarivaular
nijamiyatning turli a'zolario'rtasidagi taksimlanish jarayonim oskelishilozim,
ya'niresurslarivaular dan foydalanish natijalari, ishlabchikarish va iste'mol, talabvatakli,
moddiy buyumlashgan vamoliyaviy o'kimlari o'rtasidagi yalpi mutanosiblik mavjud bo'ladi -
degan fikrni ilgari suradi.

Bunda iktisodiy muvozanatlik tushunchasining mazmuni uning tarkibiy kism lari bilan birgalik
saanchato'likta'riflangan bo'lsada, ipglabchikarishning natijalari uning pirovard maksadi
«jamiyatextiyoj lari» bilan boglanmagan³.
Ko'pchilik xollarda makroi iktisodiy muvozanatlik kayuzakiyondashib, umumiy (abstrakt)
ta'rif berilsa ayrimdabiyotlarda uning amilliy maxsulot va milliy daromad aloxida kism lario'rtasidagi⁴m
axsulotlar va daromad lari o'rtasidagi m'lumbir nisbat (makroi iktisodiy nisbat) sifatida qaraladi.

Ko'pincha iktisodiy muvozanatlik bozori muvozanatini xarakterlovchi yalpi talab va yalpi taklif
fo'rtasidagi nisbat sifatida xam talqinlanadi.
Yukoridagi barcha karashlarni umumlashtirib,
iktisodiy muvozanat tushunchasi gaku yidagichata'rif berish mumkin.

Iktisodiy muvozanatlik -
**bumakroi iktisodiyot darajasidagi jamiyatextiyoj lari g mavjud iktisodiy resurs larmikdorining va
ijtimoiy ishlabchikarish natijalari xajmi xam data tarkibining o'zaromoskelishligini xarakterlaydi**
i.

Iktisodiy muvozanatlik milliy iktisodiyotning turli darajasidagi (mikro va makro)
xarxilmuvozanatlik larni kamraboladi.
Bubarcha muvozanatlik larni shartli ravishda umumiy va xususiy muvozanatlik larni ajratib ko'rsatish m
umkin (1-chizma).
Umumiy muvozanatlik makroi iktisodiy muvozanatlik nianchato'lik darajada ifodalaydi.

**Umumiy muvozanatlik - bu jamiyatning barcha extiyoj lari (axoli, davlat, korxona)
va milliy ishlabchikarish real xajmining o'zaromoskelishlik darajasini bildiradi.**
Kiymat ifodasidagi umumiy muvozanatlik yalpi talab va yalpi taklifning nisbati orqalinamoyon bo'ladi.
Milliy iktisodiyotdaro'yberadigan barcha o'zgarishlar pirovard natijadagi yalpi talab va yalpi taklifdagio'
zgarishlar orqali ifodalanadi.

Yalpi talab tovarlar bozorida takdimkilangan pirovard tovarlar vaxizmatlarga bo'lgan barcha alo
xidatalab laryigindisidan iborat.
Iktisodiy muvozanatlik yalpi talab va yalpi taklifning tengligini takozo esaxam,
amaliyotda ularning nisbati o'rtasidagi o'zgarishining mumkin bo'lgan xarxil variantlari mavjud bo'ladi
i. Jumladan:

- Yalpi talabning ortishi. Ipglabchikarish xajmi, milliy daromad va baxolarning o'sishi bilan birgalikda;
- Yalpi talabning tushishi. Ishlabchikarish xajmi, milliy daromad va baxolarning pasayishi bilan;
- Yalpi taklifning ortishi. Ipglabchikarish xajmining o'sishi bilan birgalikda va baxolarning tushishini keltiribchikaradi;

- Yalpitaklifningkamayishivashungamosravishdaishlabchikarishningkiskarishi, baxolarningo'sishigaolibkeladi.

Bubarchashart-sharoitlaridealxoddapotensialimkoniyagdarajadavujudgakeladi. Realxayotdaesaumumiymuvozanatliktarkibiynomutanosibliklar, resurslardansamarasizfoydalanish, baxolarningbekarorligi, iktisodiysiklfazalariningo'zgarishi, bozorkonyukgurasi, bozorsubyektlaridaromadlarivatalabitarkibidagio'zgarishlarta'siridata'minlanibboriladi.

Bundaysharoitdaumumiymuvozanatlikxolatini (yalpitalabvayalpitaklifmoskelishi), turguniktisodiyotdagishartliumumiymuvozanatliksifatidakarabchikishnitakozoetadi. Bubarchaaytilganlardanxulosachikaradiganbo'lsak, umumiyuvozanatlikbutunijgimoiyishlabchikarishning, mamlakatmilliyiktisodiyotiningmutanosibligidir.

Bubarchatarmoklar, soxalarvaiktisodiyotbirlamchibo'ginlariningbirme'yordarivojlanishinita'minlagan, iktisodiyfaoliyatningbarchakatnashchilari, barchabozorlarvaiktisodiyjarayonmunosabatlariningayrimtomonlario'rtasidagibarkarorlikxarakte ridagibirkatormuvozanatliklartiziminio'zichigaoladi. Bumuvozanatliklarningshakllariturli-tumanbo'lganligisababliularaloxidaxoldaxususiyuvozanatliklarsifatidachikadi.

Xususiyuvozanatlik
buikkita'o'zaroboglikbo'lganiktisodiy mikdorlaryokiikgisodiyottomonlariningmikdoranteng kelishidir.

Xususiyuvozanatlikishlabchikarishvaiste'mol, axolining sotib olishlayokativotarlartaklifbyudjetdaromadlarivaxarajatlari, aloxidatovarlargabo'lgantalabvataklifo'rtasidagimuvozanatliklarko'rilgandaginayuzagachikadi. Bumuvozanatliklarichidamamlakatimiz Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlab o'tganidek: «....ichki bozordatalabvataklifo'rtasidagimutanosiblikkaerishish, ya'nichikarilgan pulmikdoribilanungasotibolinadigan mollarsalmogio'rtasidaginisbatnita'minlash goyagkattarolo'ynaydi».

Shundaykilib, iktisodiyuvozanatliko'ziningbarchashakllaribilanbirgalikda inkirozsizvajitimoiyiktisodiy larzalar sizrivojlanishnixarakterlaydiganikgisodiyidealdir. Realiktisodiyxayotdamakroiktisodiyuvozanatlik talablariturli tumanbekarorliklarta'siridabuzilib turadi, biroki ktisodiyuvozanatlik nazariymodelinibilish, realjarayonlarningularningidealandozasidanfarkkilinishinikeltiribchikaradigananikomillarnianikl ash, iktisodiyotningoptimalxolatidafaolxalkilinishinita'minlashyo'llarinitopishimkoniniberadi.

2. Iktisodiyuvozanatlikkonuni.

Iktisodiyuvozanatlikerkinarakobatbozoridabarchaxaridorlartengligi, iktisodiyvaziyagbarkarorligikabikatorshart-sharoitlarnixamtakazokiladi.

Realxayotdaiktisodiyotdoimiyxarakatdavato'xtovsizrivojlanishxolatidabo'ladi. Iktisodiysiklfazalarida, bozorkonyukturasi, bozorsubyektlaridaromadlarivatalabitarkibidao'zgarishlarro'yberibturadi.

Bularningamma sikonuniyatbulib, muvozanatlixolatniturguniktisodiyotdagishartliumumiymuvozanatliksifatidakarabchikishnitakaz okiladi.

Iktisodiyuvozanatlikdarajasinianiklashdaasosanikkita'o'zaroboglikusuldanfoydalaniladi:

1. Yalpisarflarvaishlabchikarishxajminitakkoslashusuli.
2. Jamgarmavainvestisiyalarnitakkoslashusuli.

Yalpisarflarvaishlabchikarishxajminitakkoslashuchunishlabchikarishumumiyyaxjminingmi kdoriyko'rsatkichisifatidasofmilliymaxsulot (SMM), iktisodiyotdayalpisarflarsifatidaiste'molxajmivainvestisiyalargasarflarningumumiysummasi (S+I) olinadi. Iktisodiyotningmuvozanatlidarajasi — buipglabchikarishningshundayxajmiki,

uiglabchikarishmazkurxajminisotibolishuchunetarliumumiysarflarnita'minlaydi.
Boshkachaaytganda,
sofmilliymaxsulotmuvozanatlidarajasidaishlabchikarilgantovarlariningumumiymikdori (SMM)
xaridkilingantovarlarumumiymikdoriga (S+I) tengbo'ladi.

To'likbandliksharoitidayalpisarflarSMMxajmibilanmoskelmasligimumkin.
Bumoskelmaslikresessionyokiinflyasionfarkdaifodalanadi.
YalpisarflarningSMMxajmidankambo'lganmikdoriresession,
yalpisarflarningSMMxajmidanortikchabo'lganmikdoriinflyasionfarkdeyiladi.

Jamgarmavainvestisiyalarnitakkoslashusuliningmoxiyatishundaki,
ipglabchikarilganmaxsulotningxarkandayxajmishungamosdaromadxajminiberadi.
Birokaxolibudaromadningbirkisminiiste'molkilmasdanjamgarishgako'yishmumkin. Jamgarish,
sarflar - daromadlarokimidanpotensialsarflarniolibko'yishxisoblanadi.
Bundajamgarmagako'yilganmablaginvestisiyalarbilanto'likkoplansa,
yalpisarflarishlabchikarishxajmigatengbo'ladi.

Investisionsarflarningko'payishi,
ishlabchikarishxajmivadaromaddarajasiningo'sishigaolibkeladi.
Buo'zaronatijamultiplikatorsamarasideyiladi. Multiplikatorsamarasi-
busofmilliymaxsulotdagao'zgarishningsarflardagi (investisiyalardagi) o'zgarishganisbati.

RealSMMdagio'zgarish

Mul'tiplikatorsamarasi= -----

Investisionsarflardagio'zgarish

SMMdagio'zgarish = multiplikatorxInvestisiyalardagio'zgarish.

Agarinvestisionsarflarning 5 mlrd. so'mgako'payishi, sofmilliymaxsulotning 20 mlrd.
so'mgaortishigaolibkelsamultiplikatorsamarasi 4 ga (20:5), SMMdagio'zgarish 20 mlrd. so'mga
(4x5) tengbo'ladi.

Investisionsarflardagio'zgarishdantashkariiste'mol,
davlatxaridiyoki eksportdagio'zgarishlarxammultiplikatorsamarasigata'sirko'rsatadi.

Multiplikatorsamarasiikkitaolatgaasoslanadi. Birinchidan,
iktisodiyotdabirsubyekttamonidankilingansarf, boshkasitomonidandaromadshaklidaolinadi.
Ikkinchidan,
daromaddagixarkandayo'zgarishiste'molvajamgarishdaxuddishundayyo'nalishdao'zgarishbo'lish
igaolibkeladi.

Iktisodiymuvozanatlikdarajasinianikdashdayukoridagiusullardantashkaribalansusulidanva
«xarajatvanatija» larnitakkoslashusulidanxamfoydalaniladi.

Balansusulidatarmoklararobalans, moddiy,
moliyaviyvaishchikuchibalanslaridanfoydalanilibiktisodiyotdagimuvozanatlikdarajasigabaxoberi
ladi.

«Xarajatvanatija»larnitakkoslashusulidaishlabchikarishgakilinganiktisodiyresursxarajatlar
imikdoriolinganaxsulotxajmibilantakkoslanibmuvozanatlikdarajasitaxlilkilinadi.

3. Iktisodiymutanosiblikvauningturlari.

Milliyiktisodiyotdagimuvozanatlikuningturlitomonlarivasoxalario'rtasidamutanosiblikbo'
lishinitakozokiladi.

Ikgisodiymutanosiblik -
iktisodiyotningturlitomonlarivasoxalario'rtasidamikdorvasifatjixatdanma'lummoslikbo'lishidir.
Bundatengaikbo'lishishartemas. Ular moskeluvchi (2:3, 5:3, 3:1) nisbatlaridabo'lishimumkin.

Makroikgisodiyjarayongoyatmurakkabvako'pkirralibo'lishisabablimutanosiblik turlarixa
mko'pvaxilma-xil.

Ulariningbarchasiniumumlashtiribmutanosiblikningkuyidagiguruxlaritarkibgakiritishmumkin.

1)Umumiktisodiyxarakterdagimutanosibliklar.

Bungamilliydaromaddagitarkibiykismlar: iste'molfondivajamgarishfondio'rtasidagi:

iktisodiyotdagitovarvaxizmatlarmassasibilanpulmassasio'rtasidagi:

axoliningdaromadlaribilanxarajatlaro'rtasidagimutanosisibliklarnimisolkilibko'rsatishmumkin.

2)

Tarmoklararomutanosisibliklar.

Milliyiktisodiyotningmuvozanatinita'minlashdatarmoklararomutanosisibliklaralo'rintutadi.

Mamlakatxalkxo'jaligijudako'ptarmokvasoxalardaniboratbo'lib, ularningrivojlanishibir-birinitakozokiladi.

Birtarmokdayaratilganmaxsulotboshkatarmoksaiste'molkiliniadiyoki pirovardmaxsulotgaaylantiril ibo'ziste'molchisinitopadi. Masalan, kishlokxo'jalikmaxsulotlarningko'pchilikismi /paxta, galla, pilla, sutvax.k./ sanoatningtegishlitarmoklaridakaytaishlanib, pirovardmaxsulotgaaylantiriladivaiste'molchiliktovarlaribozorigachikariladi.

Uznavbatidasanoatningishlabchikarishvositalariyaratadigansoxalariningmaxsulotlarixalkxo'jaligi ningboshkatarmoklari /kipglokxo'jaligi, kurilishvax. k./daunumliiste'molkiliniadi. Buularningbir-birigabogliklikdarivojlanishinitakozokiladi.

Tarmoklararomutanosisibliklargasanoatbilankishlokxo'jaligivaxalkxo'jaliginingboshkatarmoklario'rtasidagimutanosisibliklarmisolbo'ladi.

3)

Tarmokichidagimutanosisibliklar.

Tarmoklararomutanosisiblikvamilliyishlabchikarishdarajasidagimuvozanatliktarmoklarichidagimu tanosisiblikorkalita'minlanadi.

Tarmoklarichidagimutanosisiblikalo'xidaolingantarmoktarkibidagiso'xavaishlabchikarishlaro'rtasid agibogliklikniifodalaydi. Masalan,

sanoatningishlabchikarishvositalarivaiste'molbuyumlariishlabchikaradigansoxalari, kishlokxo'jaliginingdexkonchilikvachorvachiliksoxalario'rtasidagimutanosisibliklarvax. k.

Shubilanbirgata'kidlabo'tilgansoxalarningichidagitarkibiybo'linmalaro'rtasidaxambogliklikbo'li shizarur. Masalan, sanoatningkazibolishvakaytaishlashtarmoklari,

chorvachilikningsutvago'shtishlabchikarishsoxalario'rtasidavaboshkalar

4)

Xududiy

(territorial)

mutanosisibliklar.

Iktisodiyrivojlanishmamlakatayrimxududlario'rtasidagiboglikliknixamtakozokiladi.

Yuzakikaragandaxududlario'rtasidagimutanosisibliklarningmamlakatiktisodiyrivojidagirolito'likna moyonbo'lmaydi. Lekinaloxidaxududiybo'linmalar (viloyat, tuman,

shaxarvaboshkaxududiybirliklar) ningbir-birigaiktisodiyvatashkiliyixatdanboglikligi, ixtisoslashish, ishlabchikarishkooperasiyasivakommunikasiyanuktai-nazaridankaralsa, bubogliklikningaxamiyatiyakkolko'rinadi.

5)**Davlatlararomutanosisibliklar.** Bumutanosisiblikniikkixolattakozokiladi. Birinchidan, dunyoningko'pchilikmamlakatlarixalkaromexnattaksimotiorkalibir-biribilanboglangan, ikkinchidan,

shuboglikdikorkalimilliyishlabchikarishningbirkismichetelliklartomonidanxaridkiliniadiyokimilli yishlabchikaruvchilario'ziste'moliningbirkisminichetdankeltirilganmaxsulotlarxisobigakondiradi. Bubogliklikkanchalikkatabo'lsa,

sofeksportxajmiorkalimakroiktisodiyumuvozanatlikkashunchalikkuchlita'sirko'rsatadi.

Karabchikilganmutanosisibliklargaerishishorkalimilliyishlabchikarishningmuvozanatlirivojinita'm inlabborishdankuyidagilarko'zdatutiladi:

■

Mamlakatdamavjudbo'lganiktisodiyresurslardansamarali foydalanganxoldajamiyatningextiyojlari nito'larokkondiribborish.

■

To'labandlilikkaerishish, ya'nimexnatkilishgalayokatlibo'lganvaishlashnixoxdaganlarnito'likvasamaraliishbilanta'minlash

.

■ Narx-navoningnisbiybarkarorligigaerishishvauniinflasiyata'siridanxolikilish.

■

Iktisodiyotningbirmaromdao'sibborishinietarlidarajadainvestisiyabilanta'minlashvamuomaladagi pulmassasigaboglabborish.

■ eksportvaimportnimuvofiklashtirishasosidatashkisavdobalansiningfaolligigaerishish.

Bumaksadlarfakatginaulargaintilishbo'lib, bungaerishishmukarrarekanliginibildirmaydi. Chunkimutlokmuvozanatgaerishishmumkinemas, ubuzilibvakaytadantiklanibturishiorkaliiktisodiyo'sishnotekisboradi.

Nazoratvamu xokamauchunsavollar

1. Iktisodiy muvozanatlikning mazmunivauning turlarinimoxiyatini tushuntirib bering.
2. Umumiy muvozanatliknima ?
3. Xususiy muvozanatliknima ?
1. Iktisodiy mutanosiblikvauning turlarinikursatibbering

Asosiy adabiyotlar

1. Axmedov D.K., Ishmuxe medov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroi ktisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmas inashriyoti 2004, 125-134 b.b.
2. Makroye konomika. Teoriya i Rossiyskaya praktika/ Pod redaksiyey Gryaznovoy A.G. i Dumnoy N.N. M., KNORUS, 2005., 227-257 s. s.
3. Saidova G., Shadibayev T. Makroye konomika T., IPAK «Shark» 2003, 49-51 s.s.

9- MAVZU. PUL BOZORI. PUL BOZORIDA MUVOZANAT.

Reja:

1. Pul tushunchasi va uning funksiyalari. Pul agregatlari.
2. Pulga talabning klassik nazariyasi.
3. Pulga talabning keynscha nazariyasi.
4. Pul taklifi. Bank multiplikatori.
5. Pul taklifining kengaytirilgan modeli. Pul multiplikatori.
6. Pul bozoridagi muvozanat.

1. Pul tushunchasi va uning funksiyalari. Pul agregatlari.

Pul — iktisodiyot subyektlari mulkining birturibo'lib, mulkning boshqaturlaridan ikki xususiyatiga ko'ra farq qiladi: birinchidan, pul yuqorilik va dililiklar, ya'ni kiskamuddatda, sezilarli sarsar - xarajatlar bilan boshqabuyumga ayirib boshlanish ko'piliyatiga ega; ikkinchidan baxolaro'z garmasbo'lgan sharoitda pul yoki xechkanday daromad keltirmaydi, yoki uning daromadliligida rajasiboshkamulkturlarinikidananchakam. Shunga karamasdankishilarnimauchun mulk sifatida pulga egalik kilishga xarakat kiladilar? Busavolga javobni pulning funksiyalaridan topamiz.

Odatda pulning uch asosiy funksiyasi mavjud deb qaraladi.

Bular : **1) to'lov vositasi (almashinuv vositasi); kiymato'lov vositasi,. jamgarish (boylik to'plash) vositasi.**

Umumiy ekvivalentlilik, yukorilik va dililik xususiyatlaripulni ideal to'lov vositasiga aylantiradi. Xozir gizamoni ktisodiyotidato'lovlaruchyo'lbilan amalgamoshiriladi: 1) nakd pul to'lovi; 2) bankdagixisobvaraklardayozuvorkali, ya'ni nakd bo'lmagan pul ko'chirishorkali; 3) birshaxsning ikkinchishaxsgakarzdorliliginitasdiklovchixujjatlar(veksellar, karzmajburiyatlar) yordamida.

Kiymato'lvchovisifatidapullartovarlarbaxosiniifodalaydivaturlitovarlarkiymatinitakkoslashi mkoniniberadi.

O'ztovariuchunolganpulinisotuvchidoimxambirdanigaishlatvermaydi.
Shusababgako'rapullarulgao'tkazilgankiymatnisaklabturishlaritudamuxim.
Agarpulaytilganxususiyatgaegabo'lsa, undauboylikto'plashmaksadidajamgariladi.
Pulningbufunksiyasinimukobiltarzdamlukningboshkaturlari - obligasiyalar, aksiyalar, ko'chmasmulxambajarishimumkin.

Rivojlanganiktisodiyotsharoitidapulningto'lovvositasifatidagivazifasijamgarishvositasiva zifasiganisbatanmuximroko'xamiyatkasbetadi.

Pulningyukorilikvidliligivakiymatnisaklabturishixususiyatlarbarchaturdagito'lovvositalarid abirxilemas.

Nakdpullarvamuddasizdepozitlarninglikvidliligidjarajasimuddatlidepozitlargayokiveksellargakar agandayukorirok.

Shusabablipulmassasilikvidlilikdarajasiningpasayibborishitamoyiligaasoslanganagregatlargabo'li nadi. Rivojlanganmamlakatlardapulmassasinianiklashda - M1; M2; M3; M4 debbelgilanadiganpulagregatlaridanfoydalaniladi.

Pulagregatlariningtarkibivamikdoriturlimamlakatlardao'zarofarkkilishmumkin.

Kuyidaumumlashtiribolinganpulagregatlaritarkibinikeltiramiz:

“M0- banktizimidantashkaridaginakdpullarvatijoratbanklarining

Markaziybankdagirezervlari;

M1 = M0 + muddasizdepozitlar, yo'lcchklarivaboshkalar;

M2 = M1 +(mikdorivamuddaticheklangan)muddatlidepozitlarvaboshkalar ;

M3 = M2+(mikdori va muddati cheklanmagan) muddatlidepozitlarvaboshkalar”*

MakroiiktisodiytaxlildaM₁vaM₂pulagregatlariengko'pfoydalaniladi.

Pulagregatlariningdinamikasiturlisabablargaboglik.

Masalan,

daromadlarningoshishinatijasidaM₁gatalabtezroko'ssa,

foizstavkasiningo'sishinatijasidaM₂vaM₃gatalabM₁ganisbatantezroko'sadi.

2. Pulgatalabningklassiknazariyasi.

Pulningmikdoriynazariyasipulgabo'lgantalabnialmashinuvtenglamasiyordamidaaniklaydi:

$$M \cdot V = P \cdot Y$$

Buerda: M – muomaladagipulmikdori; V – pulningaylanishteizligi;

P – baxolar darajasi (baxo indeksi); Y – real YaIM.

Pulning aylanish tezligi, iktisodiyotda bitimlar tarkibi nisbatan barkaror bo'lganligi uchun xam doimiy kattalik deb kabul kilinadi. Ammo bank tizimiga xisob-kitoblarni tezlashtiruvchi texnik vositalar joriy kilinishi natijasida u o'zgarishi mumkin. V doimiy bo'lgan sharoitda almashtirish tenglamasi kuyidagicha bo'ladi:

$M \cdot V^* = P \cdot Y$ (Fisher tenglamasi), bundan:

$$P \cdot Y$$

$$M = \frac{P \cdot Y}{V^*}$$

$$V^*$$

$P \cdot Y$ – nominalYaIMmikdorinibildirishinivadoimiymikdorlignixisobgaolsak, muomalauchunzarurbo'lganpulmikdoriishlabchikarilayotgantovarlarvaxizmatlarmikdorivaularni ngbaxosio'zgarishlariga, boshkachaaytganda, nominalYaIMo'zgarishigaboglik. Muomaladagipulmassasiningo'zgarishi, klassiknazariyagako'ra, Ysekino'zgarishitufayliasosanbaxolardarajasigata'sirko'rsatadi. Buxolat “pulningneytralligi” nominiolgan.

Monetaristlarkoidasigako'raxukumatpulmassasiningo'sishsur'atini, realYaMMningo'rtachao'sishsur'atidarajasidata'minlabtursalariktisodiyotdabaxolardarajasibarka rorbo'ladi.

FishertenglamasidantashkaributenglamaningboshkabirshakliKembrijtenglamasidanxamken gfoydalaniladi:

$$M = k \cdot PY$$

Buerda: $k = 1/V$ – pulningaylanishteizligateskarimikdor.

k - koyeffisiyentni nominal pul mikdori (M)ning daromadlar ($P \cdot Y$)dagi ulushini ko'rsatadi.

Kembrij tenglamasi turli darajada daromadli bo'lgan turlicha moliyaviy aktivlar mavjudligini va daromadni ularning kaysi biri ko'rinishida saklashni tanlash imkoniyati mavjudligini ko'zda tutadi.

Pulga real talab kuyidagi ko'rinishda xisoblanadi:

$$(M/P) D = k Y$$

Bu erda: M/R – “real pul koldigi”, “pul mablaglarining real zaxirasi” deb nomlanadi.

3. Pulga talabning keynscha nazariyasi.

Pulga talabning Keyns nazariyasi, likvidlilikning afzalligi nazariyasi, pulni nakd ko'rinishda saklashga kishilarni undovchi uch sababni ajratib ko'rsatadi:

2. transaksion sabab (joriy bitimlar uchun nakd pulga talab);
3. yextiyotkorlik sababli (ko'zda tutilmagan xolatlar uchun ma'lum mikdorda nakd pullarni saklash);
4. ☐ spekulativ sabab (foyda olish maksadida kimmatli kogozlar sotib olish uchun pulga talab).

Spekulativ sabab foiz stavkasi bilan obligasiyalar kursi o'rtasidagi teskari bogliklikka asoslanadi. Agar foiz stavkasi ko'tarilsa, obligasiyalar baxosi pasayadi, ularga talab esa oshadi. Bu esa o'z navbatida, nakd pul zaxiralarining kiskarishiga xamda nakd pullarga talabning pasayishiga olib keladi.

Pul likvidlilik xususiyatiga ega bo'lganligi uchun xam axoli uni saklashni afzal biladi. Likvidlilikning afzalligi nazariyasi ko'rsatadiki pulga bo'lgan talab mikdori foiz stavkasiga boglik. Foiz stavkasi nakd pul vositalarini ko'lda ushlab turishning mukobil xarajatlari mikdorini, ya'ni, siz foiz olib kelmaydigan nakd pullarni ko'lda ushlab turgan sharoitda yo'kotadigan pul mikdorini bildiradi. Nonning narxi non talabi mikdoriga ta'sir kilganidek, nakd pullarni ko'lda ushlab turish mikdori xam pul zaxiralariga talab mikdoriga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun foiz stavkasi oshganda, insonlar boyliklarini nakd pul shaklida kamrok ushlab turishga xarakat kiladi.

Real pul zaxiralariga talab funksiyasini kuyidagi ko'rinishda yozamiz:

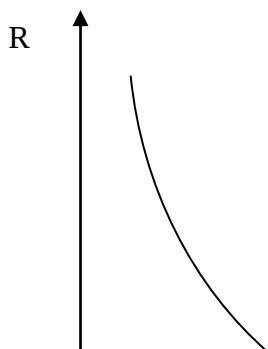
$$M/R = f(R)$$

Bu tenglama ko'rsatayaptiki, pulga bo'lgan talab mikdori foiz stavkasi funksiyasi ekan. Grafikda foiz stavkasi va real pul zaxiralar mikdoriga talab teskari bogliklikka ega ekanligi ko'rinadi. Chunki, yukori foiz stavkasi pulga talab mikdorining kamayishini ko'rsatadi

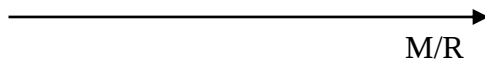
Klassik va keynschilarga xos yondashuvlarni umumlashtirib, pulga talabning kuyidagi omillarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) daromadlar darajasi;
- 2) pulning aylanish tezligi;
- 3) foiz stavkasi.

Agar klassik nazariya pulga talabni asosan, real daromad xajmi bilan boglasa, keynschilarda esa pulga talab asosan, foiz stavkasiga boglik deb xisoblanadi.

$$M_d = f(R)$$

17-chizma. Pulga talab grafigi

Pulning aylanish tezligini xisobga olmaganda, real pul koldigiga talab formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$(M/P) D = f(R, Y);$$

Bu erda: R – foiz stavkasi; Y – real daromad.

Chizikli bog'liklikni e'tiborga olsak, quyidagicha formula xosil bo'ladi:

$$(M/P)D = kY - xR$$

Bu erda: k va x – pulga talabning daromadlar va foiz stavkasiga ta'sirchanligini ifodalovchi ko'effitsiyentlar; k – foiz stavkasi (real foiz stavkasi).

Real foiz stavkasi nominal foiz stavkasidan inflyatsiya sur'atini ayirib topiladi.

Daromad darajasining o'zgarishi foiz stavkasi o'zgarish bo'lgan sharoitdagi pulga talabning ko'payishiga olib keladi.

Bu grafikdagi pulga talab egrichizigining siljish ko'rishidan amoyon bo'ladi.

4. Pul taklifi. Bank multiplikatori.

Pul taklifi (M_s) o'z ichiga bank tizimida tashkari daganakdollar (S) vazarur bo'lganda (D) iqtisodiy agentlar bitimlar uchun ishlatish imkon bo'lgan depozitlarni oladi:

$$M_s = S + D.$$

Aksariyat mamlakatlarda davlat pul chikarishda monopol xukukka ega. Uni amalga oshirish xukuki nisbatan mustakil muassasa Markaziy bank ixtiyorida. “Markaziy bank O'zbekiston Respublikasida xududida konuniy to'lov vositasi sifatida banknotlar va tangalar ko'rinishidagi pul belgilarini muomalaga chikarish mutlak xukukiga ega”.

Ammopul taklifini ko'paytirish imkoniga yoki pul yaratish ko'p qatlamli banklar xizmatlari. Ular kreditlar bera borib, to'lov vositalari emissiyasini yoki kredit multiplikatsiyasini amalga oshiradi. Masalan, A bankning depoziti 2000 so'mga o'sgan bo'lsa, zaxira normasi 20 % ga teng bo'lganda (zaxira normasi – tijorat banklar depozitlarining ma'lum kismini Markaziy bank dasaklab turish normasi), u 400 so'mni Markaziy bankdagi zaxira lab, kolgan 1600 so'mni karzga beradi. Shunday kilib, A bank pul taklifini 1600 so'mga ko'paytiradi va u endi $2000 + 1600 = 3600$ so'mni tashkil etadi. Ya'ni, omonatchilarning depozitlardagi 2000 so'mdan tashkari yana 1600 so'm karz oluvchilar ko'lida koladi. Agar, 1600 so'm yana banka tushsa, (masalan, B bankka) unda 20 % ga teng bo'lgan zaxira normasida u 320 so'mni zaxirada koldirib, 1280 so'mni kreditga beradi xamda shu mikdorda pul taklifini oshiradi. Kredit berishning bu jarayoni so'nggi pul birligidan foydalanishga kadam davom etadi. Yakuniy xisob kitob bank depozitlari jami 10000 shkmga ko'payganligini ko'rsatadi.

Bu jarayonni formulako'rinishidagi quyidagicha yozish imkon:

$$M = (1/r) \times D$$

Bunda: M- pul taklifi xajmi; rr – majburiy zaxiralash normasi ;

D - dastlabki depozit.

Keltirilgan formuladan ko'rinib turibdiki, pul taklifi $1/rr$ koeffitsientiga bog'liq bo'lib, uni bank multiplikatori yoki pul ekspansiyasi multiplikatori, deb ataladi. U ushbu bank zaxiralar normasida ortikcha zaxiralarning bir pul birligi bilan yaratilishi mumkin bo'lgan yangi kredit pullarining eng ko'p miqdorini bildiradi.

5. Pul taklifining kengaytirilgan modeli. Pul multiplikatori.

Pul taklifining umumlashma modeli Markaziy bankning pul taklifidagi roli xamda pulning bir kismini depozitlardan nakd pullarga o'tishni xisobga olgan xolda yoziladi. Bu model bir kator yangi o'zgaruvchilarni o'z ichiga oladi. Bular:

- pul bazasi (rezerv pullar, yukori kuvvatli pullar) – bank tizimidan tashkaridagi nakd pullar va tijorat banklari Markaziy bankda saklaydigan depozitlar summasi;

- deponentlash koeffitsiyenti - $Cr = S / D$

Pul bazasini MV va bank rezervlarini R deb belgilasak,

$$MB = C + R.$$

Pul taklifining kengaytirilgan modelini quyidagicha yozish mumkin:

$Cr + 1$

$$Ms = \frac{MB}{Cr + rr} \cdot MB \quad \text{yoki} \quad Ms = m \cdot MB$$

$(Cr + 1) / (Cr + rr)$ nisbat pul multiplikatori deb yuritilib bir so'mlik pul bazasixisobiganechas o'mlikpultaklifiyuzagakelishiniko'rsatadi. **Pulmultiplikatorini** – pultaklifiningpulbazasiganisbatiko'rinishidayozishmumkin:

$$m = \frac{Ms}{MB} = \frac{S + D}{C + R} = \frac{S / D + D / D}{Cr + 1} = \frac{Cr + 1}{Cr + rr}$$

Crmiqdori

axoliningo'zmablaglarininakdpullarvadepozitlaro'rtasidakandayproporsiyadasaklashnitanlashgab oglik.

$rr = R / D$ miqdoriesa axoliningnafakatMarkaziyBankbelgilabberganmajburiyrezervnormasiga, balkitijoratbanklarisaklabturishnimo'ljallanayotganortikcharezervmikdorigaxamboglik.

Demak,

pultaklifipulbazasivapulmultiplikatorimikdorigaboglikekan. Pulmultiplikatoripulbazasiningbirmi kdorgaoshishinatijasidapultaklifikandayo'zgarishiniko'rsatadi.

Markaziy bank pul taklifini avvalambor, pul bazasiga ta'sir etish yo'li bilan tartibga soladi.

Mamlakatda pul miqdori ko'payadi, agar:

-pul bazasi o'ssa;

- majburiy zaxiralash normasi pasaytirilsa;

- tijorat banklarining ortikcha rezervlarika maysa;

- nakd pullarning depozitlar umumiy summasiga nisbat pasaysa.

6. Pul bozoridagi muvozanat.

Pul bozori modeli pulga talab va taklifni birlashtiradi. Dastlab, soddalik uchun pul taklifi Markaziy Bank tomonidan nazorat kilinadi va

$(M/P)^S$ darajasida kayd kilingan deb olamiz.

Agarda M - pul taklifini, P - narxlar darajasini bildirsa, M^*/P^* pul vositalarining real zaxirasi miqdorini ko'rsatadi.

$$(M/P)_s = M^*/P^*$$

Bu erda: M - pul taklifi darajasini bildiradi;

P – baxolar darajasi (ushbu modelda ekzogen o'zgaruvchi) ni ko'rsatadi.

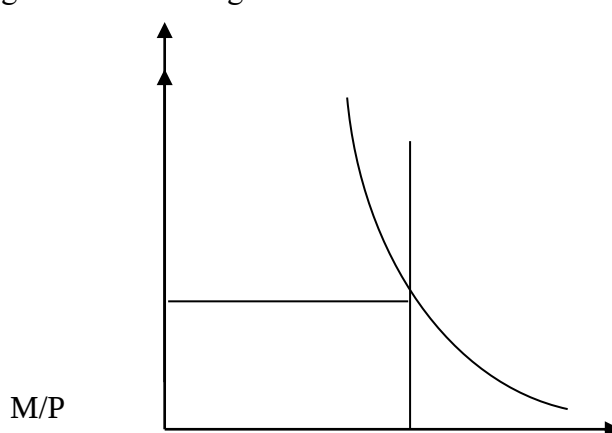
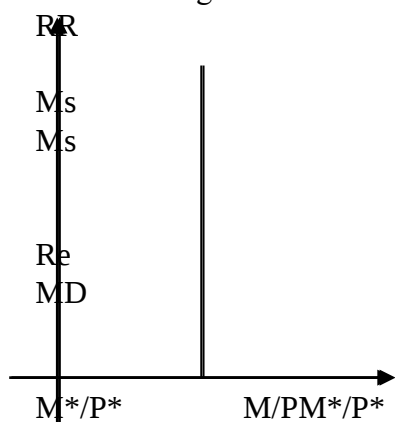
18-chizma real pul taklifi miqdoridagi foiz stavkasiga bog'liq bo'lmagan vaziyatni ko'rsatadi. Shuning uchun real pul vositalari taklifi grafikda ko'rsatayotganimizdek vertikal chizik ko'rinishiga ega bo'ladi. Bu xolat foiz stavkasi kanchalik o'zgarishiga karamasdan real pul taklifi miqdori o'zgarimasdan kolgan vaziyatni aks ettiradi.

Baxolar darajasini xam barkaror deb kabul kilamiz. Bu xolatda real pul taklifi M^*/P^* ga teng va grafikda M_s to'g'ri chizik ko'rinishiga ega bo'ladi.

Pul talabi berilgan daromad darajasida foiz stavkasiga teskari proporsional egri chizik ko'rinishiga ega. Muvozanat nuqtasida pul talabi vataklifio'zaroteng, (19-chizma).

O'zgarib turuvchi foiz stavkasi pul bozorini muvozanatda ushlab turadi.

Foiz stavkasining o'zgarishini natijasida iktisodiy agentlar o'z aktivlar tarkibini o'zgartirganitufaylipul bozoridamuvozanatga erishish uchun vaziyatgata'siretibunio'zgartirish zarur vamumkindir.

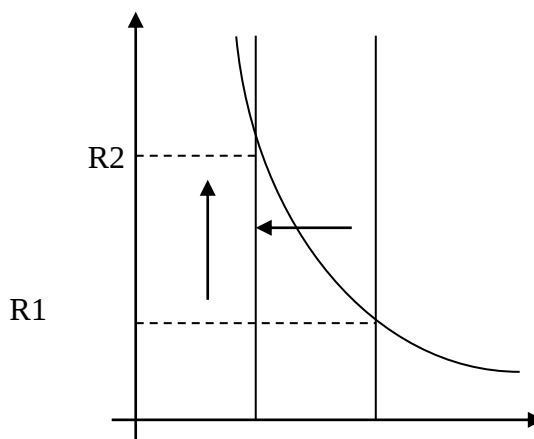
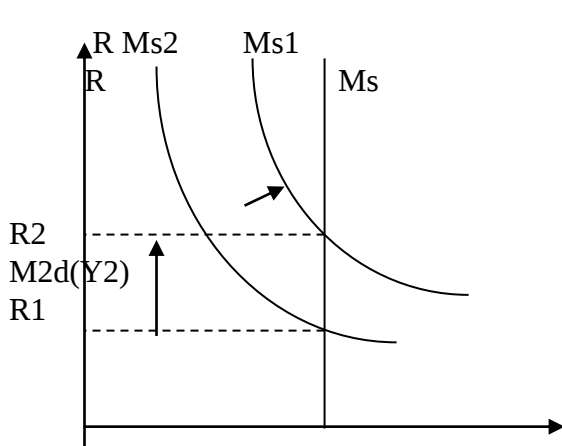
18-chizma. Real pul vositalari zaxirasi taklifi grafigimodeli

19-chizma. Pul bozoridamuvozanat

Agar R juda yukori bo'lsa, pul taklifi unga bo'lgan talabdan yukori bo'ladi. Iktisodiy agentlar o'zlarida to'planib kolgan ortikecha nakd pullarni aksiya va obligasiyalarga aylantirib, ulardan kutilishga intilishadi.

Yukori foiz stavkasi, ta'kidlanganidek, obligasiyalar kursining pastrok darajasiga mos keladi. Shu sababli, arzon obligasiyalarni (kelajakda foiz stavkasi pasayishi okibatida ular kursi o'sishini ko'zda tutib) sotib olish foydali bo'ladi.

Banklar, $M_s > M_d$ bo'lgani uchun foiz stavkasini pasaytira boshlaydi. Asta-sekin iktisodiy agentlar o'z avtiavlari tarkibini o'zgartirishi va banklar tomonidan foiz stavkasining o'zgartirilishi okibatida pul bozoridamuvozanat tiklanadi. Foiz stavkasi pasayib ketgan xolatda teskari jarayon ro'y beradi.

M1d(Y1)

Md

M*/P* M/PM*2/P* M*1/P* M/P

20-chizma. Daromadlar darajasining oshishi natijasida pulganatijasidapulbozoridamuvo-talabningo'zgarishi. 21-Pultaklifiningkamayishi zaratningo'zgarishi.

Foizstavkasivapulmassasimuvozanatlidarajasiningo'zgaribturishipulbozoriningekzogeno'z garuvchilari – daromadlardarajasivapultaklifiningo'zgarishinatijasidaxamro'yberadi.

Grafikko'rinishda, bu, pultalabivapultaklifiegrihiziklariningsiljishisifatidanamoyonbo'ladi (20, 21 chizmalar).

DaromadlardarajasiningY₁danY₂gakadaro'sishi (20-chizma)
pulgatalabniM1ddanM2dgachaoshishigavafoizstavkasiniR₁danR₂gakadarko'tarilishigaolibkelad i.Pultaklifiningkamayishixamfoizstavkasiningko'tarilishigavamuvozanatnuktasiningo'zgarishiga olibkeladi.

Pulbozoridamuvozanatnio'rnatishvasaklabturishmexanizmikimmatlikogozlarbozoririvojlan ganbozoriktisodiyotisharoitidamuvafakkiyatliamalkiladi.

Pulbozoridagimuvozanattovarlarvaxizmatlarbozoridagimuvozanatsingarimakroiktisodiymuvozan atningmuximtarkibiykismidir.

Kiskachaxulosalar

Pul to'lov, jamgarish va qiymat o'lchovi funksiyalarini bajaruvchi, yukori likvidli tovardir. Pul tushunchasi vakatgina nakd pullar bilan cheklanib kolmasdan , uning tarkibiy elimentlari likvidlilik darajasi tushib borishiga karab agregatlarga ajratilgan. Makroiktisodiy taxlilda e'tibor ko'prok M1 va M2 agregatlariga karatiladdi.

Pulga bo'lgan umumiy talab bitimlar uchun pulga talab, extiyotkorlik vajidan pulga talab va moliyaviy aktivlar uchun pulga talab yigindisidn iborat.

Pulga bo'lgan talab xajmi YaIM (daromad) xajmi, baxolar darajasi, pulning aylanish tezligi va foiz stavkasiga boglik.

Pul emissiyasi fakat Markaziy bank vakolatiga kirsada, tijorat banklari xam kredit berib pul taklifini ko'paytirish kobiliyatiga ega.

Tijorat banklarining pul taklifini keltirib chikarish imkoniyati majburiy zaxira normasini belgilash orkali tartibga solib turiladi.

Umumiy pul taklifi nafakat joriy xisoblardagi mablaglardan, balki axoli ko'lidagi nakd pullardan xam tashkil topadi. Pul taklifi mikdori majburiy zaxira normasi, deponentlash koyefisenti va pul bazasi mikdoriga boglik.

Maxsulotlar bozoridagi kabi pul bozorida xam pulga bo'lgan umumiy talab va taklif muvozanat nuktada kesishadi. Maxsulotlar bozorida muvozanat nuktani narxlar tengligi asoslasi, pul bozorida esa bunday tenglikni foiz stavkasi bilgilaydi.i.

Nazoratvamuxokamauchunsavollar

1. Pulningmoxiyatinitushuntiringvafunksiyalarigaizoxbering.
2. Pulagregatlaridegandanimanitushunasizvaunibelgilashdakaysitamoyilgaamalkilingan?
3. Pulgatalabningklassiknazariyasikandayasoslargatayanadi?.
4. Pulgatalabningkeynschanazariyasiningmoxiyatinimadavaklassiknazariyadannimasibilanfark kiladi?.
5. Pul taklifi asosida nimalar yotadi? Bank multiplikatori kandy aniklanadi?
6. Pultaklifiningumumiymodelimoxiyatinitushuntiribbering.

7. Pul bozoridagi muvozanat nuqtasi nimani bildiradi?
Pulbozorida muvozanat kayyosindata'minlanadi?

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A., Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik. - 7-yezid. pererab. idop. - M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 147-167 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti 2004, 84-94 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroyekonomika: Uchebnik. - 2-yezid., dop. - M.: Delo, 2002, 152-174 s.s.
4. . Makroyekonomika. Teoriya i Rossiyskaya praktika/ Pod redaksiyey Gryaznovoy A.G. i Dumnoy N.N. M., KNORUS, 2005., 88-128 s. s.
5. Saidova G., Shadibayev T. Makroyekonomika T., IPAK «Shark» 2003, 36-41 s.s.

10-MAVZU. BOZOR IKTISODIYOTIDA DAVLATNING ROLI.

Reja:

1. Davlatning bozor iqtisodiyoti rivojlanishiga aralashuvi zarurligi va asosiy iqtisodiy funksiyalari.
2. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish vositalari.
3. Antimonopol faoliyat va rakobatni rivojlantirish.
4. Daromadlarni ijtimoiy manfaatlarni e'tiborga olgan xolda kayta taksimlash.
5. Resurslarni kayta taksimlash.

1.

Davlatning bozor iqtisodiyoti rivojlanishiga aralashuvining zarurligi va asosiy iqtisodiy funksiyalari.

Mamlakatlarning rivojlanish tarixi shuni isbotladiki, garcha hamma joyga kirib boruvchi shaxsiy manfaatning «ko'rinmas ko'li» iuniyo'naltirib tursada davlatning aralashuvi siz iqtisodiyotni zini-o'z isamarali bosh kara olmasekan.

Bozorkuchlari avvalambori iqtisodiyotni davlatning barcha resurslaridan to'liq foydalanishni va baxolarni ng barkaror darajasini ta'minlab tura diganda ra jamilliy ishlab chikarish xajmlarini saklab tura huch unetarli emas.

Bozor iqtisodining ko'zdatil magansalbiy samaralarini quyidagilar:

- bozorimonopollashuvini xavfi;
- jamiyatni fratu zilmasini (transpor, ijtimoiy infratu jilma, mudofaa, jamoat tartibini saklash, fundamental tadqiqotlar va x.k.) rivojlantirishga ragbatning yo'kligi;
- atrofmuxitni ifloshlanish va tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish xavfi;
- ijtimoiy tengsizlik, axoli daromadlarida ra jasidagi tabakalanish darajasini go'sishi;
- resurslarni adolasiz taksimlanish xavfi;
- iqtisodiyotning bekaror rivojlanishi, iqtisodiy inkizlarning ro'yberishi va x.k.

Sof bozor uchun xo'sbo'lgan bu kamchiliklar davlatning, iqtisodiy tizimning samaradorligini oshirishga qaratilgan, asosiy funksiyalarini belgilab beradi.

Aynan shu tufayli bozor va davlat simbiozi ro'yberdi, vako'pchilik davlatlarning bugungi kundagi iqtisodiyoti sof bozor iqtisodiyoti xam, sof davlat iqtisodiyoti xam emas. «Iqtisodiyotni barkaror amalkilishi uchun iktitash kiliy kism-bozor va xukumatarur. Ularsiz xozirgi zamon iqtisodiyoti ni boshkarish

xuddi bittako'libilankarsakchalish bilan barobardir»

Ilgordavlatlar bozorlarini rivojlanishiga davlatning aralashuvi tufayli davriy tebranishlarning amplitudasini k

amaytirishga,

inkiroziyxodisalariniyumshatishgavaiktisodiyriyojlanishdajiddiyilgarilashgaerishildi.

Davlatningiktisodiyfunksiyalariko'pvaxilma-xildir.

Shuninguchuntaxlilimizdadaavlatningasosiyiktisodiyfunksiyalariniginako'ribchikamiz.

Davlatningasosiyiktisodiyfunksiyalarigakuyidagilarkiradi:

1.

bozortizimisamaralifaoliyatko'rsatishnita'minlaydiganxukukiybazavaijtimoiymuxitnita'minlash;

2. rakobatmuxitiniyaratishvauniximoyakilish.

3. ijtimoiyne'matlarbilanta'minlashmaksadidaresurslarnikaytataksimlash;

4. atrof muxitnixonimoyakilish;

5. daromadvaboyliklarnikaytataksimlash;

6. iktisodiyotnibarkorlashtirish, ya'ni,

iktisodiykon'yukturaningo'zgaruvchanliginatijasidapaydobo'ladiganishsizlikvainflyasiyadarajalariniazoratkilishxamdaiktisodiyo'sishniragbatlantirish.

Davlatbozoriktisodiyotiningsamaralifaoliyatko'rsatishiuchunasosbo'ladiganayrimxizmatlarnivaxukukiybazanita'minlashvazifalarinizimmasigaoladi.

Xukukiybazanita'minlashasosaniktisodiyfaoliyatnitartibgasoluvchikonunlarishlabchikarishdavabukonunlarnibajarishnitaminlashxamdanazoratkilishdanamoyonbo'ladi. Davlat,

shuningdekxalkaromunosabatlarniyo'lgako'yibo'ztadbirkorlarningmaxsulotlarinixorijiyamamlakatlardasotishiuchunkulaysharoityaratadi. Bungaikkitomonlamasolikkatortmaslik,

bojto'lovlariibo'yichao'zaroimtiyozlarberish,

investisiyalarnikafolatlashkabimasalalardaxukumatlararokelishuvlarorkalierishiladi.

Tashkisavdonitartibgasolishvositalariorkalixamdavlato'zishlabchikaruvchilarinixonimoyakiladi(bumasalalaro'kuvko'llanmasiningtegishlimavzularidako'ribchikiladi).

2.Iktisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish vositalari.

Ixtisodiyotdavlatmonidanma'muriy, iktisodiyvaijtimoiyusullarbilantartibgasolinadi.

Ma'muriyusullarantimonomoltadbirlar, majburiystandartlarnio'rnatish, tadbirkorlikfaoliyatiniisenziyalashvasubyektlariniro'yxatgaolishkabilarnio'zichigaoladi.

Ijtimoiyusullargadavlatijtimoiyta'minoti, minimalishxakinio'rnatish, ishsizliknafakalariniberishkabilarkiradi.

Iktisodiyusullarbyudjetdanmoliyalashtirish, davlatxaridi, davlatsektorifaoliyatikabito'gridan-to'griusullarnivabyudjet-solixxamdapul-kreditsiyosatidaniboratbevositatartibgasolishusullarinio'zichigaoladi..

Davlatbyudjetxarajatlarini (davlatxarajatlarivatransfertto'lovlari) ko'paytirishyokikiskartirishorkalimamlakatiktisodiyotigaaralashadi.

Davlatmonidantartibgasolishningbevositausullariyokibyudjetsiyosatitovarvaxizmatlarningdavlatxaridi, YaIMnitaksimlashvakaytataksimlash, ijtimoiydasturlarniishlabchikishvaamalgao'shish, davlatbyudjetiningdaromadlarvaxarajatlarkismidagimutanosisibliknita'minlash, ishlabchikaruvchilargamolaviyyordamshakllariniko'rsatish, baxolarustidannazorato'rnatish, eksportvaimportkilinadigantovarlargakvotalaro'rnatishvashuningdek, mamlakataxolisinixonimoyakilishmaksadidaolibborilayotganchora-tadbirlarmajmuasidaniborat.

Davlat tomonidan ko'rsatiladigan moliyaviy yordamlar dotasiya, subvensiya va subsidiya shakllarida olib boriladi.

Subsidiyalar – bu, pul yoki natura ko'rinishidagi yordam turi bo'lib, byudjet va byudjetdan tashkari fondlardan ko'rsatiladi. Subsidiyalar bevosita va bilvosita bo'lishi mumkin. Bevosita subsidiyalarga kapital ko'yilmalar, ilmiy tadqiqotlar, kadrlarni kayta tayyorlashga ajratilgan mablaglar kirsa, bilvosita subsidiyalarga solik imtiyozlari, imtiyozli shartlarda kreditlar berish, pasaytirilgan bojxona bojlari va boshkalar kiradi.

Bundan tashkari davlat axolini davlat transfertlari ko'rinishida ximoya qiladi.

Bozor iktisodiyoti sharoitida ko'p kirrali soliklar tizimidan foydalaniladi. Axoli davlat byudjetiga xar oyda olgan daromadlariga karab daromad soligi to'laydi, korxonalar esa olgan foydasiga karab foydadan solik to'laydilar. Shu kabi juda ko'p mavjud solik turlaridan okilona va ilmiy asosda foydalanish orkali davlat solik siyosatini, solik stavkalari mikdorlarini va imtiyozlari turlarini aniklaydi va shu bilan butun makroiqtisodiy vaziyatga ta'sir ko'rsatadi. Soliklarni o'zgartirish orkali investisiyalar va jamgarmalar ragbatlantiriladi.

Pul-

kreditsiyosatimamlakatdapulmassasinitartibgasolishgakaratilganvauningasosiyvazifasibaxolarvar ealmilliyishlabchikarishxajminingo'sishigamoskeladiganpulmassasinita'minlashdaniborat.

BusiyosatningasosiyvositasiMarkaziybanktomonidanamalgaoshiriladiganxisobstavkasinitartibga solish,

tijoratbanklariningmajburiyravishdaMarkaziybankdasaklaydiganzaxiralarinormasini o'zgartirish, kimmalikogozlarbo'yichaochikbozordagioperasiyalarniyo'lgako'yishvashuningdek, boshkatadbirlardir.

Iktisodiyotnitartibgasolishvositalaridanyanabiridavlattomonidaniktisodiyotkelajaginioldind antaxminlash (proгноzlash)

vaunirivojlanitirishdasturiniishlabchikishxamdaxayotgatatbiketishxisoblanadi.

Davlatbyurtmasigaasosanuzokvakiskamuddatlargamo'ljallanganproгноzlartuziladi.

Proгноzlar da resurslar, texnologiya, ichki bozor xajmi va tarkibi, eksport va import, davlat xarajatlari, ishlabchikarish tarkibi dagi o'zgarishlar, matematik modellarni asosida xisob-kitob kilinadivai ktisodiyotning kaysiyo'nalish darivojlanishianiklanadi.

3. Antimonopol faoliyat va rakobatni rivojlantirish.

Davlat monopoliyani cheklash va rakobat muxitini yaratishi zarur. Bu vazifa monopoliyaga karshi konunlarga tayanilgan xolda olib boriladi. O'zbekiston Respublikasida bu vazifani amalga oshirish Monopoliyadan chikarish rakobat va tadbirkorlikni ko'llab kuvvatlash Davlat ko'mitasi zimmasiga yuklatilgan.

Monopollashuvga karshi kurash maksadlarida monopol korxonalar reyestri tuziladi. Bunda monopol korxonalar tabiiy monopoliya va tabiiy monopoliya xisoblanmagan korxonalarga bo'linadi. Tabiiy monopol bo'lmagan korxonalarni monopoliyadan chikarish chora- tadbirlari ko'riladi.

Tabiiy monopoliyalar obyektiv shart-sharoitlarga ko'ra monopol bo'lishi zarur, yoki monopoliyadan chikarish ilojsiz bo'lgan korxona yoki tarmoklardir.

Tabiiy monopolist korxonalar o'z mavke'laridan foydalanib maxsuloti va xizmatlari baxosini asossiz ko'tarib yuborishlariga yo'l ko'ymaslik uchun ularga rentabelliklikning yukori chegarasi belgilab beriladi. Bu chegarani buzgan korxonaga moliyaviy jazo choralari ko'llaniladi.

Masalan, bu chegara 20% deb belgilangan bo'lsin. Korxona maxsuloti tannarxi 10000 so'm bo'lgani xolda uni 13000 so'mga sosa belgilangan ma'yoriy chegarani buzgan xisoblanadi. Chunki korxona 20% emas balki 30 foiz foyda normasi darajasida ustama belgilayapti. Shu sababli ortikcha xisoblangan 1000 so'm (13000-12000) davlat ixtiyoriga olinadi va monopolist korxonaga ko'shimcha moliyaviy jazo xam ko'llaniladi.

Davlat bu yo'l bilan iste'molchilar xukuklarini ximoya kiladi. Agar maxsulot baxosi korxonaga boglik bo'lmagan sabablarga ko'ra oshib ketgan bo'lsa va bu isbotlansa konun talablari buzilmagan xisoblanadi.

Rakobat muxitini yaxshilash, tadbirkorlikni ko'llab kuvvatlash maksadida davlat mulki xususiylashtiriladi. Mulkni davlat tasarrufidan chikarish va xususiylashtirish Davlat Mulk ko'mitasi tomonidan amalga oshiriladi. Bunda davlat mulkini bevosita bitta xaridorga sotish, investisiya kitritish majburiyatini olib bepul tassarrufiga berish, boskichma boskich baxosini tushirib sotish, aksionerlashtirish kabi usullar ko'llaniladi.

Agar respublikamizda xususiylashtirishning dastlabki boskichida uy joy fondi, savdo va maishiy xizmat obyektlari va maxalliy sanort korxonalari xususiylashtirish yo'li bilan davlat tasarrufidan chikarishga kirishildi.

Tadbirkorlikni rivojlantirishni davlat tomonidan ko'llab quvvatlash, shuningdek ularning xukuklarini ximoya qilish orkali xam amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 5 oktyabrda imzolangan «Tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni yanada kiskartirish va uning tizimini takomillashtirish chora tadbirlari to'grisida» gi Farmoni nazorat kiluvchi organlarning tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga aralashuvini cheklash, ularning xukuklarini davlat tomonidan konuniy kafolatlashni kuchaytirishga bir misol bo'ladi.

4. Daromadlarni ijtimoiy manfaatlarni e'tiborga olgan xolda kayta taksimlash

Bozor tizimi rivojlanishi bilan mamlakat axolisi oladigan daromadlar va kiladigan xarajatlar o'rtasida nomutanosibliklar paydo bo'ladi. Bu kabi muammolarni xal qilishda davlat asosiy ahamiyatga ega. Ya'ni, davlat jamiyatdagi daromadlar nomutanosibligini kamaytirish vazifasini bajaradi..

Birinchidan, transfert to'lovlari orkali yordam muxtoj, bokimanda, nogiron va ishsizlarning nafakalar bilan ta'minlaydi. Ikkinchidan, davlat bozorga aralashuvi orkali daromadlarni taksimlanishini o'zgartiradi. Fermerlarning maxsulotini kafolatlangan baxolada sotib olish va minimal ish xakiga to'grisida gironunchilikd avlat axolining a'rim guruxlarida daromadlarni tenglashtirish maksadida baxoni tartibga solib turishiga imisol bo'laoladi.

Bundantashkari axolida nolinadigan daromad soliklarining foizlar bo'yicha tabakalanish xam kam ta'minlangan axolilik ko'llab-quvvatlash maksadida oliy darajadagi tadbirlardan biridir.

Davlat daromadlarini axolilik o'rtasida kuyidagicha kayta taksimlaydi.

Birinchidan, daromadlar axolining turlicha daromad oladigan katlamlariga o'rtasida kayta taksimlanadi. Ko'llaniladigan progressiv solik stavkasi bunga imkon beradi. Masalan, O'zbekistonda axolilik daromadlari progressiv solik stavkasi bilan solikka tortiladi. 2005 yildir o'rnatilgan shkalaga ko'ra dastlabki o'rnatilgan 5 minimal ish xakiga teng bo'lgan daromaddan 13 %, bundan ortik bo'lgan keyingi 5 minimal ish xakiga teng bo'lgan daromaddan 21 %, daromadning 10 minimal ish xakidan ortgan kismidan esa 30 % stavka bilan solik undiriladi. O'rnatilgan shkala kam daromad oluvchilardan kamroq solik undirish, ko'p daromad oluvchilardan esa ko'proq solik undirish imkonini beradi. Davlat tomonidan moliyalashtiriladigan turli ijtimoiy yordam to'lovlari esa aynan kam daromadga ega oilalarga ko'rsatiladi.

Shuningdek, davlat Pensiya jamgarmasi, Bandlik jamgarmasi, Kasaba uyushmasi jamgarmalariga ijtimoiy sugurta ajratmasi to'lovlari ish beruvchilar (korxonalar)dan va ishlovchilardan undiradi. O'zbekistonda korxonalar 2005 yil xolatiga ko'ra sof tushumning 0,7 %i va ish xaki fondining 31 %i mikdorida, ishlovchilar esa ish xakining 2,5 % i mikdorida ijtimoiy sugurta to'lovlari amalga oshiradi. Bu mablaglar pensiya ta'minoti, vaktincha ishga layokasizlik bo'yicha kasallik varakasi, ishsizlik nafakasi, ishsizlarni mexnat birjalari orkali kasbga tayyorlash xarajatlarini koplash kabi tadbirlarni moliyalashtirishga sarflanadi. Ya'ni sanab o'tilgan yo'nalishlar bo'yicha xam davlatning daromadlarni kayta taksimlash funksiyasi namoyon bo'ladi.

5. Resurslarni kayta taksimlash.

Mamlakat xududlariga iqtisodiy o'tarmoklar o'rtasida umumiy davlat manfaatlari nisobga olgan xolda resurslarni kayta taksimlash davlatning muxim funksiyalaridan biridir.

Iktisodiyotning tarkibi tuzilishini takomillashtirish, ijtimoiy axamiyatli, ammo foydako'ribishlamaydigan tarmok yoki korxonalar niko'llab kuvvatlash maksadlarida davlat byudjet orqali daromadlar va resurslarni tamoklari orasida kaytataksimlash zaruriyatini tugdiradi.

Bu vazifa barcha tarmoklardan olingan soliqtushumlarixisobiga moliyalashtiriladigan markazla shgan investisiya mablaglarini ustivortarmoklarga yo'naltirish, shu tarmoklarga solikeyimtiyozlari, subsidiyalari, imtiyozlik kreditlarajratish orqali amalga oshiriladi.

Kommunal xo'jalik, shujumladan jamoat transporti kabisoxalari iktisodiy tarmoklarining samarali ishlashi, normal xayotiy faoliyatni yo'lgako'yish uchun zarur xizmatlarni ko'rsatgan xolda rentabelligisoxalar bo'lmagani uchun xam davlat byudjetida dotasiya oladilar.

Mamlakat xududlarining resurs salohiyatibir xilemasligi, axolizichligi, sanoat tarmoklarining rivojlanishidara jalaridagi farklartufayli axolijon boshigato'gri keladigan YaIM, sanoat maxsuloti, pullik xizmatlar, pullik daromadlari kabi ko'rsatkichlar xududlararo farkkiladi. Bu farklarning ukurlashuvi, o'z navbatida milliy iktisodiyot samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, shunday xam rivojlanishdaro jasipast xududlardan kapital ko'chish holatlarini yo'yberish imomkin. Bu esaturlar xududlar o'rtasidagi iktisodiy rivojlanishdara jalarida mavjud bo'lgan farkni yanadachukurlashtiradi.

Davlat byudjet-soliki va pul kredit siyosati va sitalaridan foydalangan xolda iktisodiy ko'rsatkichlardara jasidagi xududi y tengsizlikdara jasini yumshatish uchun resurslarni kaytataksimlaydi. Resurslarga boy, sanoat rivojlangan xududlarning davlat byudjetida daromadlaridagi ulushiyukoribo'lgan xolda byudjet mablaglarixududlar o'rtasidagi ijtimoiy xizmatlarni xisobga olgan xolda, kam rivojlangan xududlar rivojlanishidara jasini jadallashtirish maksadlarini ko'zlab taksimlanadi.

Markazlashgan byudjetga kelib tushadigan umumiy davlat soliklarining xududlarixtiyoridakoldiridigan ulushini ko'paytirish, ayrim xududlarga kiritiladigan investisiyalarni xisobiga ishlaydigan korxonalarga solikeyimtiyozlarini berish, ularni imtiyozlik kreditlaribilanta'minlash, erkin iktisodiy zonalartashkiletish davlat xududiy iktisodiy siyosatining muxim elementlaridan biridir.

Xozirgi zamon iktisodiyotidagi davlatning muxim funksiyalaridan biri barkarorlashtirish siyosatiini yuritishdir.

Davlatning bu funksiyasiboshka funksiyalarbilan chambarchas boglik bo'lgan xolda iktisodiy o'sishni, inflyasiyasur'atlarini cheklashni, ishsizlikdara jasini me'yordara jasida ushlabturishni, davlat byudjetivato'lov balansimutanosisibligini xam damilliy valyuta almashinu vkursibarkarorligini ta'minlash kabilarni o'zichiga oladi.

Bu masalalar o'kuv ko'llanmamizning tegishli mavzularida atroflicha ko'ribchiliklari shu tufayli busavoldaulargato'xtal olmaymiz.

Kiskach axulosalar

Bozor kuchlarining iktisodiyotda mavjud resurslardan to'lik foydalanishni, baxolarning barkarordara jasini, obyektiv tarzda ro'yderadigan daromadlardara jasidagi tengsizlikni kamaytirishni xamda barkaror iktisodiy o'sishni ta'minlab turlish uchun etarli masligida davlatning bozor iktisodiyotiga aralashuvini zarur kilib ko'yadi.

Bozor iktisodiyotisharoitidada davlat iktisodiyotga aralasharekanerkin bozor iktisodiyoti uchun xukukiy bazayaratadi,, daromadlar va boyliklarni, shuningdek, resurslarni kaytataksimlaydi va makroi iktisodiy barkarorlikni ta'minlab turaladi.

Bozor iktisodiyoti ishlabchikarilayotgan tovar va xizmatlarni ularning individual xususiyatlaridankelibchikkan xolda taksimlaydi va kaytataksimlaydi. Ammo, shunday turladigitovar va xizmatlar xamborki, ularni ishlabchikarish uchun bozor tizimira kbatyara taolmaydi. Shuning uchun xam davlat bunday turladigitovar va xizmatlarni ishlabchikarish vazifasini o'z zimmasiga

oladi.

Bunday tovar va xizmatlarni ijtimoiy manfaatlarni ko'zlabishlab chikarilayotgan maxsulotlarning tarkibiga kiritamiz.

Davlatning mamlakat iqtisodiyotiga aralashuvi sotsialistik konunlarni ishlab chikib borib berish, bevosita tovarlar va xizmatlarni ishlab chikarish xamd makroiqtisodiy siyosat vositalari asosida, ya'ni, byudjet-sollik, pul-kredit siyosat vositalari yordamida olib boriladi.

Davlat daromadlarini axolining turlidaromaddararjasi ga egakatlarni orasida, daromad va resurslarni saturalitarmoklar xamd axududlari o'rtasida kaytataksimlaydi. Bunda umum davlat manfaati ustivorligi doimo e'tiborga olinishi kerak.

Nazorat va muxokama uchun savollar

5. Davlatning iqtisodiyotga aralashishi zaruriyati kaysi omillar bilan belgilanadi?
6. Davlatning kaysi iqtisodiy funksiyalarini bilasiz?
7. Davlatning antimonopol siyosati moxiyatini tushuntirib bering.
8. Nima uchun resurslar va daromadlarni ijtimoiy manfaatlarni e'tiborga olib kayta taksimlash zarur?
9. Bozor tizimining ijtimoiy manfaat deb ataluvchi maxsulotlarni ishlab chikarishga munosabati kaysi?
10. Respublika xukumatining bozor iqtisodiyotiga aralashuvidan maksad nima?
11. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvini kaysi yo'nalishda takomillashtirish zarur?

Asosiy adabiyotlar

1. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti 2004, 125-134 b.b.
2. Makroiqtisodiyot. Teoriya i Rossiyskaya praktika/ Pod redaksiyey. Gryaznovoy A.G. i Dumnoy N.N. M., KNORUS, 2005., 227-257 s. s.
3. Saidova G., Shadibayev T. Makroiqtisodiyot T., IPAK «Shark» 2003, 49-51 s.s.

11-MAVZU. FISKAL SIYOSAT

Reja:

1. Fiskal siyosatning moxiyati va usullari.
2. Davlat xarajatlari multiplikatori.
3. Sollik multiplikatori.
4. Balanslashgan byudjet multiplikatori.
5. Diskret va nodiskret fiskal siyosat.
6. Byudjet takchilligi va ortikchaligi.
7. Byudjet ortikchaligini chegirib olish va byudjet kamomadini moliyalashtirish usullari.
8. O'zbekiston Respublikasi sollik - byudjet siyosati.

1. Fiskal siyosatning moxiyati va usullari.

Davlatning asosiy vazifalaridan biri iqtisodiyotni barkorlashtirish xisoblanadi. Bunday barkorlashtirishga monetar siyosat vositalari katori fiskal siyosat orkali xam erishiladi. Fiskal siyosat shuningdek, byudjet-sollik siyosati deb xam aytiladi.

Byudjet-

sollik siyosati degandano inflatsion va imishlab chikarish sharoitida iqtisodiyotni datolik bandliligi, to'lov balansining muvozanatini va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga karatilgandavlat xarajatlari va asolliklarini o'zgartirishni o'z ichiga olgan choratadbirlar tushuniladi.

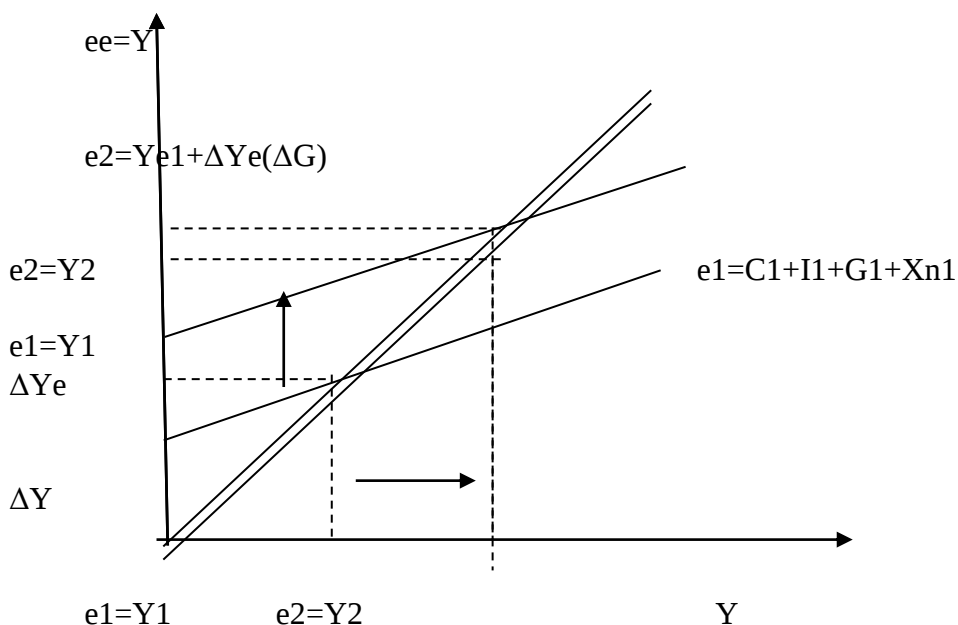
Iktisodiyot turgunlik yoki pasayish davrida bo'lgan vaziyatlarda davlat tomonidan ragbatlantuvchi fiskal siyosat-fiskal ekspansiya olib boriladi. Ya'ni, davlat kichik muddatda iktisodiyotning pasayishini muammosini davlat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish, yoxud ikkalasini bir vaqtning o'zida olib borish vaziga xalaqat beradi. Uzoq muddatda davlat xarajatlarini yuqori bo'lishi soliqlarni kamaytirish shlabchikarish omillari ningo'shigavanatijada, iktisodiy salohiyatning ko'tarilishiga olib kelish mumkin. Ammo, bunga Markaziy bank tomonidan olib boriladigan pul-kredit siyosati dan samarali foydalanish va davlat xarajatlar tarkibini makbul xolatga olib kelish horkaligi naerishish mumkin. Iktisodiyot datolik bandlik va ortik chatalabnatijasida inflyatsiya kelib chikish mumkin bo'lgan vaziyatlarda cheklovchifiskal siyosat-fiskal restriksiya olib boriladi. Cheklovchifiskal siyosat davlat xarajatlarini (G) kamaytirish yoki soliqlarni (T) oshirish yoki bo'lmasa kichik muddatda bir vaqt olib borish horkali iktisodiyotning davriy o'sishini chegalashdan iborat. Kichik muddatli davrlarda shubhtad birlartalabinflyatsiya sinikamaytiradi. Uzoq muddatli davrlarda esa yuqori soliqlar iktisodiyot dastagnasiyaga olib kelish mumkin. Bue samamlakatning iktisodiy salohiyatini izdanchikaradi. Bunga davlat xarajatlari dan samarasiz foydalanish ko'shimchaturtkibo'lishi mumkin.

2. Davlat xarajatlari multiplikatori.

Kichik muddatli davrda byudjet-soliki siyosati davlat xarajatlari, solik va balanslashgan byudjet multiplikatorlari samarasita'siri ostida bo'ladi.

$$\Delta G \uparrow \rightarrow \Delta Y_e \uparrow (\Delta Y_e = \Delta C) \rightarrow \uparrow \Delta Y (\Delta Y = \Delta C \times m)$$

Davlat xarajatlari ning ΔG mikdoriga o'sish rejalashtirgan xarajatlari ning ΔY_e mikdoriga o'sishigava umumiy xarajatlari ning egrichizik bo'yicha yuqori gasurilishiga olib keladi. Bu vaziyatda yalpi ishlab chikarish hajmi (ΔY) mikdoriga o'sadi.

22-chizma. Davlat xarajatlari o'zgarishining multiplikativ samarasi

6-mavzuda ko'rganimiz singari xarajatlardagi ozrok o'zgarish daromadlardagi undan ancha katta bo'lgan, o'zgarishni keltirib chikaradi va $\Delta Y / \Delta Y_e = 1/(1-b)$ bo'ladi (22-chizma).

$$\Delta Y = \Delta Y_e \times (1/(1-b)) = \Delta Y_e \times m$$

Solikka tortish xisobga olinmaganda yopik iktisodiyot uchun davlat xarajatlari multiplikatori va ishlab chikarishning muvozanatli xajmini kuyidagi tenglamalar sistemasini echish orkali topish mumkin:

$$\begin{cases} Y = C + I + G \\ C = a + bY \end{cases}$$

Bu erda: $Y = C + I + G$ – yopik iktisodiyot uchun asosiy makroiqtisodiy ayniyat;

Tenglamalar sistemasini Y uchun echib kuyidagi natijani olamiz:

$$Y = \frac{1}{1-b} (a + I + G);$$

Bu erda: $1/(1-b)$ – yopik iktisodiyotda solikka tortish xisobga olinmagan vaziyatda xarajatlar multiplikatori;

$(a + I + G)$ – avtonom xarajatlar;

$b = MPC$ – istemolga chegaralangan moyillik bo'lib multiplikator mikdorini belgilovchi asosiy omildir.

Solikka tortish xisobga olinganda iste'mol funksiyasi o'zgaradi va $C = a + b(1-t)Y$ ko'rinishni oladi. Bu tenglamani asosiy makroiqtisodiy ayniyatga ko'yib echsak, kuyidagi natijani olamiz:

$$Y = \frac{1}{1-b(1-t)} (a + I + G)$$

Bu erda: $1 / (1-b(1-t))$ – yopik iktisodiyotda xarajatlar multiplikatori;

t – chegaraviy solik stavkasi.

$$t = \Delta Y / \Delta T$$

Bu erda: ΔT – to'lanadigan soliklar mikdorining o'sishi;

ΔY – daromadlarning o'sishi.

Progressiv solik tizimi multiplikator samarasini yumshatadi va ishlab chikarish xamda bandlilik darajalarini barkororlashtiradi.

Solikka tortish xisobga olingan xoldagi xarajatlar multiplikatori solikka tortish xisobga olinmagan xoldagi solik multiplikatoridan ancha kichikroq mikdorga ega, chunki daromadlarga aylangan xarajatlarning bir qismi soliklarga chegirilib, muomaladan chikadi va multiplikasiya samarasini pasaytiradi. Bu ikkala formulani solishtirganda xam ko'zga tashlanadi. Shuningdek ochik iktisodiyotda oshgan daromadlarning bir qismi importga yo'naltirilishi okibatida muomaladan chikib ketishi tufayli multiplikator samarasi yopik iktisodiyotga nisbatan pastdir.

Ochik iktisodiyotda davlat xarajatlari multiplikator va muvozanatli ishlab chikarish xajmi kuyidagi tenglamalar sistemasini echib topiladi:

$$\begin{cases} Y = C + I + G + X_n \\ C = a + b(1-t)Y \\ X_n = g + mY \end{cases}$$

Agarda (2) va (3) tenglamalarni asosiy makroiqtisodiy ayniyatga ko'yib, echsak kuyidagi echimga ega bo'lamiz:

$$Y = \frac{1}{1-b(1-t)+m} (a + I + G + g)$$

Bu erda: $1 / (1-b(1-t)+m)$ ochik iktisodiyotda davlat xarajatlar multiplikatori.

3. Solik multiplikatori.

Muvozanatli daromadlar darajasiga soliklarni kamaytinish xam multiplikativ ta'sir ko'rsatadi. Soliklar mikdorini ΔT ga kamaytirsak, tasarrufdagi daromad darajasi ΔT ga oshadi. Iste'mol xarajatlari mos tarzda ΔT_x b (bu erda b-iste'molga chegaraviy moyillik) mikdorga oshadi va u rejalashtirilgan xarajatlar egri chizigini yukoriga siljitadi, milliy ishlab chikarish xajmini esa ΔU ga oshiradi.

Solik multiplikasiya samarasi davlat xarajatlari singari soliklarning bir marta o'zgarishi okibatida iste'molning bir necha bor o'zgarishiga boklik.

$$\begin{aligned} T \downarrow (\Delta T) &\Rightarrow Y_d \uparrow (\Delta Y_d = -\Delta T) \Rightarrow C \uparrow (\Delta C = b(-\Delta T)) \Rightarrow Y_e \uparrow (\Delta Y_e = b(-\Delta T)) \Rightarrow Y \uparrow (\Delta Y = b(-\Delta T)) \\ &\Rightarrow C \uparrow (\Delta C = b(b(-\Delta T)) \Rightarrow Y_e \uparrow (\Delta Y_e = b^2(-\Delta T)) \Rightarrow Y \uparrow (\Delta Y = b^2(-\Delta T)) \Rightarrow \\ &\Rightarrow C \uparrow (\Delta C = b(b^2(-\Delta T))) \text{ va x.k.} \end{aligned}$$

Demak, solik multiplikatorini kuyidagicha tasvirlash mumkin:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-b}{1-b}$$

$$\square\square\square\square\square\Delta T \quad 1-b$$

Agar davlat byujetiga barcha solik tushumlari joriy daromad–Y dinamikasiga boglik deb xisoblasak solik funksiyasi $T = tY$ – ko'rinishni oladi. Bu xolatda iste'mol funksiyasi kuyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$S = a + b(Y - tY) = a + b(1-t) Y,$$

Solik multiplikatori esa kuyidagi ko'rinishni oladi:

$$-b$$

$$m_t = \frac{-b}{1-b(1-t)}$$

$$1-b(1-t)$$

Bu erda: m_t – yopik iktisodiyot uchun solik multiplikatori.

To'lik solik funksiyasi $T = T_a + tY$ ko'rinishga ega.

T_a – avtonom soliklar (masalan, mulkka, erga soliklar).

To'lik solik funksiyasini e'tiborga olsak, iste'mol funksiyasi kuyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$S = a + b[Y - (T_a + tY)]$$

Iste'mol funksiyasining Ushbu shaklini xamda sof eksport funksiyasini xisobga olib ochik iktisodiyot uchun solik multiplikatorini xisoblasak u

$$-b$$

$$m_t = \frac{-b}{1-b(1-t)+m} \quad \text{ko'rinishini oladi.}$$

$$1-b(1-t)+m$$

Demak

soliklarni birmikdorga kamaytirilishiyoki ko'paytirilish natijasida Y aIM xajmining bundannechamar takomikdorga o'zgarishi iste'molga chegaralangan moyillik, chegaraviy solik stavkasiga va importga chegaralangan moyillik darajalariga boglik

4. Balanslashgan byudjet multiplikatori.

Ochik iktisodiyotda davlat xarajatlarini multiplikatori va solik multiplikatorini xisobga olganda muvozanatli ishlab chikarish xajmi modelini kuyidagicha bo'ladi:

$$1b$$

$$Y = \frac{1}{1-b(1-t)+m} (a + I + G + g) - \frac{T_a}{1-b(1-t)+m}$$

$$1-b(1-t)+m$$

Aytaylik xukumat o'z xarajatlarini kandaydir mikdorga oshirdi va bu xarajatlarni moliyalashtirish uchun solik mikdorini xam shuncha oshirdi.

Bunda davlat xarajatlari va avtonom soliklar miqdorlarining bir vaktning o'zida bir xil miqdorda o'zgarishi natijasida daromadlarning jami o'zgarishi ΔY miqdori quyidagiga teng bo'ladi:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-b(1-t)+m} \Delta G - \frac{b}{1-b(1-t)+m} \Delta T_a$$

Agar davlat xarajatlari va avtonom soliklar bir xil miqdorga ko'paysamuvozanatli ishlab chikarish xajmi miqdorga teng yoki undan kamroq summagacha ko'payadi.

Buni balanslashgan byujet multiplikatori deb yuritiladi.

Balanslashgan byujet multiplikatori birga teng yoki undan kichikroq bo'ladi.

Davlat xarajatlari o'zgarishidan yuzaga keladigan multiplikativ samarasolliklar pasayishidan olinadigan multiplikativ samara dan kattaroq bo'ladi.

Buxolat davlat xarajatlari daromadlar va is' temol xajmi gata'siri (soliklar o'zgarishita'siriganisbatan) kuchli ro'kekanligi o'kibatidir.

Ushbu farq fiskal siyosat vositalarini tanlashda muxim rol o'ynaydi. Agar xukumat davlat sektorini kengaytirmokchi bo'lsa, davriy pasayishni tugatish uchun o'z xarajatlarini oshirishi, inflyasiyani cheklash uchun esa soliklarni oshirishi maksadga muvofik bo'ladi.

Aksincha, fiskal siyosat davlat sektorini cheklashga karatilgan bo'lsa, davriy pasayish sharoitida soliklarni kamaytiradi, davriy ko'tarilish paytida esa davlat xarajatlarini oshirish makbul yo'l xisoblanadi.

5. Diskret va nodiskret fiskal siyosat.

Xukumatning bandlik darajasi, ishlab chikarish xajmi, inflyasiya sur'atlari va to'lov balansi xolatini o'zgartirishga yo'naltirilgan maxsus karorlarni kabul qilishi natijasida davlat xarajatlari, soliklar va davlat byudjeti koldigini maksadli o'zgartirilishi diskret fiskal siyosat deyiladi. Diskret fiskal siyosat yuritilganda iktisodiy pasayish davrida jami talabni ragbatlantirish uchun davlat xarajatlarini oshirilishi va soliklarni kamaytirilishi natijasida davlat byudjeti kamomadi yuzaga keltiriladi. O'z navbatida davriy ko'tarilish paytida byudjet ortikchaligi yuzaga keltiriladi.

Diskret fiskal siyosat iktisodiy tebranishlarni yumshatishda muxim rol o'ynasada, uning ayrim kamchiliklari mavjud. Bu, avvalam bor, vakt oraliklari bilan boglik. Ya'ni iktisodiyotda pasayish yoki inflyasion zo'rikishning paydo bo'lishi, bu xolatlarni aniklash yuzaga kelgan muammolarni xal etish uchun davlat xarajatlari va solik tushumlarini o'zgartirish borasida karor kabul qilish, bu karor bajarilishini ta'minlash jarayonlarining xar biri o'rtasida ma'lum vakt o'tadi.

Bu vakt davomida iktisodiy vaziyat o'zgaradi va ko'rilgan chora-tadbirlar ko'tilgan natijani bermasligi mumkin. Shu tufayli davriy tebranishlarni avtomatik tarzda yumshatib turish mexanizmini yaratish zarurati yuzaga keladi.

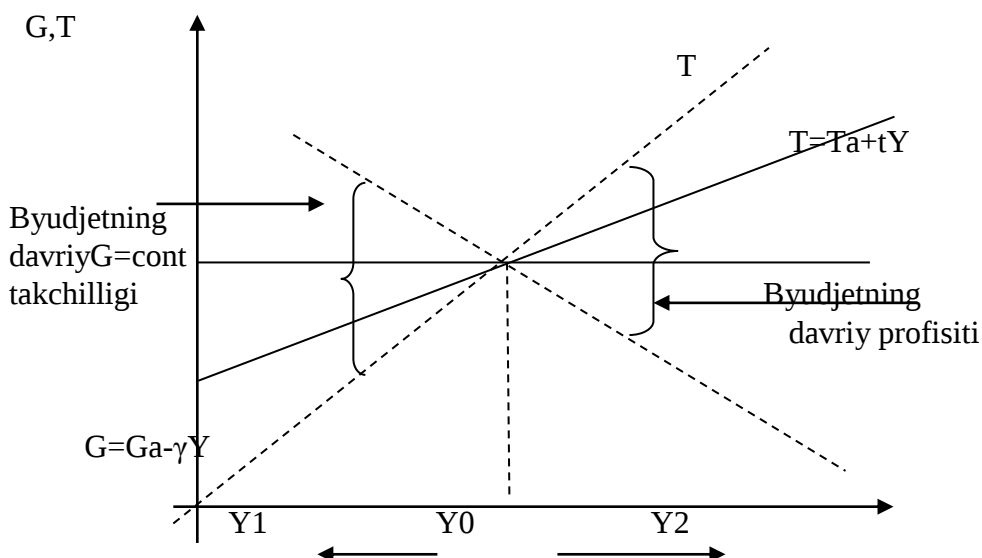
Nodiskret fiskal siyosat – davlat xarajatlari, soliklar va davlat byudjeti koldigini avtomatik o'zgartirishni ko'zda tutadi. Nodiskret fiskal siyosat o'rnatilgan barkarorlashtirgichlarga asoslanadi. Rivojlangan davlatlarda o'rnatilgan barkarorlashtirgichlari rolini progressiv solik tizimi, davlat transfertlari tizimi va foydada ishtirok etish tizimi o'ynaydi. Nodiskret fiskal siyosat davriy tebranishlarni yumshatish uchun xukumatning bevosita aralashuvini talab etmaydi. Davriy pasayish sharoitida daromadlar pasayishi tufayli solik stavkalari pasayadi. Bu esa jami talabning oshishiga, ishlab chikarishni kengaytirishga ragbatni yuzaga kelishiga olib keladi. Shuningdek pasayish davrida davlat transfertlari, jumladan ishsizlik nafakasi to'lovlari miqdori oshadi. Bu xolat xam jami talabni oshirib, jami taklif xajmini oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Iktisodiy yuksalish davrida ortikcha talab iktisodiyotga inflyasion ta'sir ko'rsatayotgan sharoitda daromadlar darajasi oshishi bilan soliklar stavkalari pasayadi va bu jami talabga cheklovchi ta'sir ko'rsatadi. Ayni paytda davlat xarajatlari (ishsizlarga nafakalar, davlat transfertlarining bir kancha turlar) xam pasayadi. Ammo nodiskret fiskal siyosat vositalari

iktisodiy tebranishlarni to'lik yumshatish imkonini bermaydi va u diskret fiskal siyosat yuritishni inkor etmaydi.

6. Byudjet takchilligi va ortikchaligi.

Iktisodiyotning o'rnatilgan barkarorligi darajasi davriy byudjet takchilligi va ortikchaligi mikdorlariga bog'lik. Davriy takchillik (ortikchalik) iktisodiy faollik pasayishi (oshishi) sharoitida solik tushumlarining avtomatik kamayishi (oshishi) va davlat xarajatlarining avtomatik oshishi (kamayishi) natijasida yuzaga keladigan davlat byudjeti takchilligi (ortikchaligi)dir.

23-chizma. Byudjet takchilligi va ortikchaligi

Davriy pasayish boskichida soliklar avtomatik pasayishi, davlat transfertlarining oshishi natijasida byudjet takchilligi kelib chikadi.

Davriy yuksalish boskichida soliklar avtomatik ko'payishi va davlat xarajatlarining kamayishi natijasida byudjet ortikchaligi paydo bo'ladi. Davlat xarajatlari o'zgaras bo'lgan sharoitda xam byudjet takchilligi va ortikchaligi mavjud bo'lishi mumkin. Davriy takchillik va ortikchalik mikdorlari solik va byudjet funksiyalari grafiklarining «tikligiga» bog'lik. Solik funksiyasi T ning egilish burchagi chegaraviy solik stavkasi t ning mikdoriga bog'lik. t kancha yukori bo'lsa T chizigi shuncha tikbo'ladi. Davlatbyudjetidanberiladigantransfertlarxajmio'zgarishiningdaromadlaro'zgarishigabog'likliginix arakterlovchiyko'effisientkanchakichikbo'lsa, G chizigixamshunchatikbo'ladi. Demakdaromadoshganisariyudjetgasolikto'lovlarioshaveradi, byudjetdantransfertto'lovlariesakamayadi.

Davlatxarajatlardaromadgabog'likbo'lmagano'zgarmasmikdorbo'lgandat kanchalikkattabo'lsa T chizigishunchatikva iktisodiyotningo'rnatilganbarkarorligidarajasixamshunchalikyukoribo'la di. Ammo iktisodiy o'sishningta'minlashvazifasi T va G chiziklariniyotikrokbo'lishinitakozoetadi.

O'rnatilganbarkarorlashtirgichlarmuvozanatli Y a MM xajmini , uningpotensialxajmidarajasiatrofidatebranishisababinito'liktugatmaydivaishlabchikarishningxark andaydarajasidamavjudbo'lishimumkin.

To'likbandliknita'minlagandiskretfiskalsiyosatyuritilishinatijasidadavlatbyudjetiningtarkibi ytakchilligi (ortikchaligi), ya'nito'likbandliksharoitidayudjetxarajatlari (daromadlari) vadaromadlari (xarajatlari) o'rtasidagifarkyuzagakeladi.

Davriytakchillikkopinchadavlatbyudjetiningxakikiytakchilligivatarkibiytakchillikfarkisifat idabaxolanadi.

7. Byudjet ortikchaligini chegirib olish va byudjet kamomadini moliyalashtirish usullari.

Davlat byudjeti kamomadini moliyalashtirish usullari:

1. Pul-kredit emissiyasi;
2. Davlat zayomlarini chikarish;
3. Davlat byudjetiga solik tushumlarini ko'paytirish.

Davlat byudjeti kamomadi pul chikarish orkali koplenganda muomalada pul massasini ko'paytirish inflyasiyaga olib keladi.

Inflyasiya darajasi oshganda Oliver-Tanzi samarasi paydo bo'ladi. Ya'ni, solik to'lovchilar tomonidan davlatga to'laydigan soliklar to'lovini atayin kechiktirish xollari yuzaga keladi. Bu esa davlat byudjeti kamomadi oshishiga olib keladi. Byudjet takchilligi tufayli davlat xususiy ishlab chikaruvchilardan tovarlar va xizmatlar sotib olsa-yu, lekin ular to'lovlarni kechiktirsa, xususiy ishlab chikaruvchilar o'z maxsulotlari narxlarini oldindan oshirib ko'yishadi. Bu esa inflyasiyaning oshishiga olib keladi.

Agar davlat byudjeti takchilligi davlat zayomlarini chikarish orkali moliyalashtirilsa, ular sotilishi natijasida pulga talab oshadi. Bu esa o'z navbatida foiz stavkasini ko'tarilishiga olib kelishi mumkin. Okibatda investisiya xarajatlari, sof eksport xajmi va kisman iste'mol xarajatlari kamayadi. Pirovardida sikib chikarish samarasi ro'y beradi va u fiskal siyosatning ragbatlantiruvchi samarasini zaiflashtirib ko'yadi.

Byudjet takchilligini moliyalashtirishning bu usuli noinflyasion usul xisoblansada inflyasiya xavfini ma'lum muddatga kechiktiradi xolos. Chunki muddati etgan zayomlarni sotib olish bilan davlat muomaladagi pul massasini ko'paytiradi. Bu esa o'z navbatida, baxolar darajasining ko'tarishiga sabab bo'ladi. Solik tushumlarini ko'paytirish byudjet takchilligini moliyalashtirishning uchinchi yo'li bo'lib, u uzok muddat talab etadigan solik isloxati o'tkazilishini talab etadi. Bu isloxotlar solik bazasini kengaytirish, solik stavkalarini kamaytirish, solik yukini ishlab chikaruvchilardan ko'prok mulk egalari va mulkdan foydalanuvchilar zimmasiga o'tkazish orkali soliklar tushumini ko'paytirishni ko'zda tutadi.

Byudjet ortikchaligini kamaytirish usullariga muomaladagi pul mablaglarini olib ko'yish va davlat karzlarini to'lash kiradi.

Davlat karzlarini to'lash nominal daromadlar va muomaladagi pul massasini oshirib, baxolar darajasining yanada oshishiga olib kelishi mumkin. Shu tufayli byudjetdagi ortikcha mablaglarni muzlatib ko'yish byudjet kamomadini pasaytirishning nisbatan noinflyasion usulidir.

8. O'zbekiston Respublikasi solik—byudjet siyosati.

Keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasida solik stavkalarini pasayishi natijasida solik tushumlari kiskarishi tendensiyasi saklanib koldi. 2004 yilda Davlat byudjeti daromadlari YaIMga 23,7%ni tashkil etdi, bu esa 2003-yilga nisbatan 0,5 foizga, 2000 yilga nisbatan 4,8 foizga kamdir (5—jadval). Bu esa iktisodiyotga solik yukining izchil kamayayotganligidan dalolat beradi.

5-jadval.

O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti daromadlari tarkibi (YaIMga nisbatan %da).

Ko'rsatkichlar	2000	2001	2002	2003	2004
Daromadlar	28,5	26,0	25,2	24,2	23,7
To'grisoliklar	7,5	7,4	6,8	6,4	6,0
Yegrisoliklar	16,0	13,5	13,8	14,0	13,8
Mulk soligi va resurs to'lovlari	2,8	2,4	1,9	2,3	2,6
Ijtimoiy infrotuzilmani	0,3	0,3	0,5	0,4	0,4

rivojlantirish uchun solik					
Boshkadaromadlar	1,9	2,4	2,2	1,1	0,9

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliyavazirligi

Yuridik shaxslar daromadlariga solinadigan soliklar stavkasini (20% -2003-yilda, 18%- 2004-yilda) va jismoniy shaxslar daromad solik stavkalarini (32%- 2003-yilda, 30%- 2004-yilda) pasaytirilishi YaIMda to'g'ri soliklar ulushini kamayishiga olib keldi. Korxonalarda solik to'lashning ixchamlashtirilgan tizimiga o'tishi okibatida YaIMda egri soliklar ulushi pasaya bordi. Mulkdan tushadigan soliklar stavkasini oshirilishi natijasida (2003-yilda 3,0%dan 2004-yilda 3,5%gacha) resurslar bo'yicha to'lovlar va mulk

6-jadval.

O'zbekiston Respublikasida Davlat byudjetining xarajatlari tarkibi (YaIMga nisbatan %).

Ko'rsatkichlar	2000	2001	2002	2003	2004
Xarajatlari	29,5	27,0	25,8	24,6	24,6
Ijtimoiy soxaga	10,4	10,2	9,8	9,3	9,3
Ijtimoiy ximoyaga	2,3	2,1	2,0	2,1	1,8
Iktisodiyot uchun xarajatlari	3,0	2,3	2,3	3,0	3,1
Markazlashtirilgan investitsiyalarini moliyalashtirish xarajatlari	6,0	5,0	4,7	3,7	2,7
Davlat xokimiyati boshkaruv va sud organlariga xarajatlari	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5
Boshqa xarajatlari	7,2	6,8	6,5	6,4	5,6

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi soligito'lovlar bo'yicha tushumlar ko'paygan (2003 yildagi-2,3%dan 2004 yilgi 2,6%gacha).

2004 yilda Davlat byudjeti xarajatlari YaIMga nisbatan (6-jadval) 24,6 foizni tashkil etdi, ya'ni 2000 yilga nisbatan 4,9 foizga kamaydi. Bu asosan ijtimoiy soxaga, ijtimoiy soxaga va markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirishga sarflangan investitsiyalarning YaIMdagi ulushi kamayishi xisobiga ro'y berdi. Bu davr mobaynida iktisodiyotga sarf kilingan xarajatlarning YaIMdagi ulushi ortishi ma'lum darajada elektrenergiyaga ta'riflarning oshishi natijasida sodir bo'ldi. Aynipaytda jismoniy va yuridik shaxslardan olinadigan solik stavkalarining, byudjet tashkilotlarida ishlovchilar ish xaklarining oshirib borilishi va kapital xajmining o'sishi orqali hlabchilar ish dinamikasi gajjobiyta'sir ko'rsatdi.

Olib borilgan izchil makroiqtisodiy siyosat natijasida davlat byudjeti takchilligi pasaytirildi va 2003, 2004 yillarda YaIM ga nisbatan 0,4 foizni tashkil etdi (1992 yilda 12 %). Bu umumiy etirof etilgan 3 % li me'yordan ancha past ko'rsatkichdir.

7-jadval.

O'zbekiston Respublikasida Davlat byudjetining bajarilish darajasi (YaIMga nisbatan %da)

Ko'rsatkichlar	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Defisit (-)	-1,0	-1,0	-0,8	-0,4	-0,4	+0,1
Profisit (K)						

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi

Byudjettakchilligiasosannoinflyasionusullarbilan,
ya'nidavlatobligasiyalarichikarishxamdaxususiy lashtirishdantushganmablaglarxisobigamoliyalashtirilmokda. Respublikamizdao'tkazilayotgansolik-byudjetsiyosatimakroiktisodiybarkarorliknita'minlabturish, ustivortarmoklarniinvestisiyalash, ta'limsoxasinijadalrivojlantirish, axoliniijtimoiyximoyakilishmaksadlarigakaratilibkelinmokda.

Kiskachaxulosalar

Fiskalsiyosat (byudjet-soliksiyosati) maksadiiktisodiyo'sish, baxolarningbarkarordarajasi, to'likbandlikvato'lovbalansibarkarorliginita'minlashdaniborat. Bu maksadlarga erishish uchun davlat xarajatlari va soliklar bilan manipulyasiya kilinadi.

Fiskal siyosat cheklovchi yoki ragbatlantiruvchi turlargabo'linadi. Ragbatlantiruvchi fiskal siyosat iktisodiyotning pasayish davrida olib borilsa, cheklovchi fiskal siyosat iktisodiyotda xaddanziyod talab tufayli inflyasiya paydo bo'lgan sharoitda olib boriladi.

Fiskal siyosat tadbirlari kiska va uzok muddatda multiplikator samarasi ta'siri ostida bo'ladi.

Davlatxarajatlarimultiplikatoriiste'molgachegaralanganmoyillikdarajasibilanto'gribogliklik ka, chegaraviysolikstavkasixamdaiste'molgachegaralanganmoyillikdarajasibilanteskaribogliklikkaega.

Davlatxarajatlarivasoliklarmikdorinibirxilmikdorgaoshirilishidaraomadlarxajminixamshun chamikdorgaoshirilishigaolibkeladi. Buxolatbalanslashganbyudjetmultiplikatoribilanizoxlanadi.

Iktisodiy pasayish paytidabyudjetningdavriy takchilligi, diskretfiskalsiyosatnatijasidaesatarkibiy takchilligiyuzagakeladi.

Byudjettakchilliginimoliyalashtirishningmakbulyo'lidavlatkimmatlikogozlarnichikarishvaularnis otishxisobigakarzolishtir.

Respublikamizdao'tkazilayotganbyudjet-soliksiyosatiiktisodiyotgasolikyukinikamaytirish, soliklarningragbatlantiruvchirolinikuchaytirish, barkaroriktisodiyo'sishgashart-sharoityaratish, yalpitalabnioshirishkabimaksadlargaakaratilgan.

Nazorotvamuxokamauchunsavollar

1. Ragbatlantiruvchivacheklovchifiskalsiyosatningkiskavauzokmuddatdagingatijalarinitushuntiribbering.
2. Davlatxarajatlariningmultiplikatorikattaligikaysiko'rsatkichlargaboglik?
3. Ochikiiktisodiyotdadaavlatxarajatlarimultiplikatorikattaligifiskalsiyosatsamaradorligigakandayta'sirko'rsatadi?
4. Solikmultiplikatorimikdorikaysiomillargaboglik?
5. Balanslashgan byudjet multiplikatorining moxiyati nimada?
6. Diskret fiskal siyosatining kamchiliklarini tushuntirib bering.
7. Byudjet takchilligi va ortikchaligi kanday paydo bo'ladi, ular kay yo'sinda tugatiladi?
8. O'zbekistonRespublikasibyudjetsoliksiyosatiningasosiyxususiyatlariniizoxlabbering.

Asosiy adabiyotlar

1. AgapovaT.A.SereginaS.F. Makroyekonomika:Uchebnik.-7-yeizd.pererab. idop.- M.:Izdatelstvo "Deloiservis", 2005. 120-146 s.s.
2. AxmedovD.K.,IshmuxamedovA.Ye., JumayevK.,DjumayevZ.A. «Makroiktisodiyot» T.: O'zbekistonYozuvchilaruyushmasiAdabiyotjamgarmasinashriyoti 2004, 111-124 b.b.
3. IvashkovkiyS.N. Makroyekonomika: Uchebnik.-2-yeizd., dop.- M.: Delo, 2002, 188-201 s.s.
4. KozirevV.M. Osnovisovremennoyekonomiki". M., "Finansiistatistika", 2005., 236 -260 s.s.
5. . Makroyekonomika. Teoriya i Rossiyskaya praktika/ Pod redaksiyey

- a. Gryaznovoy A.G. i Dumnoy N.N. M., KNORUS, 2005., 285-290 s. s.
6. Saidova G., Shadibayev T. Makroyekonomika T., IPAK «Shark» 2003, 52-61 s.s.

12-MAVZU. PUL-KREDIT SIYOSATIVABANKTIZIMI.

Reja:

1. Banklar va ularning bozor iktisodiyotidagi vazifalari.
2. Pul-kredit siyosatining maksadlari va vositalari.
3. Ochik bozordagi operatsiyalar va xisob stavkasi.
4. Majburiy zaxiralash normasi.
5. Pul -kredit siyosatining etkazish mexanizmi. Kattik va yumshok pul -kredit siyosati.
6. Pul-kredit va fiskal siyosatning'zaro boglikligi.

1. Banklar va ularning bozor iktisodiyotidagi vazifalari.

Moliya bozoridagi operatsiyalar moliya muassasalari vositasida amalga oshiriladi. Bunday muassasalarga turli xil banklar, birjalar, depozitariylar, sugurta kompaniyalari, investisiya fondlari, agentliklar va x.k.lar kiradi.

«Bank» tushunchasi kadimiy fransuzcha bang va banca so'zlaridan kelib chikkan bo'lib, «sarrof kursisi, do'koni» degan ma'noni anglatadi. Bunday tushuncha tarixchilarning taxminan 2000 yil mukaddam faoliyat ko'rsatgan bankirlar xakidagi ma'lumotlarida xam mavjud.

Pul munosabatlarining rivojlanishi banklarni yuzaga keltirgan. Bank iktisodiyot ishtirokchilarining pul yuzasidan bo'lgan alokalariga xizmat kiluvchi institut (muassasa)dir. Pul bilan boglik xizmatlarni ko'rsatuvchi tashkilotlar ko'p, ammo ularning markazida banklar turadi. O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'grisida»gi konunida, bank nima, degan savolga kuyidagicha javob topish mumkin:

Bank - tijorat tashkiloti bo'lib, bank faoliyati deb xisoblanadigan faoliyat turlari majmuini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir.

O'zbekistondagi bank tizimi O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, aksiyadorlik-tijorat banklari va xususiy banklardan iboratdir. 2005 yil 1-iyulxolatigako'raO'zbekistonRespublikasibanktizimi 29 tijoratbankinio'zichigaoldi.

Banklarpulolaminixarakatgakeltiruvchimotor - yurak, pulbilanbo'ladiganxisob-kitoblarniamalgaoshiradi. Xammapulto'lovlari (transfertlar) banklarorkalio'tadi. Banklarkuyidagiishlarniamalgaoshiradi:

- pul va kimmatli buyumlarni omonatga olib, saklab beradi;
- pulbilanbo'ladiganxisob-kitobopresiyalarini, xususan, pulto'lash ishlarinibajaradi;
- □chet el valyutasini sotadi va sotib oladi;
- o'zko'lidagipulnikaytarish, foizlilikvamuddatlilikshartibilanunga (muxtojlarg) karz (ssuda)gaberadi, ya'ni, kreditbilanshugullanadi;
- o'zputigaaksiyasotibolib, uniboshkasoxagajoylashtiradi;
- biznes yuzasidan maslaxat beradi va xokazo.

Bank ishi pul olamida bo'ladigan biznesdir. Bank biznesi foyda topish maksadida yuritiladi.

Markaziy bankning monopollik mavkei uning mamlakatdagi pul va pirovard natijada iktisodiy barkarorlik uchun aloxida javobgar ekanligi bilan chambarchasboglik.

O'zbekistonRespublikasiMarkaziybankiningboshmaksadivaasOSiyvazifalarikuyidagilar:

“Markaziybanningboshmaksadimilliyvalyutaningbarkarorliginita'minlashdaniborat.

Asosiy vazifalari:

Monetarsiyosatni xamdavalyutanitartibgasolishsoxasidagisiyosatnishaqllantirish, kabul qilish va amalga oshirish;
Kazbekiston Respublikasidaxisob-kitoblarning samaralitizimini ta'skil etish va ta'minlash;
Banklar, kredit uyushmalari va garovxonalar faoliyatini lisensiyalash xamda tartibgasolish, banklar, kredit uyushmalari, garovxonalarni nazorat qilish, kimmat baxokogozlar blankalari ishlab chikarishni lisensiyalash;
O'zbekiston Respublikasining rasmiy oltin valyuta rezervlarini, shu jumladan kelishuv bo'yicha xukumat rezervlarini saqlash va sarrafetish;
Davlat byudjetikasajrosini Moliyavazirligibilan birgalikda ta'skil etishdan iboratdir"
Tijorat banklari Markaziy bankda o'z kismu muddatli va o'rtamuddatli majburiyatlaridan muayyan foiz xajmida eng kam zaxiradebyutiladigan foizsiz omonatlarni saqlashga majbur.
Markaziy bank banklar faoliyatini nazorat qilishda o'zining mintakaviy bo'linmalari orqalik kredit muassalaridan majburiy ravishda axborot, oylik xisobot va illik yakuniy balans ma'lumotlarini takdim etish asosida katta nashadi.
Kredit muassasalarining bo'ysinishiga karab bank konunchilik xamda kredit tizimining pastdan yukoriga tomon tarkibi yuzilishiga muvofiq tarzda bank tizimini ikkiasosiy: bir boskichli va ikki boskichli turga ajratish mumkin.

Bir boskichli bank tizimida oirasidabarcha kredit muassasalari, jumladan, Markaziy bank xam, yagona boskichli daturadixamdami jozlarga kredit xisob xizmatiko'rsatishdabir xil vazifalarni bajaradi.

Ikkiboskichli tizimda banklarni o'rtasidagi zaromunosabatlar bo'yiga (vertikal) va eniga (gorizontal) yo'nalishlarida tuzilishiga asoslanadi. Vertikal – raxbarlik kiluvchi, boshkaruvchi markaz xisoblangan Markaziy bank bilankuyibo'ginlar – tijorat va ixtiloslashgan banklarni o'rtasidagi bo'ysunish munosabatlari, gorizontal-turlik uyibo'ginlarni o'rtasidagi teng xukuklik sheriklik munosabatlari tushuniladi.

2. Pul-kredit siyosatining maksadlari va vositalari.

Pul-kredit siyosati deganda, to'lik bandlik sharoitida yalpi milliy maxsulotni ishlab chikarishga inflyasiyaning ta'sirini kamaytirish yoki bartaraf etish maksadida muomaladagi pul mikdorini o'zgartirishga karatilgan chora-tadbirlar tushuniladi. Pul kredit siyosati davlat tomonidan belgilanadi va uni Markaziy Bank amalga oshiradi. Uning yordamida xar kanda davlat mamlakatda iktisodiy barkarorlikni ta'minlash vazifasini xayotga tadbik etadi.

Pul kredit siyosatini amalga oshirishning pirovard maksadlari iktisodiy o'sish, to'lik bandlikni, baxolarning xamda to'lov balansining barkarorligini ta'minlashdan iborat.

Bu maksadlarga erishish uchun milliy valyutani muomaladagi pul massasi, foiz stavkasi va milliy valyuta almashinuv kursining optimal kattaliklarini ta'minlab turish zarur bo'ladi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun Markaziy Bank kator vazifalardan foydalanadi.

Pul-kredit siyosatining uchta asosiy vositasi ajratib ko'rsatiladi:

1. Xisob stavkasi;
2. Majburiy zaxiralar normasi;
3. Ochik bozordagi operatsiyalar.

Markaziy bank ular yordamida pul yoki asosan bank depozitlari ko'rinishidagi pul massasiga yoki foiz stavkasiga ta'sir o'tkazadi, taklifini o'zgartiradi va shular orkali pul-kredit muomalasini tartibga solib turadi.

3. Ochik bozordagi operatsiyalar va xisob stavkasi.

Ochik bozordagi operatsiyalar – Markaziy bank tomonidan davlat obligatsiyalarini (kimmatli kogoszlarni) tijorat banklari va axolidan sotib olish va ularga sotish bo'yicha operatsiyalardir. Markaziy bank tijorat banklaridan yoki axolidan bu kimmatli kogoszlarni sotib olar ekan, tijorat banklari zaxiralari sotib olingan obligatsiyalar mikdori xajmida ko'paytiradi. Bu zaxiralar pul bazasiga kiradi, ya'ni yukori kuvvatli pullar bo'lganligi uchun pul taklifi multiplikativ ko'payadi. Markaziy bank tijorat banklari va axoliga obligatsiyalarni sotish bilan zaxiralarni xamda tijorat banklarining kredit berish kobiliyatini kengaytiradi. Bu xolda pul taklifi kiskaradi.

Xozirda xamma mamlakatlarda pul mikdorini tartibga solishda ochik bozordagi operatsiyalarni, ya'ni davlat kimmatli kogoszlarini taklif kilish usulidan keng foydalanilmokda. Ushbu operatsiyalarni Markaziy bank asosan nufuzi katta banklar guruxi bilan birgalikda amalga oshiradi.

Pul bozorida muomalada pul mikdori ortikchaligi mavjud deb faraz kilamiz. Tabiiyki, Markaziy bank ortikcha pul massasini kamaytirishga xarakat kiladi. Buning uchun, o'zida mavjud bo'lgan o'zining kimmatli kogoszlarini u ochik bozorda axoli va banklarga taklif etadi, ular esa uni xarid kila boshlaydilar. Davlat kimmatli kogoszlarini (sotish yoki xarid kilish yo'li bilan) taklifi oshib borgan sari, unga bo'lgan baxo pasayadi, o'z navbatida, unga bo'lgan foiz (ya'ni, kimmatli kogoszlarni sotib olganlarga foiz shaklidato'lanadigan xak) oshadi, bu esa ungabo'lgantalabni oshiradi. Banklar va axoli kimmatli kogoszlarni ko'prok xarid kilab oshlaydi, pirovard natijada banklarning zaxiralari kiskaradi, o'z navbatida, bu xol pul taklifining bank multiplikatori gata teng nisbatda kiskarishiga, shuningdek, bank zaxirasiga pul taklifining ortishiga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki xam pul kredit siyosatini yuritishda bu vositalarning rolini keskin oshirishni maksad kilib olgan.

Pul - kredit siyosatini amalga oshirishning muxim vositalardan biri – bu, xisob stavkasi siyosatidir. Xisob stavkasi yoki kayta moliyalash stavkasi deb Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beriladigan ssudaning foiz stavkasi tushuniladi. Bu ssudalarni tijorat banklari ayrim ko'zda tutilmagan zarurat tugilganda va moliyaviy axvoli mustaxkam bo'lgan xollardagina oladilar. Xisob stavkasining pasayishi bilan tijorat banklarida Markaziy bankdan ko'shimcha zaxiralarni olish imkoniyatlari kengayadi. O'z navbatida, bu tijorat banklarining zaxiralardan yangi kreditlar berish bilan pul taklifini ko'paytiradi. Yana shunday xollar mavjudki, Markaziy bank xisob stavkasini ko'tara borib, tijorat banklari tomonidan ko'shimcha zaxiralarni olish yo'lidagi to'siklarni biroz ko'targanday bo'ladi va kreditlar berish bo'yicha ularning faoliyatini pasaytiradi, shu yo'l bilan pul taklifini cheklaydi. Agar ushbu stavka past bo'lsa, unda tijorat banklari ko'prok kredit olishga xarakat kiladilar. Natijada banklarning ortikcha zaxiralari ortib boradi va muomaladagi pul massasi mikdorining oshib borishiga olib keladi. Agarda xisob stavkasi mikdori yukori bo'lsa, unda banklar kamroq kredit olishga, olganlarini esa kaytarib berishga xarakat kiladilar, pirovard natijada ortikcha bank zaxiralari kiskaradi, muomaladagi pul mikdori kamayadi.

Bu ko'rsatkichlar darajasi turli mamlakatlarda iktisodiy vaziyatga karab turlicha maksadda bo'ladi. Masalan iktisodiyotda turgunlik elimentlari ko'ringach investitsiyalarni ko'llab kuvvatlash va umuman iktisodiy faollikni oshirish uchun AKSh Federal zaxira tizimi xisob stavkasini 2002 yilda bir foizgacha kiskartirdi. O'zbekiston Respublikasida kaytam moliyalashtirish stavkasi 2001 yilda o'rtacha 26,8 %, 2003 yilda o'rtacha 27,1 %, 2004 yilda o'rtacha 18,8 foizni tashkiletgan bo'lsa 2004 yilning dekabroyidan 16 foizgacha tushirildi.

Amaliyotda, davlatlar xisob stavkasi siyosatini ochik bozordagi operatsiyalar siyosati bilan muvofiklashtirilgan xolda olib borishga xarakat kiladilar.

4. Majburiy zaxiralash normasi.

Pul-kredit siyosatini yuritish vositalaridan yanabiri – bu, majburiy bank zaxira me'yori o'zgartirish siyosatidir. Majburiy zaxiralar – bu, kredit

maksadlari uchun ishlatilmaydigan bank omonatlarining bir kismidir.. Zaxira normasi ikki asosiy funksiyani bajaradi: bank likvidligini joriy tartibga solish uchun sharoit yaratadi va kredit emissiyasini cheklaydi. Markaziy bank tijorat banklari Markaziy bankda ushlab turishga majbur bo'lgan zaxiralarning eng kuyi normasini o'rnatadi va shu vosita yordamida ular kreditlash kobiliyatiga, imkoniyatiga ta'sir etadi. Bu me'yor kanchalik yukori bo'lsa, ortikcha zaxiralar shunchalik kam va tijorat banklarining kredit berish yo'li bilan «pullarni barpo etish» kobiliyati past bo'ladi. Ilk majburiy zaxira normalari AKSh da 1865 yilda joriy kilingan edi. Agar Markaziy bank majburiy bank zaxirasini kamaytirs, ortikcha bank zaxiralari ortadi, bu esa pul taklifining multiplikasion ortishiga olib keladi. Masalan, ushbu me'yor 25 % bo'lsa, unda bankka ko'yilgan 800 so'mdan 200 so'm majburiy bank me'yori tashkil etadi. Bunda bank fakat 600 so'mni karzga berishi mumkin bo'ladi. endi faraz kilaylik, me'yor 10 % ga tushiriladi, unda bank 720 so'mni karzga berish imkoniyatiga ega bo'ladi va boshlangich pul taklifini 720 so'mga oshiradi.

Majburiy bank zaxirasi me'yori ko'tarish yordamida pul taklifini kamaytiradi. Zero, bu banklarning ortikcha bank zaxiralari kiskarishiga olib keladi. Pul-kredit siyosatini o'tkazishda bu vosita butun bank tizimining asoslariga ta'sir etadi. Turli mamlakatlarda ko'llanilayotgan majburiy zaxira normalari turlichadir. Yukori inflyasiya darajasi sharoitida Janubiy Koreyada bu norma -100 foiz bo'lgan bo'lsa, Italiyada -25 foizni, Yaponiyada bor yo'gi -2.5 foizni tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasida majburiy zaxiralashnormasikeyingio'nyildavomidasezilarlidarajadakamaydi (8-jadval).

8-jadval.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining majburiy zaxiralashnormasi

Amalkilishs anasi	Muddasizvamuddati 3 yilgachabo'lgandepozitl arbo'yicha	3 yildanortikmuddatlidepozit larbo'yicha	Xorijiyvalyutadagidepozit larbo'yicha
01.06.1996 y. gacha	30%	10%	0%
01.06.1996 y.dan	25%	10%	0%
01.12.1997 y.dan	20%	10%	0%
01.03.2000 y.dan	20%	20%	0%
04.07.2004 y.dan	20%	20%	0%
01.02.2005 y.dan	15%	15%	5%

Manba: . ekonomika Uzbekistana., Informasionno -analiticheskii byulleten za yanvar-mart 2005., 2005.-iyun., s.13.

Bundaypasayishpulmultiplikatoriningkattalashishigavaalbattaiktisodiyotdapultaklifi ningko'payishigaolibkeladi.Tijoratbanklariortikcharezervlariningko'payishiularningaktivoperasi yalariniko'paytiriadivabuiktisodiyotningrealsektoririvojlanishigaijobiyta'sirko'rsatadi.

Pul kredit siyosati vositalari albatta aloxida-aloxida ishlatilishi shart emas. Aksincha ko'pincha bir necha vosita birdaniga ko'llanilishi, ya'ni kompleks siyosat o'tkazish amaliyotda tez-tez uchraib turadi.

Xo'sh, pul-kredit siyosatining okibatlarini qanday? Davlat tomonidan amalga oshiriladigan pul-kredit siyosati YaIM, bandlik va baxolar darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Faraz kilaylik, iktisodiyotda ishlab chikarish kiskarmokda va ishsizlar soni ortib bormokda. Bunday sharoitda davlat Markaziy bank orkali pul taklifini biz yukorida ko'rib chikkan vositalar yordamida oshirishga xarakat kiladi. Natijada pul taklifi o'sadi, foiz stavkasi esa kamayadi. Bu esa

investisiyalarga bo'lgan talabni oshiradi va o'z navbatida, YaIM mikdorining ko'payishiga olib keladi. Bu bilan davlat ma'lum davrda o'z maksadiga erishadi, ishlab chikarishning orkaga ketishi to'xtaydi, ishsizlar soni kamayadi, jamiyatning daromadlari esa oshadi.

Pul-kredit siyosatining okibati to'grisida gapirganda, bu siyosatning kiska muddatli va uzok muddatli okibatlarini farklash kerak. Agarda kiska muddatli davrda davlat pul taklifini oshirilishi natijasida YaIM mikdori o'sishini ragbatlantirilgan xamda ma'lum darajada samaradorlikka erishilgan bo'lsa, uzok muddatli davrda bu choralarning samaradorligi pasayishi mumkin.

5. Pul -kreditsiyosatining etkazish mexanizmi. Kattikvayumshokpul -kreditsiyosati.

Pul-kreditsiyosatiasosidaiktisodiyotgapul-kreditsiyosatiningta'siretishjarayonlarinio'rganuvchipunlazariyasiyotadi. Ushbunazariyagaikkixilyondashuvchiiktisodchilaro'rtasidako'pyillardanberitortishuvlarbo'libkel mokda.

Bularganeokeynschilarnazariyasivazamonoviypulmikdorinazariyasitarafdorlarinikiritamiz. XarikknazariyatarafdorlarixampultaklifiningnominalYaIMgata'siriniinkoretmaydilar, ammobuta'sirningaxamiyatigaxarxilbaxoberadilar. Keynschilarfikricha,
monetarsiyosatyuritishdafoizstavkasidarajasigaasoslanishi, monetaristlarfikrichaesa,
pultaklifiningdarajasigaasoslanishilozim.

Keynschilarbozoriktisodiyotinitartibgasolishdadavlataralashuvishartdebxisoblashadi, monetaristlaresauniortikchadebxisoblaydilar.

KeynschilarpultaklifiningYaIMgata'sirini kuyidagiketma-ketlikdaamalgaoshadidebxisoblashadi:

- pultaklifiningo'zgarishifoizstavkasiningo'zgarishigaolibkeladi;
- foizstavkasiningo'zgarishio'znavbatida, investisiyalargabo'lgantalabningo'zgartiradi;
- investisiyalargatalabo'zgarishiyalpitalab (yalpixarajatlarningo'zgarishigaolibkeladi;
- yalpitalabningo'zgarishiishlabchikarishxajmiga (YaIMga) ta'siretadi.

Monetaristlaresapulmikdoriningo'zgarishibilanYaMMo'zgarishio'rtasidayakinrokalokamavjud; ya'ni, pulmikdoriningo'zgarishibevositaYaMMo'zgarishigaolibkeladidebxisoblashadi. Buniularpulningmikdoriynazariyasitenglamasibilanizoxlaydilar.

Aynipaytdamonetaristlarpulningaylanishteizliginibarkarordebxisoblaydilar, keynschilaresa, aksincha, bekarordeydilar.

Xozirdamavjudbo'lganmonetaristiksiyosatningmodellaribuikkuyondashuvnisintezkilgan, ya'ni, buyondashuvlarningijobiyjixatlariniko'shib, o'zidaaksettiradi. Pulkreditsiyosatininguzokmuddatlimaksadlarigaerishishuchunmonetaristikyondashuvko'prokishl atiladi.

Shubilanbirgakkismuddatlidavrlardaesadavlatfoizstavkasigata'siretishusulidanvozkechmaydi. .

MarkaziyBankbirkvaktningo'zidaxampulmassasini, xamfoizstavkasinio'zgartirmasdanushlabturaolmaydi.

Pulgatalabo'sganxolatlardamaksadfoizstavkasiningbarkarorlignita'minlashbo'lsaMarkaziyBank pultaklifinioshirishgamajburbo'ladi. Butadbiryumshokpulkreditsiyosatidebyuritiladi.

Pulmassasiningko'payibketishigayo'lko'ymaslikuchunpultaklifinicheklashsiyosatini ko'llashfoizstavkasiningko'tarilishigaolibkeladivabusiyoatkattikpulkreditsiyosatidebyuritiladi.

Agarpulgatalabinflyasiyatasiridako'paysakattikpulkreditsiyosatini ko'llashmaksadgamuvofi kbo'ladi.

Mabodapulgatalabishlabchikarishvadaromadlarningo'sishiokibatidaoshsayumshokpulkreditsiyos atiniko'llasho'rinlidir.

6. Pul-kredit va fiskal siyosatningo'zaro boglikligi.

Pulkreditsiyosatinigishlabchikarishxajmigata'siribirinchiparagrafdata'kidlanganidekpultakl ifio'zgarishiningfoizstavkasidarajasiga,

foizstavkasio'zgarishiningesainvestisiyaxarajatlarixajmiga (bubilanyalpixarajatlarxajmigaxam) vayalpixarajatlaro'zgarishiningishlabchikarishya'niyalpitaklifxajmigata'siriko'rinishidaboskichma - boskichro'yberadi. Foizstavkasiningpultaklifio'zgarishigatasirchanligi, yokiinvestisiyaxarajatlariningfoizstavkasio'zgarishigatasirchanligipastbo'lishipulkreditsiyosatini amalgaoshirishdamuammolarnikeltiribchikaradi.

Pul-kredit siyosati fiskal va savdo siyosatlari bilan chambarchas bog'lik. Agarda Markaziy bank kayd kilingan valyuta kursini saklab turishni maksad kilib ko'ysa mustakil (ichki) pul siyosatini olib borish mumkin bo'lmay koladi. Chunki almashinuv kursini ta'minlab turish uchun valyuta zaxiralarini ko'paytirib yoki kamaytirib turish iktisodiyotda pul xajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pul-kredit va fiskal siyosatlarni muvofiklashtirish bilan bog'lik kiyinchiliklar xam mavjud. Agarda xukumat iktisodiyotni davlat xarajatlarini oshirish orkali ko'llab-kuvvatlashni amalga oshirmokchi bo'lsa, uning muvaffakiyatli amalga oshishi ko'prok pul-kredit siyosatining xarakteriga bog'lik. Chunki, bu mo'ljallanayotgan xarajatlar kimmatli kogo'zlar (ya'ni, obligasiyalar)ni chikarish evaziga amalga ohsa, pulga bo'lgan talab oshadi va natijada esa foiz stavkalari ko'tariladi. Bu esa investisiya xarajatlarining kamayishiga olib keladi. Yoki Markaziy bank xukumatning yukoridagi siyosatini ko'llab-kuvvatlash uchun pul taklifini ma'lum miqdorda ko'paytirsam, pul kadsizlanishi mumkin.

Umuman, barkaror pul-kredit siyosati xukumat tomonidan olib boriladigan fiskal siyosatga xamma vakt xam mos kelavermaydi.

Kiskacha xulosalar

Banktizimi Markaziy bank vatijorat banklarini o'zichiga oladi. O'zbekiston Respublikasida ikki boskich lib bank tizimi shakllangan.

Markaziy bannings bosh maksadimilliy valyutaning barkarorligin ta'minlashdan iborat.

Pulkreditsiyosatini amalgaoshirishning pirovard maksadlari iktisodiy o'sish, to'lik bandlikni, baxolarning xam dato'lov balansining barkarorligin ta'minlashdan iborat.

Pul-kreditsiyosatini amalgaoshirishda foizstavkasi, majburiy zaxiralash normasi va ochik bozordagi operatsiyalar kabivositalardan foydalaniladi.

Ochik bozordagi operatsiyalar pul-kreditsiyosatining eng progressiv usul bo'lib, uniko'llash ko'lamini ortib boradi.

O'zbekiston Respublikasida majburiy zaxiralash normasi vakaytamoliyalash stavkalarika mayti ribborilayotganligi, pul-kreditsiyosatining nisbatanyumshatilayotganligidandalolat beradi. Bu inflyasiya sur'atlarining jilovlanganligi tufayli mumkin bo'ldi va investisiyalar, yalpi talab xajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Nazorat va muxokama uchun savollar

1. Markaziy bank vatijorat banklarifunksiyalarini tushuntirib bering.
2. . Pul-kreditsiyosatining asosiy maksadivavazifalarinimalardan iborat?
3. . Ochik bozordagi operatsiyalarning pultaklifigata'sirimexanizmini tushuntirib bering.
4. . Kaytamoliyalash stavkasining o'zgartirilishipultaklifigakanday ta'sir etadi?
5. . Majburiy zaxiralash normasi kaysi maksadlarda ko'llaniladivauning pasaytirilishi oqibatlarikanday?
6. . Pul-kreditsiyosatining etkazish mexanizmini tushuntirib bering.
7. Yumshok vakattik pulkreditsiyosati tushunchalariga izoh bering.
8. Fiskal va pul-kreditsiyosatinimuvofiklashtirishning muximliginimalar bilan izohlanadi?

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A. Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik. - 7-ye izd. pererab. idop. - M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 168-190 s.s.

2. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasining nashriyoti 2004, 125-133 b.b.
3. Kozirev V.M. Osnovisovremennoy ekonomiki". M., "Finansiistatistika", 2005., 221-226 s.s.
4. Saidova G., Shadibayev T. Makroyekonomika T., IPAK «Shark»/ 2003, 42-48 s.s.
5. Tarasevich L.S., Grebnikov P.I., Leusskiy A.I. Makroyekonomika: Uchebnik. - 5-ye izd. , M.: Yurayt-Izdat, 2004., 371-384 ss..

13-MAVZU. IKTISODIYO'SISH MODELLARI

Reja :

1. Iktisodiy o'sish tushunchasi va o'lchanishi.
2. Iktisodiy o'sishga omillari va tiplari
3. Iktisodiy o'sishning keynscha modellari.
4. R.Solouning neoklassik modeli.

Yalpitalab-

yalpitaklifimodeliyordamidamakroikisodiyjarayonlarnitaxlilkilarekanmizkiskadavrdarealYaIMni oshirishimkoniyatlariyalpitaklifningvertikalkesmasibilanchegaralanganligimuammosigaduchkeldik.

To'likbandlilikdarajasigaerishilgandanso'ngrealYaIMxajminibundankeyingiko'paytirishuchunya lpitaklifegrichiziginio'nggasiljishigaerishishimiz,

ya'nifoydalanilayotganresurslarmikdoriniko'paytirishimizzarur.

“Agariktisodiyotningkiskamuddatlloxolatiko'prokyalpitalabbilanbelgilansa , uzokdavrgaiktisodiyotningrivojlanishiko'prokishlabchikarishimkoniyatlaribilanbelgilanadi. Shusababliiktisodiyo'sishnimodellashtirishdadikkatmarkazidarealsektorturadi”*

Iktisodiyo'sishto'likbandliliksharoitigamoskeluvchipotensialishlabchikarishdarajasiniuzok muddatliko'payishitendensiyasinianglatadi.

Iktisodiyo'sishjamitaklifningo'sishiniyokiboshkachaaytganimizda, xakikiyvapotensialYaIMxajminingoshishinibildiradi.

Iktisodiyo'sishnafakatmamlakatrealдарomadlariningo'sishi, shuningdek, jonboshigato'grikeladiganrealдарomadlarningo'sishinixamanglatadi.

Shusabablixamiktisodiyo'sishikkixilusulbilano'lchanadi.

Birinchiusuldaiktisodiyo'sishrealYaIMnio'tgandavrganisbatano'zgarishisifatidaaniklanadi vamamlakatningumumiktisodiyimkoniyatlaridinamkasinianiklashuchunishlatiladi.

Ikkinchiusuldaiktisodiyo'sishaxolijonboshigato'grikeladiganrealYaIMningo'tgandavrganis batano'zgarishisifatidaaniklanadi.

Iktisodiyo'sishnazariyasivamodellaridaYaIMo'rnigaSIM, YaAMD, SMDko'rsatkichlaridanxamfoydalanilishimumkin.

Iktisodiy nazariyadaiktisodiyo'sishdaromadlarnikandaynisbatlardaiste'molvainvestisiyalargabo' linishigaboglikdebkaraladi.

Iste'molxajmidinamikasiiktisodiyotningprovardmaksadinivayashashdarajasioshishinibildirsa, investisiyalaxajminingo'zgarishiresursimkoniyatlariningo'sishivatexnikyangiliklarningmoddiyla shishinianglatadi. Iste'molvainvestisiyao'rtasidaetarlichamukobillikmayjud, chunki, joriyiste'molmikdoriningoshishiinvestisiyalarningdaromaddagiulushinipasaytirishiktisodiyo'sishi mkoniyatlarinikiskartiradi.

Iktisodiyo'sishrealkattaliklarda, kiyosiybaxolardao'lchanadi..

Xarbirmamlakatiktisodiyo'sishgaintiladi, chunkiiktisodiyo'sish, birinchidan, milliymaxsulotxajmivadaromadningko'payishiga, ikkinchidan, resurslardansamaralifoydalanishga, uchinchidan, yangi-xo'jalik, yangiextiyojlarvaimkoniyatlarningpaydobo'lishiga, yangi-to'rtinchidan, xalkarobozorlardamamlakatobro'siningoshishigaolibkeladi.

14.2. Iktisodiyo'sishgaomillarivatiplari

Realishlabchikarishxajmlarininguzokmuddatlio'sishisur'atlarini, ko'lamlarini, samaradorligivasifatioshishinibelgilovchixodisavajarayonlariktisodiyo'sishomillarideyiladi.

*Тарасевич Л.С., Гребников П.И., Лусский А.И. Макроэкономика: Учебник.- 5-е изд. , испр. и доп. –М.: Юрайт-Издат, 2004, 520.с.

Iktisodiyo'sishomillariikkiguruxgaajratiladi.
Birinchiguruxomillariixtisodiyo'sishnifizik (ashyoviy) jixatdanta'minlaydi.
Buguruxgaishlabchikarishomillarikiritiladi:

- tabiiyresurslarsonivasifati;
- □mexnatresurslarisonivasifati;
- □asosiykapitalxajmi;
- □texnologiyalarvaishlabchikarishnitashkil etish;
- jamiyatdatadbirkorlikmalakalariningrivojlanishi darajasi..

Ikkinchiguruxgaomillarijamiyatdagiiktisodiyo'sishpotensialiniyuzagachikarishimkoniniber uvchiomillar – talabvataksimotomillari bilvositaomillar) kiritiladi:

- bozorningmonopollashuvidarajasinipasayishi;
- iktisodiyotdagisolikmuxiti;
- kredit-banktizimisamaradorligi;
- iste'mol, investisiyavadavlatxarajatlarningo'sishi;
- yeksportxajminingo'sishi;
- iktisodiyotdaishlabchikarishresurslarinikaytataksimlashimkoniyatlari;
- daromadlarnitaksimlashningshakllangantizimi.

Agaro'sishko'shimchaesurslarnijalbetishxisobigata'minlansavajamiyatdagiresurslardanfoydalanishningshakllangano'rtachasamaradorligidarajasinioshirmaekstensiviktisodiydebataladi.

ekstensiviktisodiyo'sishyangiikorxonalar, yo'llar, elektrostansiyalarkurish , yangierlarnio'zlashtirish,

mexnatvatabiiyresurslarniko'shimchajalbetishkabilarxisobigata'minlanadi.

Ammoburesurslarningcheklanganligirivojlanishningma'lumbirboskichidaekstensiviktisodiyo'sishimkoniyatlarinikamaytiradivauniziddiyatlikilibko'yadi.

YaIMningo'sishiiktisodiyotdabandbo'lganlarsonidanyukorisur'atgaegabo'lsaintensivixtisodiyo'sishro'yberadi.

“Iktisodiyo'sishningintensivtipiishlabchikarishsamaradorliginingoshishigaboglik. Ufoydalanilayotganresursbirligigato'grikeladiganmaxsulotishlabchikarishniko'paytirishni, ishlabchikarishningtexnikxususiyatlarini yaxshilashniko'zdatutadi.

Bundayjaryonlarnamoyonbo'ladi:

- fanvateknika'yutuklaridanfoydalanishvaishlabchikarishniyangilashda;
- xodimlarmalakasinioshirishda;
- ishlabchikarilayotganmaxsulotsifatinioshirish, assortimentiniyangilashda”*

Iktisodiyo'sishningbuikkitipisofxoldaro'ybermaydi.

Iktisodiyo'sishunita'minlashdagiintensiviyokiintensivomillarningulushidarajasigakarabko'prokekstensiv, yokiko'prokintensivbo'lishimumkin.

14.3. Iktisodiyo'sishningkeynschamodellari.

Iktisodiyo'sishmoldellariyalpiishlabchikarishninguzokmuddatliko'payishitaklifomillariga tayanganxoldataxiletishimkoniniberadi.

Boshkaiktisodiymodellarsingariiktisodiyo'sishmodellarixamrealjarayonlarniabstraktvasoddalashganko'rinishda, shartlitarzagrafiklardavatenglamalardaaksettiradi.

Iktisodiyo'sishningkeynschavaneokklassikmodellarimavjud.

Keynschamodellarningmoxiyatikuyidagicha:

*Макроэкономика. Теория и Российская практика/ Под редакцией
Грязновой А.Г. и Думной Н.Н. М., КНОРУС, 2005., 187-188 с.с.

▪ ularning barchasi Keynesning yalpi talab to'g'risidagi boshqoyasiga tataynadi.
 Ya'ni ularni tuzishda mualliflari ktisodiyotni uzoq muddatli mutanosib rivojlanishining xalkiluvchisiga
 rtiyalpitalabni oshirish deb qarashgan;

▪ iktisodiy o'sishning asosiy omili investisiyalar xisoblanadi,
 boshka ishlabchikarish omillari e'tiborga olinmaydi;

Keynscha iktisodiy o'sish modelida sodda rogi 40-yillarda e. Domar tomonidan taklif etilgan
 model xisoblanadi.

Keyns o'z taxlilida investisiyalarni yalpi talabgata sirinikrganganio'ldaa,
 yalpi talabgata siriniko'ribchikmaydi.

Undan farkli tarzda Domar modelida mexnat bozorida o'tirik chataklif mavjud,
 bu xalarni barkaror xolatida ushlab turadi, investisiya lag «0» gateng,
 kapital kuyilmalarning chegaraviy unumdorligi doimiydebolinadi.

Ye. Domar investisiyalarni xam talab xam talab fomalideb karaydi.

Ya'ni investisiyalarni fakat multiplikativ ta'sir ko'rsatib yalpi talabni oshiradi,
 balki ishlabchikarish kuvvatlarini yuzagakeltirib, ishlabchikarishni rivojlantiradi,
 tovarlarni talabini oshiradi. Shunday ekan,
 yalpi talabning o'sishi yalpi talabning o'sishiga teng bo'lishi uchun investisiyalarni kandayo'lishi kerak
 degan savol paydo bo'ladi.

Busavolga javob topish uchun Domar uchun tenglamani o'z ichiga olgan tenglamalar sistemasini tuzdi:

- 1) talab tenglamasi;
- 2) talab tenglamasi;
- 3) talab va talab tengligini ifodalovchi tenglama.

1.

Talab tenglamasi da investisiyalar ishlabchikarish omillarining kanchagako'shimchao'sishini ko'rsat
 adi. Agar berilgan sharoitda investisiyalar lo'ssa, yalpi ishlabchikarish ΔK mikdorga o'sadi:
 $\Delta Y_s = \Delta K \alpha$, ΔK investisiyalar xisobigata minlangan ligi uchun tenglikni:
 $\Delta Y_s = I \alpha$ deb yozish mumkin., bunda α – kapital kuyilmalar (investisiyalar)ning chegaraviy unumdorligi. Agar bir yil da yalpi ishlabchikarishni 1 mlrd.
 so'mga oshirish uchun 4 mlrd so'm investisiya talab etilsa $\alpha = 0,25$ bo'ladi.
 $\alpha = \Delta Y_s / I$ bir so'mlik investisiya xisobiga yaratilgan yangi maxsulot mikdori ni ko'rsatadi.

2. Talab tenglamasi kuyidagiko'rinishga ega
 $\Delta Y_d = \Delta I (1/\mu)$, bu erda $1/\mu$ – xarajatlarni multiplikatori,
 μ – jamgarishgacha chegaralangan moyillik.
 Butenglamamilliy daromad ΔY_d ,
 yoki yalpi talab ko'shimcha investisiyalarning multiplikativ ko'payishiga teng mikdordao'sishini ko'rs
 atadi.

Ishlabchikarish to'plangan jamika kapital bilanta minlanishi,
 milliy daromad esako'shimcha investisiyalarning multiplikativ ta'siri ostida ko'payishi sababli talab
 tenglamasi da jami investisiyalar,
 talab tenglamasi da esako'shimcha investisiyalarga niko'ribchikilaadi.

3. Daromadlar va ishlabchikarish kuvvatlarining ko'shimchao'sish sur'atlarini tengligi tenglamasi:

$$\Delta I (1/\mu) = I \alpha$$

Butenglamani echihsuyidagi natijani olamiz:

$$\Delta I / I = \mu \alpha$$

($\Delta I / I$) – investisiyalarning yilliko'sish sur'ati bo'lib,
 ishlabchikarish kuvvatlarini oshirish yordamida to'lik bandlikni ta'minlab turish uchun
 ($\mu \alpha$) mikdorga teng bo'lishi kerak.

Bunda xulosashuki investisiyalarning mutanosibo'sish sur'ati jamgarishgacha chegaralangan moyillik va
 investisiyalarning unumdorligi (kapital kaysimi) darajalarining xosilasi ekan.

Agar $\mu = 0,2$ $\alpha = 0,4$ bo'lsa $\Delta I / I = 0,2 * 0,4 = 0,08$ yoki 8 %
 Demaki investisiyalarning o'sish sur'ati 8% bo'lishi talab etiladi.

Ye. Domar
modelidankelibchikadiganumumi xulosashuki iktisodiyo'sishnita'minlashuchun investisiyalar xajmini oshirish,
bu uchun esajamgarish normasi xamda fantexnika tarakkiyoti orqali kapitalning samaradorligini oshirish zarur.

Agare. Domaro'z modelidainvestisiyalarni ekzogen tarzda berilgan mikdordedolgan bo'lsa R.F. Xarrodning 1939-

yilda ishlabchikilgan iktisodiyo'sish modeliga akselerator prinsipini tadbiq qilishga asoslangan endogen funksiyasi xam kiritildi.

Akselerator prinsipiga ko'ra nafakat investisiyalar ishlabchikarishningo'sishini keltiribchikaradi, balki ishlabchikarishvadaromadlarningningo'sgan xajmi xam investisiya jarayonlarining jadallashishiga olib keladi.

R. Xarrod o'z modeliga uch tenglamani kiritadi:

1) kafolatlangano'sish sur'atitenglamasi;

2) xakikiyo'sish sur'atitenglamasi;

3) tabiiyo'sish sur'atitenglamasi.

R. Xarrod modelidaxakikiyo'sish sur'atitishchikuchiningo'sish sur'atiga kapitalunumdorliginingo'sish sur'atibilan belgilanadi.

$G_c = s$, bu erda

G - YalMning xakikiyo'sish sur'ati; $\Delta Y / Y$;

c - ishlabchikarishning kapital talabchanligi ko'effisienti, $I / \Delta Y$;

s - Milliy daromadga jamgarish xajmi yoki jamgarishgao'rtacha moyillik, S / Y ;

Tadbiq qilishdardinamik muvozanatda minlangano'sish sur'atiga bo'lgan kafolatlangan (prognoz kilingan) o'sish sur'atiga asoslanib o'z investisiya rejalarini tuzadilar.

Kafolatlangano'sish sur'atiga jamgarishgao'rtacha moyillik darajasini akselerator nisbat sifatida aniqlanadi:

$G_w = s / c$, bu erda:

G_w - kafolatlangano'sish sur'ati

c - talab etiladigan kapital talabchanligi ko'effisienti (ktganyillarda gishaklangan darajasi);

Buko'rsatkichlar doimiy bo'lganligi sababli kafolatlangano'sish sur'atlariga doimiy bo'ladi.

Agar xakikiyo'sish sur'atiga kafolatlangano'sish sur'atiga mos kelsa iktisodiyotdabarkarorluksiz o'sish ta'minlanadi.

Amaliyotdabungadoimo erishib bo'lmaydigan foydali kamudatli davriy tebranishlarro'y beradi.

Xarrod modelida resurslardan o'lik foydalangan sharoitda ta'minlanish imomkin bo'lgan maksimal o'sish sur'atiga tabiiyo'sish sur'atide binoqlandi.

$G_n c = y$ yoki s

Iktisodiyotning barkaror dinamik muvozanatiga o'lik bandlik sharoitida kafolatlangan tabiiyo'sish sur'atlariga zaroteng bo'lgan data'minlanadi. Ammo bunday tenglik davlatning faol aralashuvi orqaligina erishiladi.

14.4. R. Solouning neoklassik iktisodiyo'sish modeli.

Neoklassiklar keynschilardan farkli o'laro iktisodiyo'sish modelini tuzishganda iktisodiyo'sish ishlabchikarishning barcha omillari, shu jumladan texnika tarakkiyoti monidan ta'minlanadi, kapital va mexnat substitutlar, ular bir-birini almashtirish imomkin, bozormexanizmi va barkaror pultizim muvozanatni avtomatiklashimomkin degan nazariyalarga atayanadilar.

Neoklassik model barcha iktisodiy jarayonlarning anik xolatini kamrash xususiyatiga egadir.

Birinchi neoklassik model R. Solou tomonidan 1956 yilda "Iktisodiyo'sish nazariyasi gaxisa" asarida tasvirlab berildivaso'ngra 1957 yilda

"Texnika tarakkiyot va agregativ ishlabchikarish funksiyasi" nomli asarida rivojlantirildi.

R.Soloumodelimutanosisibiktisodiyo'sishningzarurshartiyalpitalabvayalpitaqlifningtengligixisobla nadi. ModeldayalpitaqlifKobba-Duglasningishlabchikarishfunksiyabilanifodalangan, ya'ni

$Y = f(L, K, N)$, modeldayukoritexnikrivojlanishboskichidaerningkichikaxamiyatgaegaligitufayliishlabchikarishfa katmexnatresurslarivakapitalgaboglikdebolingan.

$Y = f(L, K)$, funksiyaningkengaytirilganko'rinishikuyidagicha:

$$Y = (\Delta Y / \Delta L) L + (\Delta Y / \Delta K) K$$

Modeldayalpitalabinvestisionvaiste'molxarajatlaribilanbelgilanadidebolinadi.

$$Y = C + I$$

Davlatxarajatlarivasofeksportko'rsatkichlarixamiste'molvainvestisiyalartarkibigakiritibyuboriladi.

R.Soloubittaishchigato'grikeladiganmaxsulotishlabchikarishxajmikapitalbilankurollanishdarajasi ningfunksiyasidebkaraydi.

Kapitalbilankurollanganlikdarajasiningo'sishiesajamgarishnormasigaboglik.

Jamgarishnormasiningo'sishi,

kapitalbilankurollanganlikdarajasiningoshishigavaishlabchikarishningyuksalishigaolibkeladi.

Ammokapitaljamgarishnormasiyukoribo'lmasakapitalningsikibketishi,

axolisoniningo'sishitufaylikapitalbilankurollanganlikdarajasio'zgarmsdankolishiyokipasayibket ishimumkin.

R.Soluningfikrigako'ra, barkarormuvozanatsharoitidakapital, mexnatvamilliydaromaddarajasibirxil, axolisonio'sishigatengsur'atdao'sibboradi.

Axolisoniningtezo'sishiiktisodiyotningo'sishsur'atlarijadallashishigata'siretadi,

ammobarkarormuvozanatxolatidaaxolijonboshigamaxsulotishlabchikarishkamayadi.

O'znavbatida,

jamgarishnormasiningoshirilishiaxolijonboshigato'grikeladigandaromadmikdorinioshiradivakapi talbilankurollanganlikkoyeffisentiniko'tarilishigaolibkeladi,

lekinbarkarorxolatdagio'sishsur'atigata'sirko'rsatmaydi.

Shusabablibarkarorxolatdagiiktisodiyo'sishningyagonashartitexniktarakkiyotningo'sishsur'atixis oblanadi.

Modelasosidajamgarishning "oltinkoidasi" yotadi. eFelsning "oltinkoidasi" moxiyatishundakijamgarishningshundayoptimalnormasimavjudkiuste'molningmaksimalda **rajasidamuvozanatliiktisodiyo'sishnita'minlaydi.**

R.Soloumodeliiktisodiyo'sishninguchmanbai-investisiyalar, ishchikuchisonivatexniktarakkiyotningo'zaroalokadorliklariniochibberishimkoniniberadi.

Davlatiktisodiyo'sishgajamgarishnormasixamdatexniktarakkiyotningtezligigata'siretishbilanjadall ashtirishumkin.

Xozirgizamoniktisodiyotinitaxlilkilishdayangipaydobo'lganiktisodiyo'sishmodellaridanka mfoydalanilmokda. Jumladan, J. MidvaA.

Lyuismodellariiktisodiyo'sishmasalasinio'zigaxostarzdatushuntiradilar.

Bumodellarningamaliyaxamiyatiayrimmamlakatningrivojlanishdarajasivaiktisodiyotiningtuzilish idankelibchikadi.

Kiskachaxulosalar

Iktisodiyo'sishto'likbandliliksharoitigamoskeluvchipotensialishlabchikarishpotensialYaIM xajmininguzokmuddatliko'payishitendensiyasinianglatadi.

Uo'sishishlabchikarishnatijalarivaomillaridaro'yberadiganmikdorvasifato'zgarishlarinixarakterla ydi.

Iktisodiyo'sishrealYaIMning,

yokiaxolijonboshigato'grikeladiganrealYaIMnio'sishsur'atibilano'lchanadi.

Iktisodiyo'sishtaklif, talabvataksimotomillaribilanbelgilanadi.

Iktisodiy o'sishni belgilovchitalab omillariga tabiiy resurslar soni va sifati, mehnat resurslari soni va sifati, kapital, texnologiya va boshkalar kiradi.

Bulardan foydalanish usuligako'ra iktisodiy o'sishni ekstensiv va intensiv turlarga bo'linadi. Ishlabchikarish resurslari miqdorini o'zgartirmagan holda o'ssa, intensiv omillar xisobiga amalga oshgan xisoblanadi.

Iktisodiy o'sishni modellarideganda iktisodiy o'sishni taxlil qilishda foydalaniladigan, ularning manbalarini aniqlash va konuniatlarini ochib berishga xizmat qiluvchi modellar tushuniladi.

Keynschilar (Xarrod, Domar) modellarida iktisodiy o'sishning asosiy omil investisiyalar deb karaladi. Jamgarish normasi niko'tarishorkali investisiyalarniko'paytirish va ularning samaradorligini oshirishi iktisodiy o'sish shartlarideb karaladi.

Klassik modellarida iktisodiy o'sish ishlabchikarishning barcha omillariga bog'liq, mehnat va kapitalo'zaro almashiniladideb karaladi.

Shungako'ra kapitalning ma'lum darajasidamehnatning kapital bilan kurollanganlik darajasi, o'z navbatida ishlabchikarish xajmi xam turlicha bo'ladi.

Nazorat va muxokama uchun savollar

1. Iktisodiy o'sish tushunchasi va unio'lchash usullarini izohlabbering.
2. Iktisodiy o'sishni omillarini ishlabchikarish, talab va taklif omillariga kaysitamoyillarga asoslanib bo'linadi?
3. ekstensiv va intensiv iktisodiy o'sishning farqlarini mada, sofi intensiv o'sishga erishish mumkinmi?
4. Domar modelida investisiyalarni taxlil qilgan nisbatni kanday farq qiladi?
5. Domar modelining asosiy o'zgaruvchilariga taxsif bering va uning moxiyatini tushuntiring?
6. Iktisodiy o'sishning Xarrod modeli Domar modelidan kaysi xatlariga ko'ra farq qiladi?
7. Domar modelida iktisodiy o'sish shartlarini kanday izohlangan?
8. Iktisodiy o'sishning klassik modellarini nazariyasoslariga ko'ra Keyns modellaridan nimasibilan farq qiladi?
9. RSolou modeliga ko'ra iktisodiy o'sishni ta'minlashning shartlarini sanabbering.

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A., Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik.-7-ye izd. pererab. idop.-M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 240-262 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroi iktisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti 2004, 145-156 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroyekonomika: Uchebnik.-2-ye izd., dop.- M.: Delo, 2002, 363-418 s.s.
4. Tarasevich L.S., Grebniykov P.I., Leusskiy A.I. Makroyekonomika: Uchebnik. - 5-ye izd. , M.: Yurayt-Izdat, 2004., 518-540 ss..

14- MAVZU XALKARO SAVDO NAZARIYASI

Reja

1. Xalkaro savdoning zaruriyati va uning asosiy ko'rinishlari
2. A.Smitning mutlak ustunlik nazariyasi.
3. Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi.
4. Xeksher – Olinning neoklassik konsepsiyasi

Xozirgi zamon iktisodiyotining ochiklik darajasi ya'ni mamlakatlarning ixtisoslashuvi va ular o'rtasida kooperasiya chukurlashib bormokda. Mamlakatlar o'z iktisodiyotini

rivojlantirish, iktisodiy muammolarni xal kilish borasida tadbirlar ishlab chikish va ularni amalga oshirishda bu xolatlarni etiborga olishi shart.

Jaxon savdosi tashki iktisodiy alokalarning asosiy shaklidir. Uning kengayishi va chukurlashuvi natijasida kapitalni chetga chikarish imkoniyatlari yuzaga keldi va unga boglik ravishda xalkaro moliya-valyuta, kredit munosabatlari rivojlandi.

Tashki savdoning vujudga kelishi ikki muxim obyektiv sabab bilan izoxlanadi.

Birinchidan, bu tabiiy va xom ashyo resurslarining mamlakatlar o'rtasida notekis taksimlanganligi. eng katta xududga ega bo'lgan yoki rivojlangan davlatlar xam barcha resurslar bilan o'zini to'lik ta'minlay olmaydi. Ular o'zlarida ortikcha bo'lgan resurslarni eksport kilishga va mamlakatda takchil bo'lgan resurslarni import kilishga majburlar.

Xalkaro savdo rivojlanishining zarurligini belgilovchi ikkinchi muxim sabab shundaki xamma mamlakatlar xam barcha turdagi maxsulotni bir xil samaradorlik bilan ishlab chikara olmaydi. Ya'ni bir tovar Yaponiyada arzon ishlab chikarilsa, ikkinchi tovar O'zbekistonda arzon ishlab chikarilishi mumkin. Shu sababli resurslardan samarali foydalanish maksadida mamlakatlar ixtisoslashadilar va o'zaro savdo-sotikni yo'lga ko'yadilar.

Bu ikki obyektiv sabab xar kanday milliy iktisodiyotning takror ishlab chikarishi jarayonida xalkaro savdoning axamiyatini aniklaydi. 90-yillarning boshlarida xalkaro savdo xajmi AKShda yalpi milliy maxsulotning 16-18 foizini, Germaniyada 30-39 foizini tashkil etdi. Shu davrda O'zbekiston yalpi milliy maxsulotida tashki savdoning ulushi 10-12 foiz atrofida bo'ldi.

Tashki savdo xalkaro ayirboshlashning an'anaviy shakli sifatida kuyidagi ko'rinishlarni o'z ichiga oladi:

- maxsulotlarni ayirboshlash: yokilgi-xom ashyo maxsulotlari, kishloxo'jaligi maxsulotlari, sanoat maxsulotlari;
- xizmatlarni ayirboshlash: muxandislik-maslahat xizmatlari;
- transport xizmatlari, sayyoxlik va boshka xizmatlar. Xozirgi vaktida xizmatlarning jaxon eksportidagi xissasi 30 foizdan oshib ketdi;
- yangi ilmiy-texnik ma'lumotlarni ayirboshlash: lisenziyalar va «nou-xou»lar. Ular xissasi gaxalkaro savdo aylanmasining 10 foizigayakin to'g'rikeladi.

Xalkaro savdo maxsulotlari, xizmatlar va fan-texnika ma'lumotlarini ayirboshlashning barcha ko'rinishlaritashki savdo operatsiyalari yordamida amalga oshiriladi. Ular o'z navbatida eksport, import, reyeksport va reimport operatsiyalariga bo'linadi.

Yeksport operatsiyasi - maxsulotlarni chet mamlakatlarga chikarish.

Import operatsiyasi - maxsulotni xorijiy sherikdan sotib olish va uni mamlakatga olib kelish.

Reyeksport operatsiyasi - avval import kilingan va kayta ishlov berilmagan maxsulotni chet elga olib chikib sotish.

Reimport operatsiyasi - avval eksport kilingan va u erda kayta ishlov berilmagan maxsulotni chet elda sotib olish va mamlakatga olib kelish.

15.2. A.Smitning mutlak ustunlik nazariyasi.

Shu paytga kadar yuzaga kelgan barcha xalkaro savdo nazariyalari xalkaro savdoni erkinlashtirish barcha mamlakatlar uchun foyda keltiradi degan fikrni ilgari suradi. erkin tashki savdoning zarurligi va foydaliligi to'grisida dastlabki nazariyalardan biri A.Smitning **mutlak ustunlik** nazariyasidir. Bu nazariyaga ko'ra xar bir mamlakat undagi mavjud sharoitlar va resurslar o'ziga xosligiga tayangan xolda ma'lum bir tovarni eng kam xarajatlar xisobiga (yoki vakt birligida bu tovarni eng ko'p) ishlab chikirish imkoniyatiga ega. Shunday ekan mamlakat mutlak ustunlikka ega bo'lgan tovar ishlab chikarishga ixtisoslashadi va ushbu tovarning o'z iste'molidan ortikcha kismini sotadi xamda boshka tovarlarni sotib oladi. Chunki bu tovarlar

ularni ishlab chikarishda mutlak ustunlikka ega bo'lgan davlatlarda ancha arzon ishlab chikarilgan bo'ladi. Natijada xar ikki davlat xam kam resurs sarflab ko'prok maxsulotga ega bo'ladi.

Masalan, O'zbekiston asosan paxta maxsulotlarini etishtirishga ixtisoslashganligi uchun boshka maxsulotlarga nisbatan ko'prok shunga e'tiborni karatish lozim. Chunki, O'zbekiston kishlok xo'jaligi, ob-xavosi va kolaversa, butun respublika sharoiti paxta etishtirishga moslashgan va unga kam mikdorda mexnat va moliyaviy resurslarni sarf kilib, yukori xosil olish texnologiyasiga ega. Shuningdek, boshka mamlakatlar xam o'zi ixtisoslashgan soxaga ko'prok e'tiborni karatishsagina dunyo bo'yicha ko'prok maxsulot ishlab chikariladi va xalkaro savdoda xam katta muvaffakkiyatlarga erishish mumkin. Demak, shu yo'l bilan dunyo axolisining talablarini maksimum kondirish imkoniyatiga erishiladi.

Ammo kaysidir mamlakat xech kaysi maxsulot ishlab chikarish bo'yicha dunyoda mutlak ustunlikka ega bo'lmasligi mumkin. Bu esa shu mamlakat xamma tovarlarni chetdan keltiradi-mi degan savolni tugdiradi. Agar shunday bo'lsa importni bu mamlakat kaysi mablaglar xisobiga moliyalashtiradi. Bu savolga javob berish borasida mutlak ustunlik nazariyasi boshi berk ko'chaga kirib koladi.

15.3.Rikardoningnisbiyustunliknazariyasi.

D. RikardoA. Smitning «Mutlakustunlik» nazariyasiniyanadamuloxazakilishnatijasidaushbunazariyaumumiyykoidaningbirkismiekanliginiis botlabberdi. D. Rikardo «Siyosiy iktisodning boshlanishi va soliklar» nomli asarida klassik nazariyani boshi berk ko'chadan olib chikadi. Uning fikricha, mamlakatlar ishlab chikarish samaradorligini ta'minlashda yoki ko'prok ustunlikka ega bo'lgan yoxud kamrok zaiflikka ega bo'lgan maxsulot ishlab chikarish va sotishga ixtisoslashsalar maksadga muvofik bo'ladi. Bunday vaziyatlarda ikki mamlakat o'rtasidagi savdo ko'prok imkoniyatlar olib keladi. Xar bir mamlakat o'zi ixtisoslashgan maxsulotlarni ishlab chikaradi va shu orkali yutuklarga erishadi. Uning muloxazalari "Nisbiy ustunlik nazariyasi"da o'z echimiga ega bo'ldi.

Masalan, Portugaliyada ishlab chikarilgan movut va Angliyada ishlab chikarilgan vino individual xarajatlarga ega bo'lsin. Shuni xisobga olgan xolda D. Rikardoning "Nisbiy ustunlik" nazariyasini ko'llaymiz:

9-jadval.

Maxsulotishlabchikarishhuchunzarurbo'lganmexnatsarfi.

	Movut(birdona)	Vino(barrel)
Portugaliya	90	80
Angliya	100	120

Yukoridagimisoldanko'rinibturibdikiPortugaliyabarchaturdagimaxsulotlarniishlabchikarish damutlakustunlikkaega.Ya'nibirdonamovutishlabchikarishhuchun 90 mexnatbirliqi, birbarrelvinoishlabchikarishhuchunesa 80 mexnatbirliginisarfaydi. Ammo, D. RikardoPortugaliyadamovutishlabchikarishganisbatanvinoishlabchikarishsavdosiniyo'lgako'yish ko'prokfoydaolibkelishinita'kidlaydi. Chunki, birdonamovutganisbatanbirbarrelvinoishlabchikarisharzongatushmokda. Bundanisbiyustunlikdagifarkxarbirmillatuchunxalkarosavdodayutukkaolibkeladi. Ya'ni, Portugaliyabirbarrelvinoni (80 birlikda) 120 birlikdaAngliyagasosavao'znabatida, Angliyadan (100 birlikda) ushubirlikda 1,2 donamovutsotibolishimkoniyatigaegabo'ladi.

O'zidaishlabchikarilganmaxsulotgasolishtirganimizdaesa8/9donagaegabo'laredi. Boshkachaaytganimizda, Portugaliyaningvinoishlabchikarishvamovutnisotibolishevazigaoladiganfoydasiyidagichabo'la di.

$120 / 100 - 8 / 9 = 1,2 - 0,8 = 0,4$ dona movut.

Angliya esa movut ishlab chikarishda kamroq zaiflikka ega. Ya'ni movut ishlab chikarishga kilinadigan mexnat sarflari o'rtasidagi fark vino ishlab chikarishdagiga nisbatan kamroq. Demak movut ishlab chikarishga ixtisoslashish xisobiga xalkaro savdodan Angliya xam yutadi. Ya'ni, movut ishlab chikarib, uni Portugaliyaga sotish xisobiga **11/8** barrel vino (o'zidagiga nisbatan **5/6** barrel) sotib olishi mumkin. Ushbu vaziyatda Angliyaning yutugi:

$9 / 8 - 5 / 6 = 7 / 24 = 0,29$ barrel vino.

Bu misolda Portugaliya uchun xar bir barrel vinoga **9/8** dona movut sotib olgandagina xalkaro savda foydali xisoblansa, Angliya uchun esa xar bir barrel vinoga **5/6** dona movut almashganda savdo foydali xisoblanadi.

Shunday kilib, erkin savdo xalkaro ixtisoslashuvni ragbatlantirib, quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: xar bir mamlakat biror turdagi maxsulot ishlab chikarishga ixtisoslashishguncha o'tgan davrgiga nisbatan kamroq moddiy va mexnat xarajatlari sarflaydigan bo'ladi. Ammo, bu borada barcha nazariyalar xam savdoda mamlakatlarning pul birliklari ishtorokida amalga oshishi xisobga olinmagan. Chunki, mamlakatlar o'zaro xisob-kitoblarni amalga oshirish uchun valyutalarini almashtirishadi. D. Rikardo ushbu vaziyatni xam tushuntirib bera olgan. U izoxlaganidek yukorida keltirilgan imkoniyat valyutalarni almashtirish sharoitida xam saklanib koladi. Bu vaziyatda eksport-import to'lovlari o'zaro balansga ega emas. Bunday vaziyat valyuta kurslaridagi o'zgarishlar xisobiga yoki biror bir mamlakatdagi barcha baxolarni o'zgartirish xisobiga bartaraf etiladi. Yukoridagi misol mavxum xususiyatga ega. U anik vaziyatlarga asoslanishi uchun:

- mexnat savdo kilayotgan mamlakatlar o'rtasida emas, balki mamlakat ichida xarakatchan bo'lishini;
- □transport, bojxona xarajatlari, savdo ustamalari va boshka cheklashlar xisobga olinmasligini;
- □maxsulotlarning yangi namunalarni ishlab chikarishda yangi texnika va texnologiyalarni ko'llash xamda ularni ko'p mikdorda seriyali ishlab chikarishda xarajatlardagi o'zgarishlar e'tiborga olinmasligini ta'minlash imkoniyatlari yaratilishi lozim.

Angliya va Portugaliya misolida keltirilgan vaziyatlarda xalkaro savdo narxlarining keng amal kilayotgan shaklini ko'llash mumkin. Chunonchi, bir barrel Portugaliya vinosini Angliyada tannarxidan kam narxda (80) va sotib olingan baxodan (120) yukori narxda sotmaslik kerak. Shuningdek, angliyaliklar movutidan Portugaliyada (90 dan 100 gacha) shunday tartibda sotilishi kerak.

Maxsulotlar baxosi o'rtasidagi o'zaro nisbat aniklab olingandan keyin «savdo sharoiti» (terms of trade) tushunchasi savdo sharoitini aniklab olish uchun esa «savdo sharoiti indeks» tushunchasi kiritilgan. Bu indeks quyidagi formula orkali aniklangan:

$$\text{Savdo sharoiti indeksi} = \frac{\text{eksport narxlar indeksi}}{\text{Import narxlar indeksi}} \cdot 100 = \frac{e_i}{I_i} \cdot 100$$

Indeksning o'sishi (masalan, 100 dan 105 gacha) savdo sharoitlarining yaxshilanayotganligini ko'rsatadi. Ya'ni, ushbu mikdordagi importga xisob-kitob kilish uchun undan kam mikdorda eksport talab etiladi.

Amaliyotda savdo sharoiti, birinchidan, tovarlar baxosi o'zgarishi xisobiga, unga bo'lgan talabning oshishi yoki kamayishiga boglik. Ayrim maxsulot ishlab chikaruvchilar (masalan, neft va neft maxsulotlari ishlab chikaruvchilar) narxlarda bo'layotgan o'zgarishlarga karamay, katta yutuklarga erishadilar.

Ikkinchidan, savdo sharoiti ishlab chikaruvchilar yoki etkazib beruvchilarning bozorga moslashishiga (yegiluvchanligiga) boglik bo'ladi.

Uchinchidan, savdo sharoiti ishlab chikarish sharoitlari yoki maxsulotlar iste'molidagi o'zgarishlarga karab o'zgaradi.

Savdo sharoiti indeksi mamlakatning xalkaro savdodagi xolati to'grisida ma'lumotlar bersada, ko'pgina kamchiliklardan xoli emas. Ularning eng asosiylaridan biri mamlakatda umumiy sharoitni yaxshilasada, sotilgan maxsulotlar mikdorini xisobga olmaydi. Boshkacha aytganda, savdo sharoiti yaxshilanishi eksport xajmi kiskarishi va import xajmi oshishiga olib keladi. Bu esa to'lov balansini yomonlashtiradi.

A. Smit va D. Rikardo nazariyasida ishlab chikarishga ta'sir kiladigan eng asosiy omil mexnat xisoblangan. Maxsulotlar narxi esa ishlab chikarish xarajatlariga boglik.

Keyingi tadkikotlar ishlab chikarishda asosiy omillar sifatida er, kapital kabi omillardan foyda olish imkoniyatini xisobga olgan. Agarda, mexnatning bozor baxosi ish xaki sifatida gavalansa, kapitalning baxosi foiz stavkalari ko'rinishida, erning baxosi renta mikdorida aniklangan.

15.4. Xeksher – Olinning neoklassik konsepsiyasi

Xalkaro savdodagi zamonaviy karash tarafdorlari sifatida shved iktisodchi-olimlari eli Xeksher va Bertil Olinlarni (30-yillar) ko'rsatish mumkin.

Ye. Xeksher va B. Olinlar «Ishlab chikarish omillariga boglik xolda narxlarni tenglashishi» koidasini oldinga surgan. Buning ma'nosi shundan iboratki, milliy ishlab chikarishdagi farklar ishlab chikarishning mexnat, er, kapital va shuningdek, u yoki bu maxsulotga ichki iste'moldagi o'zgarishlar kabi omillarga boglik.

Ularning koidalaridagi asosiy vaziyatlar kuyidagicha keltirilgan:

1. Mamlakatlar o'zlarida ortikcha bo'lgan ishlab chikarish omilini ko'p talab kiladigan maxsulotlarni eksport kilishadi va aksincha, o'zlarida takchil bo'lgan ishlab chikarish omillarini ko'p talab kiladigan maxsulotlarni import kiladilar.

2. Xalkaro savdo yo'lidagi cheklashlar bekor kilinsa tovarlarning turli mamlakatlardagi «omil narxi» (tannarxi) ning tenglashishi kabi o'zgarishlar kuzatiladi.

3. Maxsulotlar eksporti o'rnini asta sekin ishlab chikarish omillari eksporti egallaydi.

Agar mamlakatdagi bir ishlab chikarish omili mikdori bilan boshka omillar mikdori o'rtasidagi nisbat boshka mamlakatdagiga nisbatan yukori bo'lsa shu omil bu mamlakatda nisbatan ortikcha deb xisoblanadi.

Xeksher-Olin konsepsiyasiga asosan tashki savdo kuyidagi ko'rinishlarga ega: Faraz kilaylik, bir vaktida ikki mamlakat, ya'ni, «sanoatlashgan» va «agrar» mamlakat faoliyat ko'rsatmokda.

Sanoatlashgan mamlakatda ortikcha kapital va ma'lum mikdorda ortikcha ishchi kuchi mavjud bo'ladi. Agrar mamlakatda esa ortikcha er mavjud, ammo kapital etishmaydi.

Ayrim turdagi maxsulotlarni ishlab chikarishda kapital asosiy omil xisoblanadi. Masalan, neftni kayta ishlash, elektron mashinasozlik va mashina ishlab chikarish soxalari kam ishchi kuchidan foydalangan xolda kapital talabchan ishlab chikarish xisoblanadi. Kapital ortikchaligiga ega bo'lgan mamlakatlar aynan ushbu yo'nalishlarga ixtisoslashadilar. Shu bilan birga, don etishtirish va chorvachilik bilan shugullanadigan mamlakatlarda ko'prok er resurslari kerak bo'ladi va ular shu yo'nalishga ixtisoslashgan bo'ladilar.

Xeksher-Olin konsepsiyasini tadkik kilish borasidagi izlanishlar 50 yillarda «Leontyev taajjubi» yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. V.Leontyev AKSh kapital ortikcha bo'lgan mamlakat bo'lishiga karamasdan 1947 yilda kapital talabchan emas, balki mexnat talabchan maxsulot eksport kilganligini ko'rsatib berdi. Ya'ni Xeksher-Olin konsepsiyasiga zid keladigan vaziyat yuzaga keldi. Keyingi tadkikotlar esa AKSh da kapitaldan ko'ra er va ilmiy texnik mutaxassislar nisbiy ortikcha ekanligi tasdiklandi. AKSh ishlab chikarilishida aynan shu omillar ko'prok foydalaniladigan tovarlarning sof eksportyori bo'lib chikdi.

1948 yil amerikalik iktisodchilar P. Samuyelson va V.Stolperlar Xeksher-Olin konsepsiyasini takomillashtirishdi. Ularning nazariyasi bo'yicha xalkaro savdo – ishlab chikarish

omillari bilan ta'minlanganlik darajasidan notekislik, texnologiyalarining bir-biriga mosligi, rakobatning rivojlanishi va maxsulotlarning xarakatchanligi kabi sharoitlarda mamlakatlar o'rtasidagi ishlab chikarish omillari narxlari tenglashadi.

D. Rikardo modelida ishlab chikilgan va e. Xeksher, B. Olin, P. Samuyelson xamda V. Stolperlar tomonidan to'ldirilgan savdo konsepsiyasiga nafakat mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro foydali savdoni yo'lga ko'yish, balki mamlakatlar rivojlanishi o'rtasidagi farqlarni kamaytirish vositasi sifatida xam karaladi.

Kiskacha xulosalar

Xalkaro savdo ikki muxim obyektiv sabab- tabiiy va xom ashyo resurslarining mamlakatlar o'rtasida bir tekis taksimlanmaganligi xamda mamlakatlarda ishlab chikarish kuchlarining bir xil rivojlanmaganligiga ko'ra paydo bo'lgan.

Xalkaro savdoga maxsulotlarni ayirboshlash, xizmatlarni ayirboshlash va yangi ilmiy-texnik ma'lumotlarni ayirboshlash kiritiladi. Bu ayirboshlashlarning barcha ko'rinishi tashki savdo operasialari - eksport va import operasialari yordamida amalga oshiriladi.

Xalkaro savdo nazariyasining klassik ko'rinishlari A. Smitning «Mutlok ustunlik» va D. Rikardoning «Nisbiy ustunlik» nazariyalaridir.

D. Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi mutlak ustunlikka ega bo'lmagan mamlakatlar xam tashki savdodan foydako'rish imkonligini asoslab beradi.

Xeksher-Olinning neoklassik konsepsiyasi «Nisbiy ustunlik» nazariyasini omillar bilan ta'minlanganlik nuqtainazaridan izoxlab berdi.

Yerkinsavdoyo'lidagi to'siklarni bartaraf qilish resurslarini samarali taksimlanishga yo'l ochib, provardidabarcha mamlakatlar uchun iktisodiy yutuk olib kelish savdo nazariyalarida isbotlab berilgan.

Nazorat va muxokama uchun savollar

1. Xalkaro savdoni rivojlantirishning obyektiv va subyektiv sabablari nimalardan iborat?
 2. Xalkaro savdoning shakllari va ular xajmining o'zgarishini millar nitushuntirib bering.
 2. A. Smitning «Mutlak ustunlik» nazariyasi kamchiligi nimada ko'rinadi?
 3. «Nisbiy ustunlik» nazariyasining moxiyatini tushuntirib bering.
 4. Savdosharoitlaritushunchasini izoxlab bering.
- Savdosharoitining yaxshilanishi kandayokibatlar ga olib keladi?
5. Xeksher-Olinning neoklassik konsepsiyasini izoxlab bering.
 6. "Leontev taajubi" kaysi sababli yuzaga keldi va kanday echim topti?

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A., Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik. - 7-yeizd. pererab. idop. - M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 292-313 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A.Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroi ktisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti 2004, 157-165 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroyekonomika: Uchebnik. - 2-yeizd., dop. - M.: Delo, 2002, 255- 277 s.s.
4. Makroyekonomika. Teoriya i Rossiyskaya praktika/ Pod redaksiyey Gryaznovoy A.G. i Dumnoy N.N. M., KNORUS, 2005., 503-526 s. s.
5. Mejdunarodniye ekonomicheskiye otno sheniya.: Uchebnik / Pod redaksiyey A.I. evdokimova., M., "Prospekt", 2004., 95-106 s.s.

15-MAVZU. TASHKI SAVDO SIYOSATI

Reja :

1. Savdo siyosatining mohiyati va vositalari.
2. Importga ta'riflar va ularning ishlab chikaruvchilarga xamda iste'molchilarga ta'siri
3. Tariflarni yoklovchi xamda ularga karshi fikrlar.
4. Ishlab chikaruvchilarga subsidiyalari.
5. Importni kvotalar orkali tartibga solish. Lisenziyalarni taksimlash uslublari
6. eksport subsidiyalari. eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklash.

Biror mamlakatning tashkiloti savdo siyosatini amalga oshirish uchun birinchi o'ringda savdo siyosatini o'z ichiga olgan tashkilotning maqsadlarini belgilash kerak. Savdo siyosati – byudjet-soliksiyosatining tashkiloti savdo siyosatini amalga oshirish uchun birinchi o'ringda savdo siyosatini o'z ichiga olgan tashkilotning maqsadlarini belgilash kerak. **Savdosiyosati – byudjet-soliksiyosatining tashkiloti savdo siyosatini amalga oshirish uchun birinchi o'ringda savdo siyosatini o'z ichiga olgan tashkilotning maqsadlarini belgilash kerak.**

Tashkiloti savdoni cheklash borasida olib borilayotgan xarakteristikalar, tadbirlar kam uddatli samaralar beradi. Uzok davrda esa, fakat erkinsavdogina iktisodiy resurslarni samarali joylashtirish imkonini beradi. Shuning uchun xam ko'pgina mutaxassis- iktisodchilarning mamlakat iktisodiyotini yaxshilash uchun erkin tashkiloti savdo siyosati foydalanishiga ko'proq e'tibor beriladi, deb xisoblanadi.

Garchand, erkinsavdo jaxon iktisodiyotini nuktanazaridan foydalib o'lish imkonini bo'lsada, ammo aloxida olingan mamlakat iktisodiyotini manfaatli nuktanazaridan erkinsavdo xammavakt xam foydalib o'la olmaydi.

Tashkiloti savdoni cheklash usullarining 50 dan oshikroq turi mavjud. Ularning ayrimlari davlat gaznasini to'ldirishga yo'naltirilgan bo'lsa, ba'zilar umuman importni cheklashga va yana boshkasi esa eksportni cheklashga yoki ragbatlantirishga yo'naltirilgan. Amaliyotda tashkiloti savdoni tartibga solishning ta'rif va nota'rif usullaridan foydalaniladi.

Ta'rif usullariga import va eksport bojlarini joriy qilish kirsada, nota'rif usullariga eksporterlar va ishlab chikaruvchilarga subsidiyalari berish, kvotalash, lisenziyalash kabilar kiradi.

Bojxona bojlari avvalo import bojlari va eksport bojlariga ajraladi.

Import bojlari davlat byudjetini to'ldirish maqsadida va ichki bozorlarga tushadigan chet el tovarlari okimini tartibga solish uchun belgilanadi. eksport bojlari mamlakat ichida talab ko'p bo'lgan maxsulotlar takchilligining oldini olish maqsadida belgilanadi.

Boj olinadigan maxsulotlar, boj olinmaydigan maxsulotlar, olib kelish va olib ketish takiklangan maxsulotlar, shuningdek, bojxona bojlari stavkasi, ya'ni, ularning tartibga solingan ro'yxati bojxona tariflari deb ataladi.

Bojxona tariflarini ishlab chikarish, tabiiy farqlar (xayvonot va o'simlik dunyosi), kayta ishlash darajasiga (xom ashyo, yarim tayyor maxsulotlar, tayyor buyumlar) ko'ra, taksimlangan maxsulotlar ro'yxatini o'z ichiga olgan maxsulot sarxillovchilar (klassifikatorlari) asosida kurilgan.

16.2. Importga ta'riflar va ularning ishlab chikaruvchilarga xamda iste'molchilarga ta'siri

Xalkaro savdoni tartibga solishda eng ko'p ko'llaniladigan usul bo'lib tarif, ya'ni importga solinadigan bojxona boji xisoblanadi.

Importga tariflarning maxsus va advalar turlari o'zaro farklanadi. Maxsus bojlar import kilinayotgan tovarlar birligiga nisbatan o'rnatiladi. Masalan, 1 barel neftga nisbatan 2 evro.

Advalar bojlar import kilinayotgan tovar qiymatiga nisbatan ma'lum foiz tarikasida belgilanadi. Masalan avtomobil xarid narxining 40%.

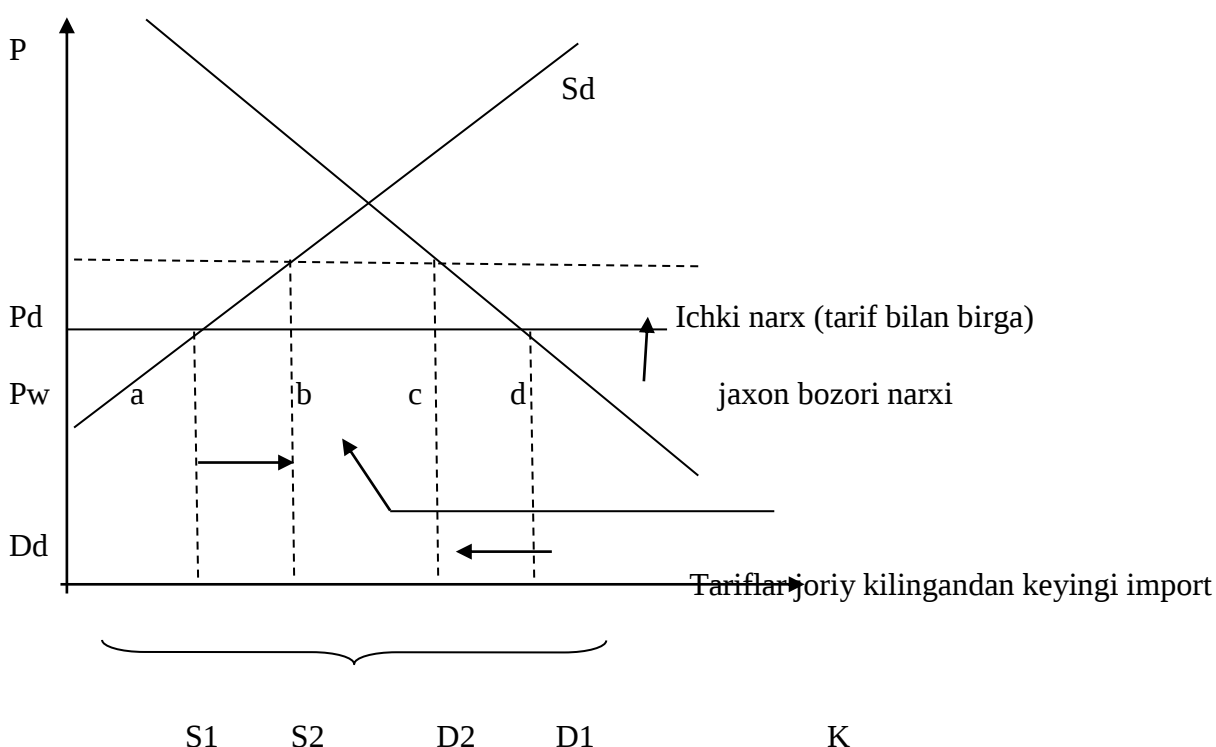
Xar ikkala turdagi import tariflarning okibatlari deyarli bir xil bo'lib, buni biz quyidagi grafik vositasida ko'rib chikamiz.

Aytaylik, importtariflarijoriy kilingungakadarichkiishlabchikarishxajmi S_1 , ichkitalabxajmiesad1 tengbo'lgan. Talabvataklifo'rtasidagifark $(D_1 - S_1)$ importxisobigakoplangan.

Mamlakatiktisodiyotiyoipikbo'lganidabaxolardarajasiRegateng, talabvataklifmuvozanatiesaenuktadao'rnatilganbo'laredi.

Mamlakatiktisodiyotiochikbo'lganivaimportgachecklovlaroy'kligitufaylimilliybozordaginarxlarja xonbozorinarxlar R_w bilanbirxil. Importgatarifjoriy kilinishinatijasidaichkibaxolar R_w dan R_d gakadarko'tariladi. Natijada:

Importkilinadigantovarningichkibaxosi = **Jaxonbozoridagibaxosi**
+(JaxonbozoridagibaxosixTarifstavkasi).

Tariflar joriy kilingunga kadar bulgan import

30-chizma. Importtariflarikiritilishinatijalari

Okibatdaite'molchilarma'lumbiryo'kotishlargaduchkeladilar.

Buyo'kotishlargrafikdaa,b,c,dsoxalarbilanko'rsatilgan.

Baxolarningko'tarilishiilgarirakobatbardoshbo'lmaganayrimichkiishlabchikaruvchilaruchunxamfoydako'ribishlashgaimkonberadi.

Umumanshusoxadabandmilliyishlabchikaruvchilarishlabchikarishxajmini S_1 dan S_2 gakadaroshiradiva $S_2 - S_1$ xajmdagimaxsulot P_d baxodasotiladi.

Shuxajmdagimaxsulotniiste'molchilaroshirilgannarxdasotiboladilarvaasoxagatengyo'kotishgadu chkeladilar. Ammo, buyo'kotishichkiishlabchikaruvchilarningo'sganfoydasigaaylanadi.

Baxolarningo'sishiokibatidaiste'molchilarko'rilayotgantovariste'molixajmini D_1 dan D_2 kadarkiskartiradi.

Buyo'kotishgrafikdadsoxabilanko'rsatiladivauxechkimningfoydasibilankoplanmaydi.

S2- D2 oraliqtarifjoriy kilingandanso'ngi import xajmibo'lib, shuxajm datovarni iste'molchilarilgarigidanyukoribaxodasotiboladilar. Buning natijasida ularturmushdarajasidagi yo'kotish ro'y beradi. Buyo'kotish grafikdasso xabilan belgilangan bo'lib, udavlatbyudjetigaboribtushadi. Ya'ni, busoxadagi iste'molchilarning yo'kotishidavlatning foydako'rishibilan koplanadi.

Tarif kiritilishi okibatida iste'molchilar talabi arzon import tovaridan kimmat ichki tovarga yo'naltiriladi. Iste'molchilarning o'sgan to'lovlari yukori chegaraviy xarajatga ega, rakobatbardosh bo'lmagan samarasiz ichki ishlab chikarishni kengayishiga olib keladi. Iste'molchilarning bu yo'kotish v soxasi bilan belgilangan bo'lib tarifning «**ishlab chikarish samarasi**» deyiladi va xech kimning foydasi bilan koplanmaydi.

Iste'molchilarning yo'kotishlari	Ishlabchikaruvchilar foydasi	Davlat daromadi	Jamiyatning sof yo'kotishi
$a + b + c + d$ --	a --	$s =$	$b + a$

Demak, iste'molchilarning asoxadagi yo'kotishlari ishlabchikaruvchilar foydasining o'sishisibigakoplanadi. Aynidamda iste'molchilar shutarmokkorxonalari aksiyadorlaribo'lishsa, ularyo'kotishlarining birkismio'sgandividentlarsifatidakaytadi.

«s»soxadavlatolgandaromadinitransfertto'lovlarini oshirish, soliklarnipasaytirish, byudjettashkilotlarida ishlovchilarishxakinio'shishiko'rinishida iste'molchilargakaytarishimumkin.

Ammo «b» K «d» soxalarda jamiyat sof yo'kotishga duch keladi. Valyuta kursi o'zgarishi bu yo'kotishlarni bir oz koplashi mumkin. Masalan, 20% li tarif kiritilishi natijasida milliy valyuta 4% ga kimmatlashsa import kilinayotgan tovarlarning milliy valyutada ifodalangan ichki baxosi 20 % ga emas, 16 % ga oshadi. Bu esa tarif kiritilishi okibatida jamiyatning sof yo'kotish «b» va «d» soxalarning 80 foizini $((16 / 20) \times 100 \text{ k } 80)$ tashkil etishini anglatadi.

Umuman olganda tariflarni kiritilishiga nisbatan bir-biriga zid fikrlar mavjud bo'lib, bu tadbir mamlakat iktisodiyoti xolati, xususiyati va ko'yilgan maksadlar bilan asoslanadi.

16.3. Tariflarni yoklovchi xamda ularga karshi fikrlar.

Bojxona tariflarini kirtishni yoklovchi mutaxassislar fikriga ko'ra import tariflari:

- mamlakat mudofaa sanoatini ximoya kilish imkonini beradi;
- mamlakatda bandlilik darajasi o'sishini ta'minlaydi va yalpi talabni ragbatlantiradi, importning nisbatan cheklanishi natijasida sof eksport o'sadi va joriy operasiyalar bo'yicha to'lov balansi xolati yaxshilanadi;
- milliy iktisodiyotdagi yangi tarmoklarni ximoya kilish uchun zarur;
- davlat byudjeti daromadlarini to'ldirish manbai bo'lib xizmat kiladi;
- milliy ishlab chikaruvchilarni demping ko'rinishidagi chet el rakobatidan ximoya kiladi;
- iktisodiyot tuzilishini kayta kurishni boshkarish vositasi xisoblanadi va ular yordamida mamlakat iktisodiyotidagi ilgor siljishlar ragbatlantiriladi va x.k.

Milliy iktisodiyotning tiklanishi sharoitida ko'pgina davlatlar o'z ishlab chikaruvchilarini chet el rakobatidan ximoya kilish maksadida proteksionizm siyosatini ko'llaydilar. Aks xolda, maxalliy korxonalar «sinishi» jamiyatda ishsizlik xavfini tugdiradi.

Mamlakatlarda ta'rif mexanizmi orkali tashki savdo siyosatini yuritish, birinchi navbatda ushbu mamlakatning asosiy tarmoklari va yangi ishlab chikarish soxalarining ximoyalanganligiga ta'sir kiladi. O'zbekistonda avtomobilsozlik yangi va istikbolli soxa (tarmok) xisoblanadi va tabiiyki, tarifli ximoyaga muxtoj. Tarmokni tarifli ximoyalinishining xakikiy darajasini kuyidagi misolda ko'rib chikamiz. Masalan, O'zbekistonda yangi mashinalar

uchun import boji 40 foizni tashkil kilsin. Ushbu mashinani ishlab chikarish uchun zarur bo'ladigan extiyot kismlar asosan chetdan keltirilsin va unga import boji 25 foiz miqdorida o'rnatilsin. Bir dona mashinaning narxi 10000 AKSh dollariga teng bo'lsa, ya'ni bitta avtomobil uchun zarur bo'lgan extiyot kismlarining narxi 7000 dollar, ko'shilgan qiymat esa 3000 dollarni tashkil esin.

Avtomobil importiga 40 foiz tarif belgilanganligi uchun xar bir avtomobil narxi 4000 dollarga o'sib, tarif bilan birga 14000 dollarni tashkil etadi. extiyot kismlar importiga 25 foizli tarif kiritilishi ularga kilnadigan xarajatlarni 1750 dollarga oshirib 8750 dollarga etkazadi. Okibatda maxsulot birligiga extiyot kismlar xarajati 1750 dollarga oshdi. Ko'shilgan qiymat esa 2250 dollarga (4000 - 1750 k 2250) o'sdi. Shunday kilib, tarif kiritilgandan so'ng maxsulot birligiga to'g'ri keladigan ko'shilgan qiymat 5250 dollarni (3000 K 2250 k 5250) tashkil etdi.

Yendi esa soxa (tarmok)ning samarali ximoyasi formulasidan foydalanamiz.

$$er = (Ya - VA) / Ya.$$

Bu erda: er - soxaning tarif bilan xakikiy ximoyalanganlik darajasi;

Ya - bojxona tarifi kiritilgandan keyingi ko'shilgan qiymat;

VA - bojxona tarifi kiritilishidan oldingi ko'shilgan qiymat.

$$YeR = ((3000 + 2250) - 3000) / 3000 = 2250 / 3000 = 0,75 \text{ yoki } 75\%$$

Bu shuni bildiradiki, tayyor avtomobillarga 40% tarif va extiyot kismlarga 25% tarifni joriy kilib, davlat milliy avtomobisozlikni xakikatda 75% tarifli ximoyalanganligini ta'minlaydi.

Proteksianizm siyosatining muxim tamoyili xam shundaki, davlat tayyor maxsulotlarga bojni ko'tarish va yarim tayyor maxsulotlarga esa uning miqdorini pasaytirish orkali tarmokning xakikiy ximoyalanganligini yanada oshiradi.

Agar mamlakatlar bojxona ittifokiga birlashsalar, unda bojxona tarifi, barcha ishtirokchi mamlakatlar uchun ularning savdo munosabatlarida yagona bo'lib koladi. Bojxona tariflari miqdori aloxida mamlakatlar iktisodiyotida va jaxon xo'jaligida yuz berayotgan jarayonlar ta'sirida yuzaga keladi. Jaxonda importga bojxona bojlarining pasayish tendensiyasi kuzatilmokda va u ikki tomonlama xamda ko'p tomonlama muzokaralar asosida mamlakatlar tomonidan ragbatlantiriladi va nazorat kilinadi.

Bojxona bojlarini joriy kilishni ko'llovchi fikrlarga aksincha bo'lgan muloxazalar xam mavjud. Chunki sanab o'tilgan natijalarga boshka usullar bilan kamrok yo'kotishlar xisobiga xam erishsa bo'ladi degan fikrlar xam kaysidir darajada asoslidir.

Birinchidan, import tariflari iste'molchilar turmush darajasining pasayishiga olib keladi.

Ikkinchidan, import tariflari kiritilishi okibatida ular vositasida ximoya kilinayotgan tarmoklarda resurslar samarasiz sarflanadi.

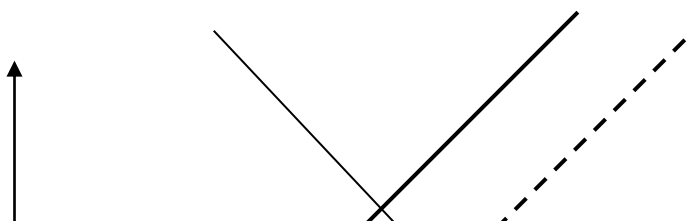
Uchinchidan, tariflarni kiritish va ular stavkasini belgilash masalasida mamlakat imkoniyatlari xalkaro bitimlar bilan cheklangan.

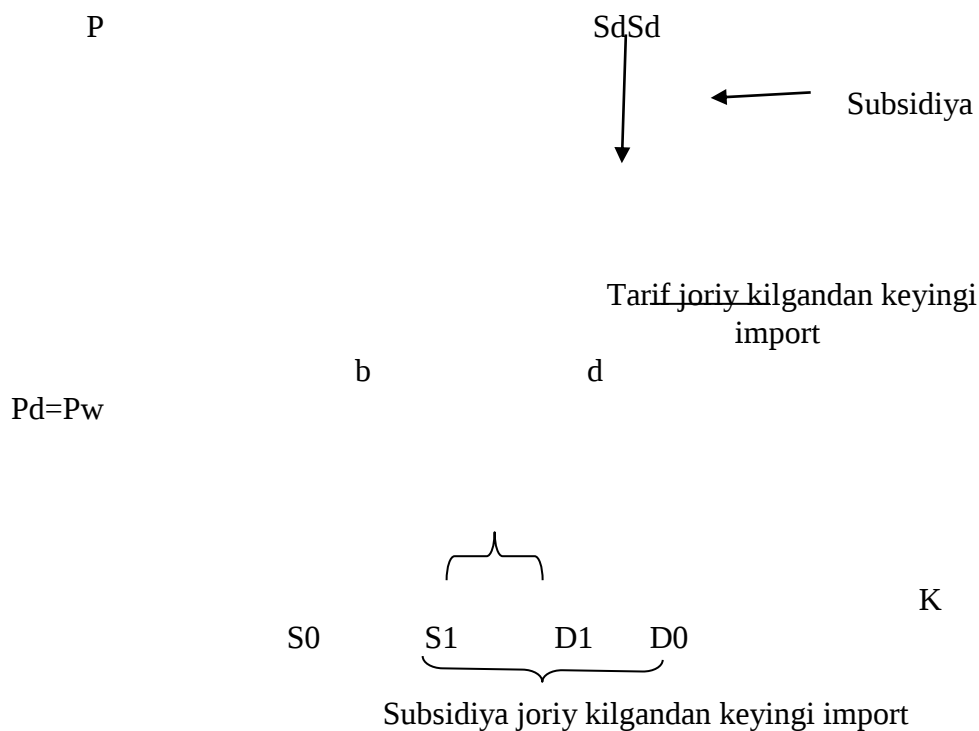
16.4. Ishlab chikaruvchilarga subsidiyalar.

Miliy ishlab chikaruvchilarni xorijiy firmalar rakobatidan ximoya kilishning mukobil usuli ularga bevosita subsidiya berish xisoblanadi.

Ishlab chikarish subsidiyasining tariflardan afzalligi shundan iboratki, u bir tomondan, milliy ishlab chikarishni S0 dan S1 gacha o'sishini ta'minlasa (31 - chizma), ikkinchi tomondan, iste'molning mutlak kamayishiga olib kelmaydi. Chunki, ichki narxlar jaxon narxlaridan kimmatlashmaydi.

Subsidiya sharoitida ishlab chikaruvchilar uchun ichki narxlar darajasi Pd, jaxon narxlari Pw darajasiga teng. Shuning uchun, xakikiy iste'mol xajmi D0 ga teng. Tarif kiritilgan sharoitda esa u D1 gacha kamaygan bo'lur edi. Mamlakat farovonligidagi mutlak yo'kotish esa «b» soxasidangina iborat bo'ladi. Ayni paytda ishlab chikarishga berilgan bevosita subsidiyalar ishlab chikarish xarajatlarining samarali taksimlanishini kafolatlamaydi, chunki

31-chizma. Ishlab chikaruvchilar subsidiya berilishining iktisodiy okibatlari

aynan kaysi tarmokni xalkaro rakobatdan ximoya kilishni bilish kiyin bo'ladi. Subsidiyalarni joriy kilgandan so'ng ularni bekor kilish kiyin bo'ladi, rakobat muxiti yo'koladi xamda bu xarajatlarni moliyalashtirish muammosi kuchayib boraveradi. Shuning uchun iktisodiyotni tartibga solish, bandlik darajasini oshirish va yalpi talabni kondirish maksadida fiskal va pul-kredit siyosatlari ko'llaniladi. Ushbu siyosatlarni ko'llashdan asosiy maksad mamlakat ishlab chikarishini xalkaro rakobatdan ximoya kilish, ishsizlik darajasini eng past xolatga keltirish va xalk farovonligini oshirishdan iborat.

16.5. Importnikvotalarorkalitartibgasolish. Lisenziyalarnitaksimlashuslublari

Jaxon amaliyotida tashki iktisodiy faoliyatni tartibga solishning bilvosita usullariga karaganda bevosita usllaridan kengrok foydalaniladi. Bevosita usullar mazmuniga ko'ra, iktisodiy, ma'muriy, me'yoriy - xukukiy ko'rinishga ega bo'lishi mumkin.

Lisenziyalash va kvotalash iktisodiy xarakterdagi bevosita usullar ichida keng tarkalgani xisoblanadi.

Lisenziyalash — bu, tashki iktisodiy operatsiyalarni amalga oshirishga davlat tashkilotlaridan ruxsat olishning ma'lum tartibi dir. Tashki iktisodiy operatsiyalarga maxsulotlar, ishchi va xizmatchilareksport xamdamolliya operatsiyalarini o'tkazish, xorijga ishchi kuchini ishga joylashtirish va boshkalari kiradi. O'zbekistonda lisenziyalar fakat davlat ro'yxatidagi detalni tashki iktisodiy faoliyatni nashchilari ga aberiladi. Ularni boshqa yuridik shaxslarga berish taqiqlangan.

Maxsulotlareksport va importni lisenziyalash davlatga ular o'z iqtisodiy faoliyatini tartibga solish, ba'zi xollarda ularni vaktincha chegaralash va shu asosda tashki iktisodiy tashkilotlarni ko'zdan o'tkazish xamda savdo balansining tenglashtirish imkonini beradi.

Umuman, import maxsulotlarga beriladigan lisenziyalarni quyidagi usullar yordamida joylashtiriladi.

1. Ochik auktsion — davlat lisenziyalarni yuqoribaxolarni taklif qilgan ishlab chikaruvchilarga berishi.

2. Afzalko'rishtizimi —
davlatbirinchinavbatdalisenziyalarniishlabchikarishxajmijixatdanyirikbo'lganfirmavakompaniyal
argaxechkandayshartvatalablarsizberadi.

3. Xarajatusuli —
davlatlisenziyalarniyirikishlabchikarishkuvvatlarigavaresurslargaegabo'lganfirmavakompaniyala
rgaberadi.

Maxsulotlar, shuningdek,
ishchivaxizmatchilareksportivaimortigalisenziyalarberishxukukigaO'zbekistonRespublikasiningk
uyidagiboshkaruvtashkilotlariega: VazirlarMaxkamasi, Moliya, Adliya, Ichkiishlar,
Sogliknisaklash, Xalkta'limivazirliklari, shuningdek, Markaziybank.

Moliyaoperasiyalarinio'tkazishgalisenziyalarasosanRespublikaMoliyavazirligivaMarkaziy
banktomonidano'zvxorijiybanklarga, moliyamuassasalarigaberiladi. Ularmoliya-
kreditmuassasalarigamamlakatichidavauningtashkarisidachetelvalyutasibilanopreasiyalarniamalg
aoshirish, xorijiyoliya-
kreditmuassasalarigaesaichkibozordayuridikvajismoniyshaxslargaxizmatko'rsatishxukukiniiberad
i.

Lisenziyalashbilanbirkatordajaxonamaliyotidamaxsulotlarni, shuningdek,
ishchikuchieksportvaimportinichegaralashmaksadidakvotalashkengko'llaniladi.

Buusulningmoxiyatishundaniboratki,
undavakolatlidavlatyokixalkarotashkilotaloxidamaxsulotlar, xizmatlar,
mamlakatlarvamamlakatlarguruxibo'yichama'lumdavrgaeksportvaimportgamikdoriyyokikiymat
chegaralarinibelgilaydi.

Davlattomonidantartibgasolishtadbirisifatidakvotalashto'lovbalanslariniichkibozordatalabvatakliif
nibalanslashtirishuchunmuzokaralardao'zarokelishuvgaerishishuchunko'llaniladi.

O'zbekistondakvotalashxalkiste'molimollarinivastrategikxomashyoningmuximturlarinolibchikis
hnichegaralashusulisifatidako'llanilmokda.

Kvotalashfakatmaxsulotkimlariniginaemas,
balkiishchikuchiokimlarinitartibgasolishdaxamko'llaniladi.
Ko'pginarivojlanganmamlakatlariichkimexnatbozoriniximoyalashmaksadidaxorijdanishchikuchii
mportigakvotalaro'rnatadi.

Xozirgivahtidakvotalashbojlarganisbatanko'prokko'llanilishigaikkitasababbor:

1. Tarif stavkalari xalkaro savdo kelishuvlariga asosan belgilanadi. Ayrim xollardan
tashkari vaziyatlarda, mamlakatlar tarif stavkasini oshira olmaydilar va shuning uchun
iktisodiyotni rakobatdan ximoya qilish maksadida kvotalarga e'tiborni karatishga majbur bo'ladi.

2. Ximoyagamuxtojtarmoklarxamimportgakvotalarjoriykilishniko'llaydi. Chunki,
tarifnjoriykilishganisbatanimtiyozlilisenziyalarolishosonrokdir.

Importkvotalarierkinrakobatsharoitigako'prokmoskeladi.
Tariflarganisbatankvotalarnijoriykilishdanko'riladiganfarovonlikdagiyo'kotishlarikkixolatdakatta
bo'ladi. Birinchidan,
kvotalarmaxsulotlarimportkilayotganmilliyishlabchikaruvchilaryokixorijiyfirmalarmonopolxuku
mronligidarajasinioshirsa. Ikkinchidan, importga lisenziyalar samarasiz joylashtirilsa.

16.6. eksport subsidiyalari. eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklash.

Ko'pchilik xollarda eksportni davlat tomonidan ragbatlantirish tadbiri sifatida ko'pgina
mamlakatlarda eksport subsidiyalari ko'llaniladi. Bunda tajriba - konstruktorlik ishlari va
eksportga mo'ljallangan ishlab chikarishni bevosita moliyalashtirish yoki bu maksadlarga davlat
byudjetidan imtiyozli kreditlar berish ko'zda tutiladi.

Yeksport subsidiyalari turli shakllarda ko'llaniladi. Bularga:

- eksportyor firmalarga yoki xorijiy sheriklarga past foizli kreditlar berish;
- reklama xarajatlarini davlat xisobidan koplash, bozor konyukturasi xakida tekin axborot etkazib
berish;
- firmalarga ishlab chikarish xajmidagi eksport ulushiga muvofik solik imtiyozlarini berish;
- bevosita subsidiyalash kiradi.

Yeksport subsidiyalarining berilishi milliy ishlab chikaruvchilarining tashki bozorda rakobatbardoshligini oshiradi. Ammo importyor davlatlar tomonidan kiritiladigan kompensasion import bojlari bu yutukni yo'kka chikarishi mumkin. Okibatda eksportyor davlat byudjeti yo'kotishga uchraydi, importyor davlat byudjeti esa ko'shimcha daromad ko'radi. Bu tadbir dempingga karshi kurash ko'rinishlaridan biridir.

Dempinga karshi karatilgan bojlar jaxon amaliyotida keng ko'llanilib, o'zida ko'shimcha import bojlarini aks ettiradi. Ular odatda, jaxon narxlaridan yoki import kilayotgan mamlakat ichki narxlaridan past narxlar bo'yicha, eksport kilinayotgan maxsulotlarga o'rnatiladi. Bu bojlarni belgilash xakidagi karorni xalkaro sud maxalliy ishlab chikaruvchilar va sotuvchilar murojaatidan so'ng chikaradi xamda uning mikdorini va to'lash tartibini belgilaydi. Masalan, dempingga karshi bojlar o'z valyuta resurslarini to'ldirish maksadida jaxon bozoriga xom ashyo resurslarini eksport kilishni ko'paytirgan sobik ittifokdosh respublikalarga nisbatan faol ko'llanilmokda.

Yeksportga tariflar yoki eksport bojlari kiritilishining okibati import bojlari kiritilishi okibatining aynan aksidir. eksport bojlari kiritishishi sharoitida maxsulotlar ichki baxosi ularning tashki baxosidan pasayadi. Bunday vaziyatlarda ichki iste'mol o'sadi, ishlab chikarish va eksport kamayadi. eksportga bojlarni joriy kilish natijasida milliy ishlab chikaruvchilarda yo'kotishga duch bo'ladilar. Tankibozordagi baxolarga nisbatan ichki baxoning kamayishidan iste'molchilar yutukka erishsa, davlat esa daromadga ega bo'ladi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash eksport kvotalarining bir turi bo'lib, xorij mamlakatlarining ayrim mamlakatlarga "ixtiyoriy" eksport mikdorlarini cheklashdan iborat.

Bu erda «ixtiyoriy so'zi» shartli xarakterga ega. Chunki, eksport kilayotgan mamlakat savdo siyosatida o'z xamkorlari tomonidan birorta noxushlikka duch kelmasligi uchun eksport mikdorini cheklaydi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash ikki xil xususiyatga ega:

1. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash milliy iste'molchilar uchun tarif va kvotalarni belgilashga nisbatan ancha sezilarsiz. Shuning uchun iste'molchilar ularni e'tiborsiz kabul kiladilar va xukumatga norozilik bildirmaydilar.

2. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida xorij iste'molchilari ular sotib olayotgan eksport maxsulotiga yukorirok narx belgilashlari mumkin.

Shunday kilib, xorijliklar ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida eksportyor ko'rgan yo'kotishlarni narxlarni oshirish xisobiga koplashadi.

Savdo siyosatini amalga oshirishning ko'rib o'tilgan usullarining xar biri ijobiy jixatlari bilan birga salbiy okibatlariga xam ega. Mamlakat iktisodiyotining rakobatbardoshligi darajasi kuchayib borgani sari tashki savdo liberallashtirib boriladi. Mamlakatning xalkaro savdo tashkilotlariga a'zo bo'lishi bu jarayonining konuniy natijalaridan biridir. Tashki savdoni erkinlashtirilishi iktisodiyotda bozor munosabatlarini yanada rivojlantirishga olib keladi.

Kiskachaxulosalar

Savdosiyosati – byudjetsoliksiyosatining, tashkisavdoxajmlarinisoliklar, subsidiyalar, valyutanazorativaimportyokieksportnito'gridan-to'gricheklashlarorkalitartibgasolishnio'zichigaolgan, nisbatanmustakilyo'nalishdir.

Tashkisavdonitartibgasolishdaengko'pko'llaniladiganusulimportgatarifbelgilashbo'lib, buningnatijasidaichkibaxolarningo'sishikuzatiladi.

Importgatariflarnijoriykilishdaniste'molchilarko'rganzararishlabchikaruvchilardavlatko'rganfo ydadankattabo'ladi. Importga tariflarni joriy kilishdan ko'riladigan foyda va zararlar nisbati munozarali masaladir. Ammoimporttariflariichkiishlabchikaruvchilarniximoyakilish, to'lovbalansinitartibgasolishmaksadlaridakengko'llaniladi.

Ichkiishlabchikaruvchilarniximoyakilishmaksadidaishlabchikaruvchilargasubsidiyalarberis husulixamko'llaniladi.

Yeksportgasubsidiyalarvalyutatushuminiko'paytirish, ortikchamaxsulotdankutulish, tashkibozorniegallashhuchunko'llaniladi.

eksportsubsidiyalariniko'llashdempinggaolibkelmasligikerak,
chunkidempingxalkarosavdokoidalarigako'rata'kiklangan.

Tashkiiktisodiyfaoliyatnilisenzialashvakvotalaro'rnatishxalkarosavdonitartibgasolishning
bevositausullaridir.

Xalkarosavdosiyosativositalarivatadbirlarimamlakatiktisodiyotixolatidankelibchikibechilayotgan
vazifalargamuvofiktnlanadi.

Nazoratvamu xokamauchunsavollar

1. Savdosiyosatiningmoxiyativamaksadlarinitushuntiribbering.
2. Importgatariflarningkiritilishidaniktisodiyntijalarigaizoxbering.
3. Importniyoklovchivaungakarshibo'lganfikrlarnitakkoslabbering. fikrlargaizoxbering.
4. Ishlab chikaruvchilarga subsidiyalarning importga tariflardan afzalligi va kamchiliklari
nimada ?
5. Import kvotalarini kiritilishining iqtisodiy okibatlarini nimalarda ko'rinadi?
6. Lisenziyalarnitaksimllashusullarigakiyosiytavsifbering.
7. Eksportni subsidiyalash usullari moxiyatini tushuntirib bering. tushuntirib bering.
8. eksportniixtiyoriycheklashkachonko'llaniladi, vauningokibatlarikanday?
9. Savdoni cheklash tadbirlarining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siriga izox bering.

Asosiy adabiyotlar

1. Agapova T.A. Seregina S.F. Makroyekonomika: Uchebnik. -7-yeizd. pererab. idop. -M.: Izdatelstvo "Delo i servis", 2005. 314- 329 s.s.
2. Axmedov D.K., Ishmuxamedov A. Ye., Jumayev K., Djumayev Z.A. «Makroiqtisodiyot» T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti 2004, 166-181 b.b.
3. Ivashkovskiy S.N. Makroyekonomika: Uchebnik. -2-yeizd., dop. - M.: Delo, 2002, 282-310 s.s.
5. Mejdunarodniye ekonomicheskiye otnosheniya.: Uchebnik / Podredaksiyey A.I. evdokimova, M., "Prospekt", 2004., 201-231 s.s.

Mavzu. TO'LOV BALANSI

Reja :

1. to'lov balansini tushunchasi va uning tuzilishi.
2. Joriy operatsiyalar hisobi balansini.
3. Kapital xarakati hisobi balansini.
4. To'lov balansining tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqliklar
5. To'lov balansini taxlilini.
6. To'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solish vositalari va usullari.

To'lov balansini tushunchasi va uning tuzilishi.

To'lov balansini

ma'lum davr mobaynida mamlakat rezidentlarini vatashki dunyo o'rtasida bo'ladigan bitimlar statistikka yd kilingan xujjatdir. Umamlakatning iqtisodiy alokalarini anik-lo'nda ifodalab pul-kredit, valyuta, byudjet-solik, xalkarosavdosiyosatining hamdada davlat karzini boshkarish yo'nalishlarini tanlash uchun indikator vazifasini bajaradi.

Mamlakatning ma'lum vaqtdagi barcha xalkaro iqtisodiy faoliyati, shu jumladan, tashkisiavdo, kapital va ishchikuchini migratsiyasi ham to'lov balansida o'z aksini topadi. Xar kanday tashki iqtisodiy bitim valyuta ayirboshlash va valyuta operatsiyalari orkali amalga oshiriladi. Demak, mamlakatning jaxon bozoridagi faoliyati natijalari pirovardida xorijiy valyuta tushumlari va xarajatlarida ifodalanadi. Shuning uchun ham to'lov balansini bir tomondan, chetdan keladigan barcha tushumlar, ikkinchi tomondan esa, chetga chikariladigan barcha to'lovlar ko'rsatilgan

xujjatdir deb karash mumkin. Tushum fakat eksport yordamida ta'minlanishi mumkin. Aksincha, xorijiy tovarlarni va xizmatlarni sotib olish (import) uchun to'lovlar va xorijiy valyuta xarajatlari bilan boglik bo'ladi. Bunda tovar deganda ayirboshlanadigan xar kanday narsa tushuniladi, ya'ni, u moddiy ne'mat, xizmat, ishchi kuchi, kapital va valyuta bo'lishi mumkin.

10-jadval

Mamlakat to'lov balansining taxminiy ko'rinishi (rakamlarshartli)

Moddalarnomi	Kredit (+) yoki eksportdantushum lar	Debet (-) yoki importuchun xarajat lar	Sof kredit yoki sof debit
Joriy operatsiyalar hisobi			
Tovarlar	+185	-260	-75
Tashkisavdo balansining koldigi			-75
Xizmatlar	+85	-97	-12
Investitsiyalar dandaramadlar (foizlar va dividendlar)	+28	-20	+8
Transfert kurinishidagi pulo'tkazmalari	+10	-18	-8
Joriy operatsiyalar buyicha balansning koldigi			-87
Kapital xarakatning hisobi			
Investitsiyalar va boshka o'tavauzok muddatlik apital	+150	-87	+63
Kapital xarakati balansining koldigi			+63
Joriy operatsiyalar va kapital xarakati buyicha balansning koldigi			-24
Rasmiy xaxiralar (oltin, XFV dagi xaxiralar)	+24		+24

To'lov balansida barcha iqtisodiy bitimlar ikkita katta guruxga bo'linadi: joriy operatsiyalar va kapital xarakati bilan boglik operatsiyalar (10-jadval). Shunga ko'ra to'lov balansini strukturalashtirish ham ikki qismdan iborat:

1. Joriy operatsiyalar hisobi;
2. Kapital xarakati hisobi.

Joriy operatsiyalar hisobida maxsulotlar va xizmatlar eksporti «plus», import esa «minus» ishoralari bilan belgilanadi. Ya'ni, joriy operatsiyalar hisobida ichki maxsulotlar eksporti kredit, aksincha mamlakatga maxsulotlar olib kelish - import esa debet sifatida ko'rsatiladi. Chunki, maxsulotlar eksporti xorijiy valyuta ishlab topib, mamlakat valyuta zaxirasini boyisa, import esa mamlakatdan valyuta chikib ketishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida mamlakat valyuta zaxirasini kamaytiradi.

Joriy operatsiyalar hisobi balansini.

Joriy operatsiyalarning asosiy moddasi tovarlar eksporti va importi hisoblanadi, ularning farki tashqi savdo balansining koldigi deb yuritiladi. Misolimizda bu balans salbiydir, ya'ni, mamlakat tovarlarni chetga olib chikishdan ko'ra ko'prok olib keladi (-75).

Joriy operatsiyalarning keyingi moddasi – bu, xizmatlar (transport, sugurta, sayyoxlik xizmatlari va boshkalar) eksporti va importidir. Misolimizda tovarlar bilan bo'lgan operatsiyalardagi kabi xizmatlar bilan bo'lgan operatsiyalarda ham mamlakat xorijiy xizmatlarni ko'prok oladi ya'ni, masalan, mamlakatda yashovchilar xorijga chetdan mamlakatga keladigan sayyoxlarga nisbatan ko'prok boradilar, shuningdek, mamlakatdagi tadbirkorlarga xorijiy transport va sugurta xizmatlarini ko'rsatish xajmi xorijiy tadbirkorlarga mamlakatda transport va sugurta kompaniyalari ko'rsatadigan xizmatlar xajmiga karaganda yuqorirok va x.k. Bu operatsiyalar bo'yicha ham balans salbiy koldikka ega (-12).

Investisiyalardan daromadlar, foizlar va dividendlar bo'yicha to'lovlarni o'z ichiga oladi. Agar xorijga ko'yilgan milliy kapital uchun chet to'lovlari bo'yicha tushumlar mamlakat iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy kapital uchun to'lanadigan to'lovlar miqdoridan ko'p bo'lsa, unda sof daromad musbat bo'ladi (+8).

Transfert ko'rinishida pul o'tkazishlar shu mamlakatlarning xorijda yashayotgan fukarolariga to'lanidigan nafakalarni, muxojirlarning xorijdagi o'z karindoshlariga pul o'tkazmalari, turli ko'rinishdagi xukumat yordamlarini o'z ichiga oladi. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, xorijga jo'natilayotgan pul o'tkazishlar miqdori olinayotganiga nisbatan yukori, ya'ni, operatsiyalar mamlakatdagi xorijiy valyuta zaxiralarini kamaytiradi (-8).

Joriy hisoblar bo'yicha barcha operatsiyalar yigindisi joriy operatsiyalar balansini tashkil etadi. Bizning misolda u salbiy (-87). Bu esa mamlakatda import operatsiyalari natijasida xorijiy valyutaga bo'lgan talab uning eksport operatsiyalari ta'minlaydigan taklifdan ortik bo'lishini anglatadi. Boshkacha aytganda, ushbu xolda mamlakat to'lov balansini joriy operatsiyalar bo'yicha kamomadga ega.

Makroiqtisodiy modellarda joriy operatsiyalar balansini koldigi quyidagicha beriladi:

$X - M = X_n = Y - (S + I + G)$; bu erda: X - eksport; M - import; X_n - sof eksport; $S + I + G$ - YaIMning bir qismi (absorbsiya)

Joriy operatsiyalar balansida kamomad bo'lgan sharoitda, mamlakatning eksportdan olgan daromadlari importga qilgan xarajatlaridan kam bo'ladi va uni tashkaridan karz olish hisobiga yoki mavjud aktivlarning bir qismini xorijiy investorlarga sotish orqali koplashi mumkin. Bu operatsiyalar sof xorijiy aktivlarning kamayishiga olib keladi.

Sof xorijiy aktivlar (NFA) – bu, milliy rezidentlar tomonidan egallab turilgan xorij aktivlari va xorijliklar egalik qilgan mamlakat aktivlari o'rtasidagi farqni bildiradi.

Joriy operatsiyalar balansida takchilik bo'lmagan sharoitda esa mamlakat xorijiy valyutalarni sarf qilishga nisbatan ko'prok olib keladi.

Misolimizga aksincha mamlakat joriy operatsiyalar bo'yicha balansini ijobiy koldikka ega bo'ladi. Bunda mamlakatda chet elda ko'chmas mulkni sotib olish yoki boshqa mamlakatlarga karzga berishga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan ortikcha xorijiy valyuta yuzaga keladi.

Kapital xarakati hisobi balansini.

Investisiyalash va kreditlash bilan bogliq operatsiyalar to'lov balansining keyingi bo'limida, ya'ni, kapitallar xarakati hisobida aks ettiriladi.

Mamlakatda ma'lum bir vaktida moddiy va moliyaviy aktivlarini sotib olish va sotish bilan bogliq operatsiyalariga kapital xarakati hisobi deyiladi. Kapital xarakati hisobi balansida korxonalar, er, uy-joylar, kimmabaxo kogoslar, aksiyalar, xazina majburiyatlari va boshqa aktivlarni olish-sotish bilan bogliq kapitallar okimi aks ettiriladi. Bu aktivlar sotilsa yoki eksport kilinsa, xorijiy valyuta mamlakatga kiritiladi, ya'ni valyuta tushumi ko'payadi (+150). Birok kapitalni olib kelish bilan bir vaktida uni olib chikish bilan bogliq operatsiyalar ham amalga oshiriladi. Bunda mamlakatning tadbirkorlari xorijdan aksiyalar sotib oladi, xorijliklarga kreditlar beradi va shu asosda ular xorijiy valyuta zaxiralarini sarflaydi. Bu operatsiyalar debet ko'rinishida aks ettiriladi (-87). Kapital xarakati balansining koldigi – bu, uni olib kelish va olib chikish o'rtasidagi farqdir (+63).

Kapital xarajatlari hisobida aktivlar bo'yicha barcha xalkaro operatsiyalar ko'rsatiladi.

Kapital xarakati balansini = Aktivlarni sotishdan tushadigan barcha tushumlar – Xorijiy aktivlarni sotib olishga kilingan xarajatlari.

Xorijga aktivlarni sotish valyuta zaxirasini ko'paytirsa, sotib olish esa uni kamaytiradi. Shuning uchun kapital xarakati balansini barcha operatsiyalardan keladigan sof valyuta tushumlarini ko'rsatadi. Kapital xarakati hisobining ijobiy koldigi mamlakatda kapital ko'payishini bildirsa, uning salbiy koldigi mamlakatda kapital kamayishini bildiradi.

Avval aytib o'tilganidek, joriy operatsiyalar bo'yicha balans va kapital xarakati balansini o'zaro chambarchas bogliq. Bizning misolda birinchisining takchiligi (-87) katta qismi (+63) kapitalning sof okib kelishi hisobiga moliyalashtiriladi va aksincha, agar to'lov balansini joriy

operatsiyalar bo'yicha musbat koldikka ega bo'lsa, kapital xarakati hisobi balans bo'yicha manfiy koldikka yo'l ko'yilgan bo'ladi.

Shunday kilib, balansning bu ikki bo'limi bir-biri bilan tenglashib boradi.

to'lov balans koldigi = Joriy operatsiyalar + Kapital xarakati balans

Birok, amalda to'lov balansining bu kismida ham ko'pincha kamomad yoki ortikchalik yuzaga keladi. Barcha mamlakatlarning Markaziy banklari rasmiy zaxiralar deb ataluvchi xorijiy valyuta zaxiralariga ega bo'lib, bu zaxiralar joriy operatsiyalar bo'yicha balans va kapital xarakati bo'yicha balans nomutanosibligini bartaraf etishda ko'llaniladi. Bizning misolda bu nomutanosiblik yoki koldik (-24)ni tashkil etadi va rasmiy zaxiralardan tushumlar hisobiga tartibga solinadi.

Rasmiy zaxiralarning kiskarishi (+) kamomad mikdorini ifodalaydi, rasmiy zaxiralarning o'sishi (-) esa to'lov balansining musbat koldigi mikdorini ko'rsatadi. Natijada uning barcha uch bo'limi summasi «0»ni tashkil etishi lozim. Bu esa xorijiy valyuta taklifini va unga mamlakatda bo'lgan talab tengligini bildiradi.

To'lov balansining tarkibiy kislari o'rtasidagi bog'likliklar

Joriy operatsiyalar hisobi bilan kapital xarakati hisobining o'zaro alokalarini umumlashtirsak, uning makroiqtisodiy ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$Y - C - G = C + I + G + X_n - (C + G);$$

$$S_n = I + X_n$$

$(I - S) + X_n = 0$ (egiluvchan valyuta kursi rejimida markaziy bank aralashmagan sharoitda), bu erda:

S_n – milliy jamgarish;

$(I - S)$ – mikdori ichki investisiyalarning ichki jamgarmalardan ortikchaligini ko'rsatadi va kapital xarakati hisobi koldigini bildiradi.

Asosiy makroiqtisodiy ayniyatga ko'ra joriy operatsiyalar va kapital xarakati hisoblari bir-biriga tenglashadi:

$$X - M = X_n - (I - S) = S - I \text{ ichki balans}$$

Bu shuni bildiradiki, to'lov balansining joriy operatsiyalar bo'yicha kamomadi kapitalning sof okib kelishi hisobiga moliyalashtiriladi.

$$\left\{ \begin{array}{l} X_n < 0 \Rightarrow X - M < 0 \Rightarrow X < M; \\ I - S > 0 \Rightarrow I > S \Rightarrow \text{xorijdan kapital kiritilishi.} \end{array} \right.$$

Agarda investisiyalar (I) milliy jamgarmalardan ko'p bo'lsa ($I > S$), ortikcha investisiyalar xorijdan olinadigan karz hisobiga moliyalashtirilishi lozim. Bu karzlar mamlakatga tovar va xizmatlarni eksport qilishga nisbatan ko'prok import kilinishini taminlaydi ($M > X$). Ya'ni, sof eksport manfiy koldikka ($X_n < 0$) ega bo'ladi. Mamlakat xalkaro jarayonga karzdor bo'lib katnashadi.

Joriy operatsiyalar musbat koldikka ega bo'lganda, ortikcha mablag'lardan xorijga investisiya kilishda yoki xorijdan ko'chmas mulk sotib olishda foydalaniladi.

$$\left\{ \begin{array}{l} X_n > 0 \Rightarrow X - M > 0 \Rightarrow X > M; \\ I - S < 0 \Rightarrow I < S \Rightarrow \text{xorijga kapital chikarilishi} \end{array} \right.$$

Davlatlar rasmiy zaxiralar va karzlar hisobiga koplash kobiliyatiga ega bo'lmagan to'lov balansining katta davriy takchilligi bo'lgan xollarda o'z valyutalari devalvasiyasini amalga oshirishlari mumkin. Bu importning fizik xajmi ko'payishiga va okibatda mamlakatda xorijiy valyuta tushumining o'sishi hamda to'lov balans kamomadi tugatiladi.

17.5. To'lov balans taxlili.

To'lov balansini tuzish tamoyillariga ko'ra u doismo baoanslashgan bo'ladi. Manfiyyoki musbat koldik tushunchasi fakatgina to'lov balansining aloxida kismilariga ta'lukli. Shu bilan birga to'lov balans koldigining milliy iqtisodiyotga ta'siri amaliyotda bir xil tavsiflanmaydi. Iqtisodiy siyosat maksadlaridan kelib chikib to'lov balansining musbat koldigi ham, manfiy koldigi ham ijobiy yoki salbiy deb baxolanishi mumkin.

To'lov balans xolatiga baxo berishda savdo balans koldigi, joriy operatsiyalar balans koldigi, kapital xarakati va moliya balans koldigi hamda rasmiy hisob kitoblar balans koldigi aloxida taxlil etiladi.

Savdo balans koldigi o'zgarishiga baxo berishda bu o'zgarishlar kaysi omillar ta'sirida ro'y berganligi e'tiborga olinadi. Masalan, manfiy koldik eksportning kiskarishi hisobiga ro'y bergan bo'lsa, bu xolat milliy iqtisodiyotning rakobatbardoshligi pasayganligidan dalolat berishi va negativ xodisa deb karalishi mumkin. Lekin bu xolat mamlakatga to'gridan-to'gri investitsiyalar okimi ko'payishi hisobiga importning o'sishi natijasida ro'y bergan bo'lsa milliy iqtisodiyotning zaiflashidan dalolat deb karalmaydi.

Joriy operatsiyalar hisobi balans, odatda, to'lov balansining ma'lumot beruvchi koldigi deb karaladi. Chunki bu koldi bilan birga ichki iqtisodiy siyosatni cheklovchi tashki iqtisodiy omilhisoblanishi bilan birga mamlakatning moliyalashtirishga extiyojini belgilaydi. Joriy operatsiyalar hisobi balansining musbat koldigi mamlakat boshka davlatlarga nisbatan netto kreditor ekanligidan dalolat beradi, va aksincha manfiy koldigi (ya'ni joriy operatsiyalar hisobi balansining takchilligi) mamlakat tovarlar va xizmatlarning netto-importi uchun to'lovlarni amalga oshirishga va transfert to'lovlarini moliyalashtirishga majbur bo'lgan sof karzdorga aylanganligini anglatadi. Amalda joriy to'lov balansining musbat koldigiga ega mamlakat milliy jamgarmalarning bir kismini kapitalni ichki jamgarishga yo'naltirish o'rniga mamlakat tashkarisiga investitsiyalaydi.

Kapital xarakati va moliya balans koldigi joriy operatsiyalar balans xolatining oynadagi aksi hisoblanadi, chunki real resurslar okimini ko'rsatadi. Shuningdek joriy operatsiyalar balans xolati kisman «Sof xatolar va chetda koldirishlar» moddasiga to'gri keladi.

Rasmiy hisob kitoblar balans koldigi to'lov balans umumiy (yakuniy) koldigining kengrok tarkalgan nomlanishi bo'lib norezidentlarning mamlakatga nisbatan likvidli talablarning ko'payishi (kamayishi) yoki xorijiy likvidli aktivlardagi mamlakat rasmiy zaxiralarning ko'payishidan (kamayishidan) dalolat beradi. Bu koldik «Zaxira aktivlari» moddasidan boshka barcha moddalarni kamrab oladi.

Kayd kiligangan valyuta kurslari sharoitida (1979 yilga kadar) rasmiy hisob kitoblar xolatiga katta ahamiyat berilar edi, chunki uning takchilligi mamlakatning boshka davlatlar oldidagi majburiyatlarining ortganligini (yoki zaxiralarning kamayganligini) anglatgani xolda valyuta kursining barkarorligiga taxdid solar edi. Suzib yuruvchi valyuta kursining kiritilishi bilan umumiy to'lov balans tushunchasini yo'kka chikardi, rasmiy zaxiralar dinamikasi esa nafakat rasmiy hisob kitoblar koldigining okibati, balki to'lov balansining boshka bo'limlarida hisobga olingan okimlaridagi o'zgarishlarning sababchisi ham bo'lib koldi.

To'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solish vositalari va usullari.

To'lov balans muvozanatini ta'minlash uchun joriy hisoblar va kapital xarakati koldiklari bir-birini aynan koplashi zarur bo'ladi. Markaziy Bank valyuta intervensiyasini amalga oshirish chorasini ko'rmasa, va rasmiy valyuta zaxiralari mikdorini o'zgartirmasa to'lov balans hisoblarini valyuta kursining erkin tebranishi hisobiga o'zaro tartibga solish amalga oshiriladi.

Bunday sharoitda kapital okib kelishi sababli milliy valyutaning kimmatlashuvi, kapital chikib ketishi sababli esa uning arzonlashuvi ro'y beradi. Valyuta kursining erkin tebranishi to'lov balansining joriy va kapitalhisoblarini avtomatik ravishda mutanosiblashtirish mexanizmi hisoblanadi.

Yerkin tebranuvchi valyuta kursi tarafdorlari ta'kidlashicha, to'lov balansining ortikchaligi yoki takchilligi bunday vaziyatlarda tez orada barham topadi. Valyuta kurslarining erkin xarakati to'lov balansining ortikchaligi yoki kamomadini yo'kotadi..

Yerkin tebranuvchi valyuta kurslari to'lov balansini tenglashtirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lsada, kamchiliklardan xoli emas. Chunonchi, bunday valyuta birinchidan, savdoning noanikligi va kiskarishiga, ikkinchidan, savdo sharoitining yomonlashishiga, uchinchidan, bekarorlikka va boshkalarga olib keladi.

Agar Markaziy Bank rasmiy valyuta zaxiralari vositasida chet el valyutasini sotib yoki sotib olib valyuta kursini erkin tebranishiga barham bersa valyuta kursining erkin tebranishi vositasida to'lov balansini tartibga solish zarurati yo'koladi.

Bunda to'lov balansini takchilligi Markaziy Bank rasmiy zaxiralarini kiskartirish hisobiga moliyalashtirilishi mumkin. Bunday vaziyatda ichki bozorda chet el valyutasi taklifi oshadi. Kayd etilgan operatsiya eksportga xos bo'lib kreditda plyus belgisi bilan (Markaziy Bankda xorijiy valyuta zaxirasi kamayishiga karamasdan) hisobga olinadi. Ushbu tadbir natijasida ichki bozorda milliy valyuta taklifi kamayadi, uning almashinuv kursi nisbatan ko'tariladi va bu investisiyalar xajmiga hamda iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

To'lov balansining aktiv-(musbat) koldigi esa Markaziy bankning rasmiy valyuta zaxiralari mikdorining ortishiga olib keladi. Bunda Markaziy bank valyuta zaxiralarini to'ldirish uchun chet el valyutasini sotib olishi natijasida ichki bozorda milliy valyuta taklifi nisbatan oshadi, uning almashinuv kursi kamayadi, bu xol esa iqtisodiyotga (investisiyalar xajmi va iqtisodiy o'sishga) ragbatlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Markaziy bank tomonidan o'tkaziladigan bunday operatsiyalar rasmiy rezervlar bilan bo'ladigan operatsiyalar deyiladi. Bu operatsiyalar natijasida to'lov balansini koldigi nolga tenglashishi kerak.

To'lov balansining aktiv koldigi yoki takchilligi mamlakat iqtisodiyoti xususiyatlariga karab turlicha baxolanishi mumkin.

Valyutasi xalkaro hisob-kitoblarda, hamda boshka mamlakatlar zaxira valyutasi sifatida foydalaniladigan mamlakatlar uchun to'lov balansini takchil bo'lishi tabiiy xolhisoblanadi.

Milliy valyutasi jaxon iqtisodiyotida zaxira valyutasi hisoblanmaydigan mamlakatlar Markaziy Banklaridan rasmiy valyuta zaxirasi cheklanganligi tufayli to'lov balansining uzok muddatli takchilligi bu rezervlarning sarflab bo'linishiga olib keladi. Bunday xollarda to'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solinadi. Mamlakat savdo siyosati va valyuta almashinuv kursini o'zgartirishi choralarini ko'llab chet ellardagi o'z xarajatlarini kamaytiradi, yoki eksportdan o'z daromadlarini oshiradi.

Bunday tartibga solish natijasida baxolar umumiy darajasining oshishi okibatida axoli turmush darajasining pasayishi, milliy valyutaning kadsizlanishi, iqtisodiyotning ayrim tarmoklarida bandlilikning pasayishi ro'y berishi mumkin.

Valyuta rezervlari sarflab bo'lganligi, ilgari olingan chet el kreditlarini kaytarilish grafiklari buzilganligi tufayli bunday kreditlarni yana olish imkoniyatlari yo'kka chikkanligi sababli mamlakat to'lov balansini takchilligining uzok vakt davom etishi to'lov balansini inkirozi deyiladi.

To'lov balansini inkirozini xal etishning yagona yo'li makroiqtisodiy tartibga solish hisoblanadi.

O'tish davri iqtisodiyotida xorijiy valyutaga spekulyativ talab oshishi Markaziy Bankni kiyin axvolga solib ko'yadi. Chunki rasmiy valyuta zaxiralari bir vaktning o'zida ham to'lov balansini takchilligini ham ichki spekulyativ talabni kondirish uchun etarli bo'lmasligi mumkin.

Valyuta almashinuv kursini tartibga solish bu vaziyatdan chikishning yagona yo'lidir.

Qisqa istikbolda to'lov balansini koldigi jamgarish va investisiyalar xajmlarini belgilovchi omillar (masalan byudjet solik siyosati, foiz stavkalari) ta'sirida o'zgarishi mumkin.

Agar mamlakatda ragbatlantiruvchi fiskal siyosat yurgizilsa bu xol milliy jamgarmalarning pasayishiga olib keladi. Bu o'z navbatida joriy operatsiyalar hisobi bo'yicha takchillikka, kapital xarakat hisobi bo'yicha musbat koldikka olib keladi.

Cheklovchi fiskal siyosat milliy jamgarmalar xajmlarini oshiradi, bu o'z navbatida kapital xarakati hisobi bo'yicha takchillikka, joriy operatsiyalar hisobi bo'yicha musbat koldikka olib keladi.

Jaxon foiz stavkalarining oshishi kapital xarakati hisobi bo'yicha takchillikka, joriy operatsiyalar hisobi bo'yicha musbat koldikka erishishga olib keladi. Jaxon foiz stavkalarining pasayishi esa aks natijalarga olib keladi.

Qiskacha xulosalar

To'lovbalansi

mamlakatningdunyoningboshkadavlatlaribilanbo'lgansavdovamoliyaviyoperatsiyalariaksettirilganxujjat.Uikkikismdan, joriy operatsiyalar va kapital xarakati balansidantashkiltopgan.

Savdobalansimamlakatningjoriytashkisavdooperatsiyalaribo'yichatushumlarvaxarajatlarniaksettiradi.

Mamlakateksportiuningimportidanko'pbo'lsajoriyoperatsiyalarbalansimusbatkoldiklibo'ladi.

Joriyoperatsiyalarbalansidagio'zgarishlarichkiishlabchikarishvao'znavbatidaichkibandlilikbilanboglik.

Kapitalxarakatibalansiaktivlarnisotishvasotibolishbo'yichabarchaxalkarobitimlarnixarakterlaydi. Aktivlarnisotibolishxorijiyvalyutaningchikibketishini, sotishesakiribkelishinianglatadi.

Harkandayxalkarobitimlarto'lovbalansidaikkibir-birininuvozanatlovchiyozuvko'rinishidakaydetilganiuchunhamjoriyoperatsiyalarbalansivakapitalxarakatibalansikoldiklari Ogatengbo'ladi.

To'lovbalansitakchilligirasmiyaxiralariningkiskarishihisobigakoplansauningaktivsaldosirasmiyaxiralariningo'sishigaolibkeladi.

Kaydetilmaganvalyutakursisharoitidatkldovbalansivalyutakursiningo'zgarishihisobigamuvozanatlashadi.

MilliyvalyutasijaxoniqtisodiyotidazaxiravalutyatishisoblanmaydiganmamlakatlarMarkaziybanklaridanrasmiyvalyutazaxirasicheklanganligitufaylito'lovbalansininguzokmuddatlitakchilligiburezervlarningsarflabbo'linishigaolibkeladi.

Bundayxollardato'lovbalansinimakroiqtisodiytartibgasolinadi.

Kaydetilganvalyutakursitizimidato'lovbalansinitartibgasolishuchuntashkisavdosiyosati, pulkreditvafiskalsiyosatvositalaridanfoydalaniladi.

Nazoratvamuxokamauchunsavollar

1. Mamlakat to'lovbalansinechakismdaniboratvaulardanimalarkaydetiladi?
2. to'lovbalansinituzishdaikkiboryozuvprinsipinimanianglatadi?
3. Joriyoperatsiyalarbalansidaaksettiriladiganoperatsiyalarnisanabbering.
4. Kapitalxarakatibalansiningmoxiyatinitushuntiribbering.
5. to'lovbalansitarkibiykislario'rtasidagiboglikliknitushuntiribbering.
- 6.to'lovbalansitakchilligivainkirozibirxiltushunchalarmi?
7. erkinteburanuvchivalyutakursitizimidato'lovbalansikayyo'sindabarkarorlashadi?
8. to'lovbalansinimakroiqtisodiytarptibgasolishdegandanimanitushunasiz?
9. Bundakandayvositalardanfoydalaniladi?

to'lovbalansitaxlilimakroiqtisodiyjarayonlarto'grisidakandayma'lumotlarolishimkoniniberadi?

Asosiy adabiyotlar

Xorijda kreditlash va investisiyalashda, chet ellik ishchi kuchi mexnatiga, shuningdek, mamlakat valyuta zaxiralarini yaratishda ko'llaniladi.

Xalkaro valyuta yoki xalkaro to'lov-xisob va kreditlash vositalariga javob berishi kerak bo'lgan talab ularning konvertirlashuvi xisoblanadi. **Valyuta konvertirlashuvi** deganda uni boshka xorijiy valyutalarga almashish kobiliyati tushiniladi. Xozirgi paytda ular erkin konvertirlanadigan, kisman konvertirlanadigan va konvertirlanmaydigan valyutalarga ajratiladi.

Yerkin konvertirlanadigan valyuta – bu, amaldagi kurs bo'yicha xar kanday boshka xorijiy valyuta erkin va cheklanmagan miqdorda ayirboshlanadigan valyutadir. Bunga misol kilib AKSh, evropa xamjamiyatiga a'zo mamlakatlar, Yaponiyalar valyutalarini kiritish mumkin.

Kisman konvertirlanadigan valyuta – bu, fakat ba'zi xorijiy valyutalarga almashtiriladigan va xalkaro to'lov oborotini kisman kamrab oladigan milliy valyutadir.

Konvertirlanmaydigan valyuta – bu, fakatgina ichki to'lovlarga xizmat kiladigan va xorijiy valyutaga ayirboshlanmaydigan milliy valyutadir.

Konvertirlashni **ichki va tashki** konvertirlashga xam ajratish mumkin. Ichki konvertirlash rezidentlarining mamlakat ichkarisida xorijiy valyutani sotib olishi, uni saklab turishi va u bilan ayrim operasialarni olib borishini imkoniyatini aks ettiradi. Tashki konvertirlashda xorijda to'lovlarni amalga oshirishga va moliyaviy aktivlarni ushlab turishga ruxsat etiladi. Valyutalarni konvertirlash ko'pgina mamlakatlar olib borayotgan iktisodiy siyosatlarning muxim maksadi xisoblanadi.

Valyuta bozorini davlat tomonidan tartibga solish usullari

Bozordagi talab va taklif ta'siri natijasida vakti-vakti bilan valyuta kurslari o'zgarib turadi. Davlat valyuta kurslarini barkororlashtirish uchun valyuta bozorining amal kilishiga bevosita yoki bilvosita aralashishi zarur. Buning bir kator usullari mavjud:

1. **Zaxiralardan foydalanish.** Valyuta kursini mustaxkamlashning ko'prok ko'llaniladigan usuli - rasmiy zaxiralar bilan bozorda manipulyasiya kilish xisoblanadi. O'z-o'zidan anikki, valyuta zaxiralari aloxida mamlakatlar ixtiyoridagi chet mamlakatlar valyutalarining zaxirasidir (Masalan, AKSh dollari, eVRO va x.k.).

2. **Savdo siyosati.** Valyuta bozoriga ta'sir ko'rsatishning boshka tadbirlariga savdo va moliyaviy okimlar ustidan to'gridan-to'gri nazorat kilishni kiritish mumkin. Masalan, AKSh dollarining etishmasligi sharoitida valyuta kursini tegishli darajada importni cheklash xisobiga ushlab turish mumkin. Xususan import xajmi boj yoki import kvotalarini kiritish bilan kiskarishi mumkin. Boshka tomondan mamlakat xukumati eksport uchun milliy ishlab chikaruvchilarga subsidiya berib, shu orkali xorijiy valyuta taklifini ko'paytirishi mumkin. Bu tadbirlardan foydalanishda vujudga keladigan asosiy muammo shundan iboratki, u jaxon savdosi xajmini kiskartiradi, uning tarkibini va savdo alokalarini o'zgartirib yuboradi, iktisodiy maksadga muvofiklikning buzilishiga xissasini ko'shadi. Buning okibatlarini xisobga olmaslik mumkin emas.

3. **Valyuta nazorati.** Boshka mukobil variant valyuta nazorati xisoblanadi. Valyuta nazorati sharoitida xukumat milliy eksportyorlar olgan barcha tegishli chet el valyutalarini davlatga sotish talabi bilan ularning etishmasligi muammosini xal kilishi mumkin. Keyin, xukumat o'z navbatida chet el valyutasining bu zaxirasini turli milliy importyorlar o'rtasida taksimlaydi. Shu yo'l bilan xukumat milliy importni, milliy eksport xisobidan olingan chet el valyutasi miqdoriga cheklaydi.

Valyuta nazorati tizimi bir kator kamchiliklarga ega. Birinchidan, savdo cheklashlari (boj, kvota, eksportga subsidiya) kabi valyuta nazorati nisbiy ustunlik tamoiliga asoslangan xalkaro savdoning tarkib topgan alokalarini buzadi. Ikkinchidan, etarli bo'lmagan valyuta resurslari ustidan valyuta nazorati jarayoni, so'zsiz, aloxida importyorlarni kamsitilishi bilan boglik. Uchinchidan, nazorat tadbirlari iste'molchining tanlash erkinligiga tajovuz kilish xisoblanadi.

4. **Ichki makroiiktisodiy tartibga solish.** Valyuta kursi barkororligini ushlab turishning oxirgi vositasi ichki solik yoki pul siyosatidan shunday foydalanish xisoblanadiki, bunda tegishli chet el valyutasining etishmasligi bartaraf kilinadi. Masalan, cheklovchi solik va pul kredit siyosati tadbirlari mamlakat milliy daromadini boshka bir

davlat milliy daromadiga nisbatan pasaytiradi. Chunki, import miqyosi milliy daromad darajasiga to'gridan-to'gri bog'lik bo'lib, bu o'sha boshka davlat buyumlariga va demak, xorijiy valyutaga talabning cheklanishiga olib keladi.

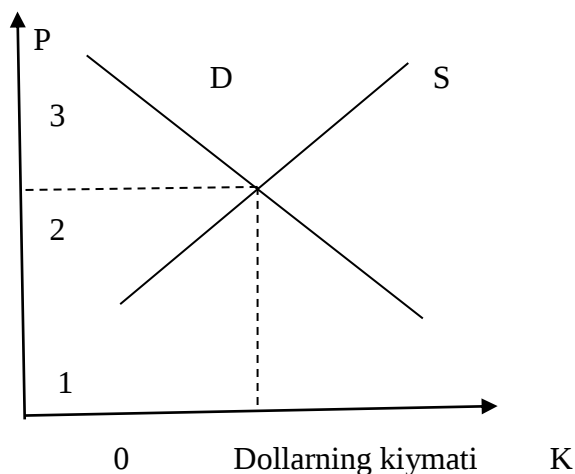
Valyuta kursi va uni belgilovchi omillar

Barcha xalkaro bitimlar valyutalarni ayirboshlash orkali olib borilishi tufayli xar kanday ayirboshlashda bo'lgani kabi valyuta baxosini yoki valyuta kursini aniklash zaruriyati paydo bo'ladi. Shunday kilib, **valyuta kursi – bu, bir mamlakat pul birligining boshka mamlakatlar pul birligida ifodalangan baxosidir**. Valyuta kursini o'rnatish **kotirovkalash** deb ataladi. U to'gri va teskari kotirovkalashga ajratiladi. Agar xorijiy valyuta birligining baxosi milliy valyutada ko'rsatilsa, bunga to'gri kotirovkalash deb ataladi. Masalan, 1 AKSh dollari 975 so'mga, 1 Rossiya rubli 32 so'mga teng va xakozo. Teskari kotirovkalashda milliy valyutaning bir birligiga to'gri keladigan xorijiy valyutaning mikdori o'rnatiladi. Masalan, 1 o'zbek so'mi 0,001025 AKSh dollariga to'gri keladi. Dunyoning ko'p mamlakatlarida, shu jumladan, O'zbekistonda xam to'gri kotirovkalash kabul kilingan. Valyuta bozoridagi talab va taklifni solishtirish natijasida valyutaning baxosi yoki kursi aniklanadi. O'zbek so'mining kursi O'zbekiston valyuta birjasida o'rnatiladi, uning ishtirokchilari valyuta operasialarini olib borish xukukiga ega bo'lgan banklar xisoblanadi. Shu bilan birga, turli pul birliklari uchun valyuta kurslarini o'rnatish jarayonida bozor kuchlarining ta'sir etish darajasi bir xil emas. Bu ta'sir kuchiga bog'lik xolda valyuta kurslarini kabul kilishning bir-biridan fark kiluvchi ikki varianti mavjud.

1. Talab va taklifga asosan aniklanadigan egiluvchan yoki erkin suzib yuruvchi valyuta kursi tizimi.

2. Davlat aralashuvi asosida aniklanadigan kat'iy belgilangan valyuta kursi tizimi.

Yerkin suzib yuruvchi valyuta kurslari talab va taklif asosida aniklanadi. Masalan, bir o'zbek so'mining AKSh dollariga almashishini karab chikamiz. Milliy valyuta kursining pasayishi natijasida dollarga talab kamayadi va taklif esa oshadi (32-chizma).

32-chizma. Xorijiy valyuta bozori

Dollarga bo'lgan talabning kamayishi D to'gri chizigida berilgan. Bu shuni ko'rsatadiki, agarda dollar o'zbekistonliklar uchun arzon bo'lsa, amerika tovarlari xam ular uchun arzon bo'ladi va bu, o'z navbatida, ularning amerika tovarlariga bo'lgan talabini oshiradi.

Dollarning taklifi (S) kamaysa, so'mda belgilangan dollarning kiymati oshadi (ya'ni, dollarda belgilangan so'mning kiymati pasayadi). Bunday vaziyatlarda amerikaliklar ko'prok o'zbek tovarlarini sotib olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Chunki, so'mning dollarga nisbatan kiymati pasaysa, u o'z navbatida o'zbek tovarlarining narxi xam pasayganini bildiradi va okibatda ko'prok o'zbek tovarlarini sotib olish imkoni paydo bo'ladi.

O'zbek tovarlarini sotib olish jarayonida ular AKSh dollarini valyuta bozoriga olib chikadi, chunki, o'zbek tovarlarini sotib olish uchun dollarni so'mga almashtirishadi. Dollarga bo'lgan talab va taklifning kesishgan nuktasi dollarning so'mdagi qiymatini bildiradi.

Agarda, dollarning so'mdagi qiymati oshsa, so'm qiymatining pasayganligini yoki kadsizlanganligini ko'rsatadi. Aksincha, agarda dollarning so'mdagi qiymati pasaysa, so'm qiymatining oshganligini yoki so'mning kimmatlashganligini ko'rsatadi. Bir birlik xorijiy valyutani sotib olish uchun kam mikdorda milliy valyuta sarf qilish milliy valyutaning kimmatlashuvini bildiradi. Agarda, dollarga nisbatan so'm kadsizlansa, dollar so'mga nisbatan kimmatlashadi.

Kayd etilgan valyuta kursi – bu, xorijiy valyutada ifodalangan, davlat tomonidan rasmiy o'rnatilgan milliy pul birligining baxosi bo'lib, unga valyuta bozorida talab va taklifning o'zgarishi bevositata'sir kilmaydi.

Kayd kilingan valyuta kursi tizimi tarafdorlari ta'kidlaydilarki, undan foydalanish xalkaro savdo va moliya bilan boglik bo'lgan taxlika va noaniklikni kamaytiradi. Kayd kilingan valyuta kurslarini ko'llash o'zaro foydali savdo va moliyaviy operasiyalar xajmini kengaytirishga olib keladi. Ammo, kayd kilingan valyuta kurslari tizimining xayotga layokatligi o'zaro alokalar jarayondagi ikki sharoitga boglik:

- zaxiralarning mavjudligi;
- o'z xajmi bo'yicha sezilarsiz kamyoblik yoki to'lov balansi aktivlarining tasodifiy vujudga kelishi. Katta va doimiy kamyobliklar mamlakat zaxiralarini yo'kka chikarishi mumkin.

Xulosa kilib aytganda, valyuta kurslarining talab va taklif ta'siri ostida shakllanish darajasi, o'z-o'zicha kurslar o'rtasidagi nisbatlarga ta'sir etuvchi real jarayonlarni aniklab bera olmaydi. Chet el valyutalariga talab va taklifga, demak, valyuta kurslariga mamlakatdagi xam ichki va xam tashki iktisodiy munosabatlar majmui bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Valyuta kurslarining o'zgarishiga bir kator omillar ta'sir ko'rsatadi. Ularni kiskacha karab chikamiz:

1. Iste'molchilar didining boshka mamlakat buyumlariga nisbatan o'zgarishi.
2. Turlimamlakatlardadaromadlardagi nisbiy o'zgarishlar..
3. Baxodagi nisbiy o'zgarishlar.
4. Nisbiy real foiz stavkalari. Faraz kilamiz, AKSh inflyasiyani kuvib o'tish maksadida « kimmat pul» siyosatini amalga oshira boshlaydi. Natijada, real foiz stavkalari (inflyasiya sur'atini xisobga olib o'zgartirilgan (korrektirovka kilingan) foiz stavkalari) AKShda boshka mamlakatlar, masalan, Buyuk Britaniyaga karaganda ko'tariladi. Britaniyalik jismoniy shaxs va firmalar ishonch xosil kiladiki, AKSh moliyaviy vositalarni ko'yish uchun juda jozibador va kulay joyga aylanadi. Amerika moliyaviy aktivlariga talabning bu ko'payishi Angliya funti taklifining kengayganligi va shu sababli dollar qiymati o'sganligini bildiradi.

5. Spekulyasiya.

Dollar kursi pasayishi, funt kursi esa, aksincha ko'tarilishito'grisidagiprognozlarnatijasidadollarni ushlab turuvchilar ularni funtga aylantirishga xarakat kiladi va shu bilan funtga bo'lgan talabni oshiradi. Bu almashish, dollar kursining pasayishini va funt kursining oshishini keltirib chikaradi.

O'tish davri iktisodiyotida xorijiy valyutaga spekulyativ talab oshishi Markaziy Banklarni kiyin axvolga solib ko'yadi. Chunki rasmiy valyuta zaxiralari bir vaktning o'zida xam to'lov balansi takchilligini xam ichki spekulyativ talabni kondirish uchun etarli bo'lmasligi mumkin.

Valyuta almashinuv kursini tartibga solish bu vaziyatdan chikishning yagona yo'lidir.

Nominal va real valyuta kurslari o'zaro farqlanadi. Nominal valyuta kursi valyutalarning almashinuv kursi deyiladi. Yukorida biz aynan nominal valyuta kursi xakida fikr yuritdik.

Real valyuta kursi ikki mamlakatda ishlab chikarilgan tovarlarning nisbiy baxosidir.

Real valyuta kursi bir mamlakat tovarlari boshka mamlakat tovarlariga almashishi mumkin bo'lgan nisbatni ko'rsatadi, shu tufayli u **savdo sharoiti** xam deb yuritiladi.

Nominal va real valyuta kurslari o'rtasidagi nisbat kuyidagi ko'rinishga ega.

Pd

er = en _____

Pt

Bu erda : er – real valyuta kursi; en - nominal valyuta kursi ;

Rd – milliy valyutada ko'rsatilgan ichki baxolar darajasi (indeksi);

Rt – xorijiy valyutada ko'rsatilgan chet eldagi baxolar darajasi (indeksi).

Xar ikkala mamlakatdagi baxolar darajasi (indeksi) bir xil bazis yilga nisbatan berilgan. Real valyuta kursining ko'tarilishi (pasayishi) bu mamlakat tovarlari rakobatbardoshligining pasayganligi (oshganligi) to'grisida guvoxlik beradi.

Pul nafakat muomala yoki to'lov vositasi, balki jamgarish vositasi xam xisoblanadi. Iflyasiya sharoitida jamgarish vositasi sifatida milliy valyutadan emas, balki xorijiy valyutadan foydalaniladi.

Valyuta bozori, depozitlar (ko'yilmalar) va kimmatbaxo kogoslar bozori bilan bevosita alokaga ega. Bunda asosan foiz me'yorlari asosiy axamiyatga ega. Agarda, foiz me'yorlari baxolar o'sishini koplasa, mijozlar esa moliya institutlariga ishonch xosil kilishsa, jamgarma bozori valyuta bozoriga asosiy rakobatchi bo'lishi mumkin. Ko'pgina mamlakatlarning statistik kuzatishlaridan shu ma'lum bo'lganki, depozitlar va kimmatbaxo kogoslar bozoridagi operasiyalar o'sishi bilan, valyuta bozorlariga iste'molchilar tomonidan bo'ladigan ta'sir o'z-o'zidan kamayadi.

Sarmoyachilar kandy kilib bo'lsa xam o'zlarining vaktincha bo'sh turgan resurslaridan unumli foydalanish va shuningdek, nafakat o'z resurslaridan, balki xorij aktivlaridan xam foydalanish yo'llarini izlashadi. Chunki, jaxon moliya bozorining asosiy kismini kapital aktivlar tashkil etadi.

Agarda, depozit stavkalari ohsa, pul okimi valyuta kursining oshishiga olib keladi. Xorijiy sarmoyadorlar uchun, ya'ni, ushbu mamlakat depozitiga o'z sarmoyalarini ko'yishni xoxlovchilar uchun ularning valyutalari foiz stavkalaridan keladigan foydadan ko'ra kimmatlirok bo'ladi.

Xarid kobilyati pariteti

Bu savolda nominal kurslarga xarid kobilyati pariteti kandy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rib chikamiz.

Xarid kobilyati pariteti konsepsiyasi narxlarning tenglashuvi nazariyasiga asoslanadi. Ya'ni, bir xil tovar turli joylarda xar xil narxlarda sotilishi uzok davom etmaydi Agarda, AKSh dollariga mamlakat ichida chet mamlakatlarga nisbatan ko'prok maxsulot sotib olish mumkin bo'lsa, u xolda mamlakat ichkarisida sotib olingan maxsulotni chetga sotish orkali foyda olish mumkin. Okibatdafoйдаolishmaksadidaxorijgatovalibchikishko'payadivabaxolartenlashishigasabab bo'ladi.

Xaridkobilyatiparitetikonsepsiyasigako'raval'yutakursidoimoturlimamlakatlardabaxol ardarajasiningo'zgarishinatijasidakelibchikadiganfarknikoplashuchunzarurbo'lgandarajadao'zgaradi. Ya'ni:

Pd

r = -----

Pt

Buerda: r — xorijiyvalyutaningmilliyvalyutadagibaxosi;

P_d — ichki baxolar darajasi; P_t — chet eldagi baxolar darajasi.

. Valyuta kurslarining oshishi mamlakatlar eksport imkoniyatlarini yomonlashtiradi. Valyuta kurslarining beqarorligi tashqi iqtisodiy aloqalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uning tebranishi xalkaro bitimlarda noaniklik va taxlika darajasini ko'paytiradi. Shu sababli valyuta kursi xam mamlakat ichida va xalkaro munosabatlarda tartibga solishning muxim obykti xisoblanadi. Davlat bevosita tartibga solish vositasi sifatida valyuta intervensiyasi va diskont siyosatidan foydalanish mumkin.

Diskont siyosatida bank xisob stavkasini oshirib yoki tushirib chet el kapitalari kirishi yoki chikib ketishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tartibga solishning ko'prok universal usuli valyuta intervensiyasi xisoblanadi. Bunda Markaziy banklar taklifi etarli bo'lmagan, kursi esa yukori bo'lgan chet el valyutalarini sotadi, ularni taklif ortikcha va kursi past bo'lganda sotib oladi. Bu bilan talab va taklifni tenglashtirib, milliy valyuta kursi tebranish chegarasini cheklaydi.

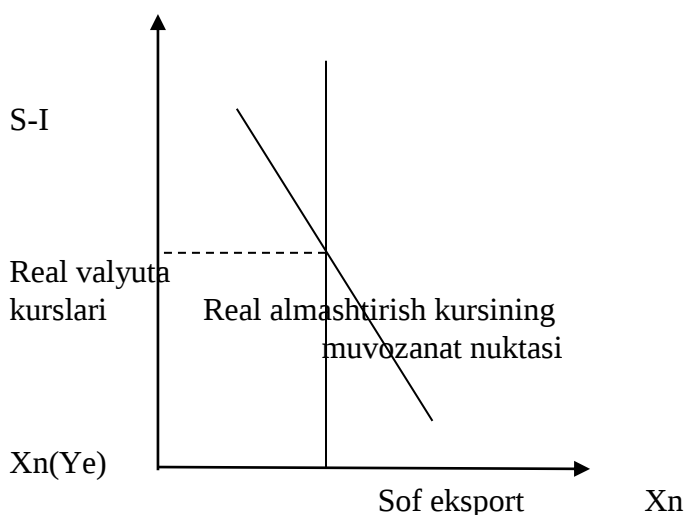
Valyuta intervensiyasi niko'llash xavari valyuta fondining mikdor bilan cheklanadi, shu sababli valyutalar nisotish, albatta, ular nisotib olish bilan almashtirib turilish ilozim.

18.5. Makroiqtisodiy siyosatning nominal va real valyuta kurslariga ta'siri

Real valyuta kurslari jamgarma va sarmoyalar o'rtasidagi farkni ko'rsatuvchi vertikal to'g'ri chizik va sof eksport mikdorini ko'rsatuvchi, o'ngdan pastga egilgan egri chizik kesishgan nuktada tenglikka erishadi (33-chizma). Ushbu nuktada xorijga kredit berish sifatida ko'rsatilgan milliy valyuta taklifi, xorijliklarning ushbu mamlakatdan sof eksportni sotib olishi uchun zarur bo'ladigan milliy valyuta talabi bilan kesishadi. Bu shuni bildiradi ki, real valyuta kursi kapital bilan bo'ladigan operatsiyalar bo'yicha milliy valyuta taklifini joriy operatsiyalar uchun unga bo'lgan talabni tenglashtiradi.

Davlat xarajatlarining oshishi (yoki soliklarning kamayishi) milliy jamgarmalarni kamaytiradi va (S-I) egri chizik chapga suriladi (34-chizma). Bu siljishlar xorijiy investitsiyalar uchun milliy valyuta taklifining kamayishini ko'rsatadi.

e

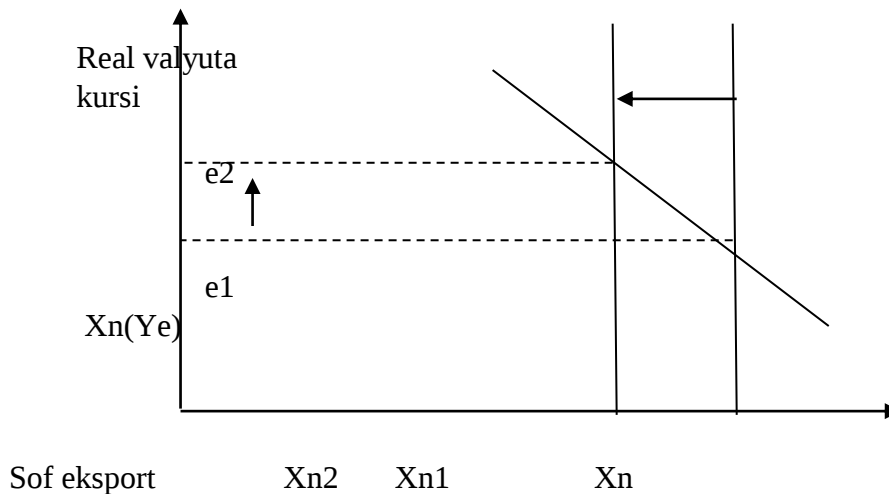
33- chizma. Real almashtirish kursidagi muvozanat

Valyuta taklifining kiskarishi uning real almashtirish kursini oshiradi. Natijada, milliy maxsulotlar xorijliklarnikiga nisbatan kimmatlashadi. Bu esa, o'z navbatida, eksportning kiskarishiga va importning oshishiga olib keladi. Okibatda joriy operatsiyalar xisobida takchilik paydo bo'ladi. Agarda, soliklarning kamayishi investitsiyalarning oshishiga olib kelsa, milliy jamgarmalar xajmi o'zgarmasa xam (S-I) egri chizigi yana chapga siljiydi.

e

S2-I

S1-I

34-chizma. Valyuta taklifidagi o'zgarishlarning real almashtirish kursiga ta'siri

Investision solik kreditlari ushbu mamlakatga investisiyalar kiritishni xorijiy sarmoyadorlar uchun foydali bo'lishiga olib keladi. Bu esa muvozanatli real valyuta kursini oshiradi va to'lov balansida takchillikni keltirib chikaradi.

Chet mamlakatlardagi ragbatlantiruvchi byudjet-solik siyosati bu mamlakatlardagi jamgarmalar darajasini kamayishiga olib keladi. Bu esa xalkaro foiz stavkasini oshiradi va kichik ochik iktisodiyotdagi investisiyalar darajasini kamaytiradi.

Natijada muvozanatli real valyuta kursi oshadi, milliy maxsulotlar kimmatlashadi va sof eksport kamayadi.

Shunday kilib, mamlakat ichki bozorini chet el rakobatchilaridan ximoya kilish maksadida olib boriladigan proteksionistik savdo siyosati joriy operasiyalar xisobi va kapital xarakati xisobiga ta'sir kilmaydi. Ammo, u muvozanatli real valyuta kursini oshiradi va tashki savdo mikdorini kamaytiradi. Sof eksport o'zgarmagan bo'lsa xam B nuqtadagi eksport va import xajmi A nuqtadagi eksport va import xajmidan kam bo'ladi. Importga cheklashlarni joriy kilish ichki narxlar darajasi (P_d)ning oshishiga olib keladi.

Shuning uchun xam uzok davrda nominal valyuta kursi (Y_e) narxlar oshishiga teng tarzda kamayadi. Natijada, o'sgan muvozanatli real valyuta kursi e_2 nuqtada barkororlashadi, ya'ni sof eksport kamayishi ortidan e_1 nuqtaga kadam pasaymaydi. Baxolar darajasining ko'tarilishiga javoban nominal valyuta kursining pasayishi sotib olish kobilyati paritetini tiklaydi.

Kiskacha xulosalar

Jaxon valyuta tizimi - xalkaro ayirboshlashning barcha shakllariga xizmat kilishga va ularning samarali rivojlanashini ta'minlashga karatilgan mamlakatlar o'rtasidagi valyuta munosabatlarining yigindisidir.

Valyuta konvertirlashuvi deganda uni boshka xorijiy valyutalarga almashish kobilyati tushuniladi. erkin konvertirlanadigan valyuta– bu, amaldagi kurs bo'yicha xar kandy boshka xorijiy valyuta erkin va cheklanmagan mikdorda ayirboshlanadigan valyutadir. Bunga misol kilib AKSh, evropa xamjamiyatiga a'zo mamlakatlar, Yaponiyalar valyutalarini kiritish mumkin.

Davlat valyuta kurslarini barkororlashtirish uchun valyuta bozoriga ta'sir kilishning rasmiy zaxiralarni tartibga solish, savdo siyosati, valyuta nazorati va ichki makroiktisodiy tartiga solishkabi usullaridan foydalanadi..

Valyuta kursi mamlakat pul birligining boshka mamlakatlar pul birligida ifodalangan baxosidir.

Yerkin tebranuvchi valyuta kursi talab va taklif asosida aniklanadi.

Kayd etilgan valyuta kursi – xorijiy valyutada ifodalangan, davlat tomonidan rasmiy o'rnatilgan milliy pul birligining baxosi bo'lib, unga valyuta bozorida talab va taklifning o'zgarishi ta'sir kilmaydi.

Xaridkobilyatiparitetikonsepsiyasigako'ra valyutakursido imoturlimamlakatlardabaxol ardarajasiningo'zgarishinatijasidakelibchikadiganfarknikoplashuchunzarurbo'lgandarajadao'zgaradi

Valyutataklifiningkiskarishiuningrealalmashtirishkursinioshiradi.

Importgatarifyokikvotalarjoriykilishsiyosatisofeksportningoshishigaolibkeladi .
Natijadamuvozanatlirealvalyutakursioshadi,
milliymaxsulotlarkimmatlashadivasofeksportkamayadi.

Mamlakatichkibozorinichetelrakobatchilaridanximoyakilishmaksadidaolibboriladigan proteksionistikumuvozanatlirealvalyutakursinioshiradivatashkisavdomikdorinikamaytiradi.
Valyutakurslariningo'zgarishiga,
shuningdekbirkatortashkivaichkiomillarvaularo'rtasidaginisbatta'sirko'rsatadi.

Nazoratvamuxokamauchunsavollar

1. Valyutatizimini moxiyatinivauning tarkibiy kismalarini aytib bering
2. Valyuta bozori davlat tomonidan kaysi usullar bilan tartibga solib turiladi?
3. Ichki vatashki konvertirlashtirish hunchalariga izoh bering.
4. Valyutakursini mavaunika nday omillar belgilaydi?
5. Foiz stavkasiva valyutakursio'rtasida kanda y bog'liqlik bor?
6. Nominal va real valyutakurslariga izoh bering.
7. Xaridkobilyatipariteti atamasining moxiyatini madani borat?
8. Real valyutakursi makroi tsi odiysi yosatta'sirida kay tarzda o'zgartiriladi va uning milliy ikti odiyotgata'sirika nday?
9. Proteksionizm siyosatining valyuta kursiga ta'sirini kanda y baxolaysiz?